

Надежда Илиева

ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ - ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ

НАДЕЖДА

ИЛИЕВА

ПРОСТРАНСТВЕНА
ТЕОРЕТИЧНИ

СЕГРЕГАЦИЯ
АСПЕКТИ

СОФИЯ
2019

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ
И ГЕОГРАФИЯ
ДЕПАРТАМЕНТ „ГЕОГРАФИЯ“

НАДЕЖДА ИЛИЕВА

**ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ
ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ**

**СОФИЯ
2019**

ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ

теоретични аспекти

© Надежда Борисова Илиева - автор
Национален Институт по Геофизика, Геодезия и
География - БАН

Настоящата научна монография е изготвена и отпечатана по проект „Пространствена сегрегация и отражението ѝ върху социалната интеграция на ромите в „Харман махала“, гр. Пловдив“, финансиран от Фонд научни изследвания, МОН, Договор № ДН15/7 от 11.12.2017

Българска, първо издание 2019 година
Рецензенти: проф. д-р Борис Колев
доц. д-р Климент Найденов
Редактор: Иванка Ботева
Аерофото снимка: Тодор Любенов

Всички права запазени. Никаква част от тази книга не може да бъде копирана, възпроизвеждана, съхранявана на електронен носител, разпространявана или превеждана на други езици и в други страни по какъвто и да е начин, освен с писменото съгласие на автора.

ISBN 978-954-9649-11-6

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	4
ГЛАВА ПЪРВА	
Същност на пространствената сегрегация	20
ГЛАВА ВТОРА	
Фактори, оказващи влияние върху процесите на пространствена сегрегация	49
ГЛАВА ТРЕТА	
Последствия от пространствената сегрегация	123
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА	
Модели на пространствена сегрегация	138
ГЛАВА ПЕТА	
Измерване на пространствената сегрегация	176
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	216
ЛИТЕРАТУРА	221

УВОД

Едни от основните предизвикателства, стоящи пред съвременните европейски градове през предстоящите десетилетия, са свързани с увеличаване на неравенствата в обществото и социално-пространствената поляризация, която е непосредствено свързана и с процесите на интеграция. За географските изследвания положението на обектите/субектите в пространството е основна детерминанта при формирането на моделите на взаимодействие. Етнорелигиозните общности са пространствено разделени в своите жилищни среди, което е резултат от степента на влияние на различни демографски, етнокултурни, социални, икономически, политически и институционални трансформации на дадено място, от формираните пространствени модели и поведението на различни участници, въввлечени в оформянето на определено пространство. Научните изследвания в областта на геоурбанистиката през последните години са тясно свързани с трансформациите в градското пространство и свързаните с тях социални, културни и икономически проблеми на градовете и отделните градски райони. Тези трансформации до голяма степен зависят от действията както на засегнатите от тези процеси (жители на даден район, квартал), така и на институционалните власти, които определят механизмите и възможностите, по които да се развива определена територия в дадена времева рамка. Вниманието на научните изследвания се фокусира върху характера на пространството, което оказва влияние върху формирането на определени възможности и поведението на населението, което го обитава, но също така и върху обратната връзка – начина, по който поведението на

населението и социалните взаимодействия създават и преоформят градското пространство.

Едни от основните направления в областта на пространствената сегрегация са насочени към:

- разясняване и анализ на сложните, разнообразни и взаимни връзки между градските пространства и проследяване на промените им през годините (или изясняване на връзката *пространство-време*);
- анализа на влиянието, отражението на формираните пространствени модели, начина на живот, ценностите, начина на мислене и поведение на населението, което обитава това пространство, преплетени през предимствата и недостатъците, които то предоставя (или изясняване на връзката *пространство-население*).

Темата за пространствената сегрегация заема съществено място както в научните изследвания, така и в политическите дискусии. Политиките за териториално сближаване, предложени от ЕС в Договора от Лисабон, са допълнително разработени в „Зелената книга за териториалното сближаване, пътят напред“ (2008), като един от акцентите в нея е изграждането на по-равномерни в социално-икономическо отношение градове. В доклада, разработен от Европейската комисия, „Градовете на бъдещето“ (2011) за бъдещото развитие на европейските градове се възприема възгледът европейските градове да се превърнат в места на социален напредък и необходимостта да се работи в посока към „...социално сближаване, баланс и интеграция....., да се намалят различията между кварталите и да се

достигне до ниска степен на пространствена сегрегация и социална маргинализация". Европейската комisia в своето съобщение от 2011 г. „An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020“ подчертава, че е необходимо всички страни членки на ЕС да разработят набор от мерки в областта на образование, заетостта, здравеопазването, жилищното настаняване в рамките на целите, определени с националните програми за реформа. Националните стратегии за интеграция на ромите следва да са адаптирани към специфичните им особености и нужди в съответната страна, а заложените минимални стандарти да се основават на общи, сравними и надеждни показатели.

Една от основните причини за нарастващия интерес към пространствената сегрегация (свързани основно с имигранските общности в западноевропейските градове и ромската етническа общност в градовете в Източна Европа) през последните десетилетие се свързва с преобладаващите отрицателни последици за населението, което обитава сегрегирани квартали. Още през 1925 г. Park, Burgess обобщават, че „физическото разстояние генерира социална дистанция“. По-късно, през 1959 г. Duncan и Lieberman демонстрират обратнопропорционалната връзка между пространствената сегрегация и интеграцията на етническите групи въз основа на тяхното пространствено разположение в градските райони. Много учени (Peach 1975; Massey, Denton, 1988 и др.) поддържат мнението, че моделите на пространствена сегрегация са показателни за процесите на асимилация или интеграция, а концентрацията на население с нисък социален статус намалява шансовете им за възходяща социална мобилност. Haussermann (2005) оп-

ределя, че сегрегацията е „проекцията на социална структура върху пространството“, а според Francini (2013) формирането на „етнически анклавни“ в градовете може да застраши социалната, културната и пространствената цялост на града. В повечето съвременни дискусии преобладава мнението, че пространствената сегрегация засилва съществуващите социални неравенства и води до много други негативни последици, свързани с ограничения в участието на жителите в социалния живот на града, ниско качество на образованието, ниска степен на интеграция в пазара на труда, влошени здравни показатели и др. Близостта на етническите групи определя моделите на социално взаимодействие и пространствен достъп до социални услуги (етническите групи, които живеят разделено, е малко вероятно да си взаимодействат помежду си и да използват едни и същи социални институции – здравни, образователни заведения, паркове, социални центрове и др.). С увеличаване на пространствената близост вероятността и степента на социално взаимодействие се увеличава. Концентрацията на голям брой домакинства в неравносечно положение засилва недостатъците от пространствената сегрегация, като се търсят такива форми на социално взаимодействие, които да водят до устойчиво икономическо състояние и активно гражданско участие. В литературата преобладава мнението, че жилищната сегрегация намалява социалните контакти, образователните и кариерните очаквания и оформя предвидени житейски траектории на членовете на групата, която живее физически и културно изолирано в пространството така, че възпроизвежда уязвимост между поколенията. Въпреки това доминиращото мнение в литературата е, че прос-

пространствената концентрация, основаваща се на расова и/или етническа принадлежност, се разглежда като нещо естествено в рамките на градското пространство, имайки предвид, че съвременният град се отличава с хетерогенния състав на неговите жители.

Пространствената сегрегация се проявява по различен начин през отделните исторически периоди в зависимост от различните идеологически влияния. Тази проблематика привлича вниманието на географи и социолози в продължение на повече от един век. Изследванията, свързани с пространствената сегрегация, се превръщат в основно направление в геоурбанистиката и градската социология през последните две десетилетия. Учените насочват вниманието си към измерване на нивата на пространствена сегрегация, в която различните етнически групи са пространствено разделени в своите жилищни среди, на причините, последиците, картографирането и на формирането на различни пространствени модели. Първата концептуална рамка, отнасяща се до пространствената сегрегация, е създадена от Чикагската школа още през 20-те години на XX век. Тази школа възприема града като лаборатория за изследване на социалните взаимодействия. В нея са разработени едни от най-важните пространствени модели на града, които могат да бъдат обяснени с предпочитанията на хората да се обособяват в пространството в зависимост от тяхната класова, расова и/или етническа принадлежност. Тези модели са научен еталон за по-късните теории за пространствена диференциация и развитие на града. В Чикаго Robert Park и неговите колеги изследват „малката Сицилия“ (Little Sicily) и китайския квартал (Chinatown) и посочват, че физическата дис-

танция генерира социална дистанция (Park, Burgess, 1925). Високите нива на пространствена сегрегация са свързани основно с расовата принадлежност на жителите в града, които са унаследени от режима по време на робството, а притокът на имигранте се регулира чрез институционализирана дискриминация срещу конкретни расови и етнически групи. След Втората световна война тези нива намаляват в резултат на високата социална мобилност, десегрегацията на редица групи имигранти и постепенното премахване на дискриминационното законодателство. Въпреки това установените от векове модели на етнорасова пространствена сегрегация до голяма степен не променят своята същност и териториални проявления. Увеличаването на имигрантите с азиатски и испански произход през 70-те и 80-те години насочва научните изследвания към тях с акцент върху възникването и развитието на нови модели на пространствена сегрегация. Massey and Denton (1987) посочват, че тези модели се различават съществено от тези на афроамериканците. Сегрегация се наблюдава при повечето големи съвременни градове както в развитите, така и в развиващите се страни. Със своите специфични културни характеристики градовете в различните части по света се различават по начина и степента на социално и етническо групиране. Формираните пространствени модели в рамките на един град могат да се променят съществено във времето и разкриват влиянието на конкретни социално-икономически условия. Според York et al. (2011) е рисковано да се говори за „типични“ модели. Musterd (2005) посочва, че възприемането на пространствената сегрегация е различно в отделните страни. В САЩ се предполага, че това понятие е свър-

зано с пространственото разделяне на населението освен по расов признак и по категории, които се характеризират с различни страни на произход. В Европа пространствената сегрегация се свързва обикновено с тези етнически общности, които са дошли от страни с коренно различна култура и/или бивши колонии, и/или държави с различия в социално-икономическото си развитие. Европейските градове са много по-хомогенни по отношение на етническите и расовите признаци на населението им (Musterd, Fullaondo, 2008). В своето изследване Musterd (2016) прави опит да се очертае разнообразието на етническата и социалната сегрегация в Европа и американските градове, използвайки голям брой източници. За разлика от САЩ, както в политиката, така и в научните дебати, темата за пространствената сегрегация в Европа е сравнително нова. Авторът се опитва да даде отговори на въпросите, свързани с нивата на пространствената сегрегация в западноевропейските градове, различията на тези нива в САЩ и Европа, причините, които са допринесли за тези несходства, последствията от процесите на пространствена сегрегация. Въз основа на поставените въпроси и направеното изследване Musterd (2016) заключава, че като цяло равнищата на сегрегация както на етническата и расовата сегрегация, така и на социално-икономическата сегрегация, са по-ниски в европейските градове, отколкото в градовете в САЩ и Южна Америка. Авторът посочва три основни причини за тези различия. Първо, броят на малцинствените групи в САЩ формира много по-висок дял от общото население в сравнение с това на западноевропейските държави, с което почти автоматично генерира по-високата им пространствена концентрация. На

второ място, имиграцията в европейските държави не е толкова отдавна в сравнение със САЩ, където, сегрегацията съществува от много по-рано. Трето, в много западноевропейски страни делът на социалните или обществените жилища, в които се настаняват много мигранти, е твърде по-голям, което влияе значително върху формирането на пространствената сегрегация в тази част на Европа, за разлика от САЩ. Musterd (2005) пояснява, че континентът Европа е силно фрагментиран и разнообразен, като причината за това са различните типове социална държава и различията, които съществуват при формирането на градското население.

В стремежа си да допринесе за по-широкото разбиране на понятието пространствена сегрегация Musterd (2005) се опитва да изясни причините за различните нейните измерения в Европа и САЩ. Традиционно в Съединените щати концепцията за пространствената сегрегация се характеризира главно чрез показатели, свързани с етническата принадлежност на лицата, а в Европа – чрез социално-икономическия статус, нивото на образование на населението и качеството на жилищата. Повечето от европейските изследователи са на мнение, че появата на градския упадък и изостаналите квартали е свързано със социалната сегрегация. Musterd (2005) идентифицира факторите, които оказват влияние за по-ясно изразените процеси в това направление в САЩ и по-умерените етнически и социални пространствени неравенства в Европа. Според него тези процеси в Европа имат по-ясно изразен фрагментарен характер поради факта, че в нейния пространствен обхват се включват държави със съществени различия в своето историческо, со-

циално-икономическо и културно развитие, политически системи и т.н., с по-добре развити обществени транспортни системи, което намалява влиянието на фактори като дискриминация на пазара на жилища и достъпност до работни места, по-широкото предоставяне на социални жилища в Европа в сравнение със САЩ, където е налице дискриминация в пазара и достъп до недвижими имоти и др. В исторически план Musterd (2005), Kempen и Özüekren (1998) посочват запазването на хомогенния характер на европейските държави през първите десетилетия на XX в. Като причини за запазването на тази хомогенност в градовете на Централна и Източна Европа те посочват насилственото изселване на етническите групи, или т.нар. етническо прочистване, съпроводено с бежански вълни след края на войните през първата половина на XX в. Те отбелязват също така, че увеличаването на пространствената сегрегация в западноевропейските градове от началото на следвоенния период е свързано с интензивните процеси на индустриализация, които насърчават имиграцията на население от бившите колонии и Южна Европа. През последните десетилетия на XX век, след една продължителна, трайна и интензивна вълна на международна имиграция, тези етнически малцинства представляват важен компонент в структурата на населението на градовете в Западна и Южна Европа.

През последните години икономическото и социалното развитие, интеграцията и процесите на пространствена сегрегация на малцинствените групи и имигрантите, която е обща характеристика на голяма част от големи градове в Европа, привлича все по-голямо внимание поради политическия натиск, свързан

с големите имиграционни потоци в повечето европейски страни, а малцинствените групи се превръщат във важен компонент на населението на съвременните градове. Обикновено големите градове в Западна Европа привличат имигранти от различни страни и се отличават с голямо разнообразие от етнически малцинства. Темата за пространствената сегрегация на градовете се засяга в множество публикации на учени в Европа като например: Дания (Amersfoort, 1982); Швеция (Andersson, 1998; Musterd, 2002); Норвегия (Wessel, 2000); Ирландия (Boal, 1981); Великобритания (Johnston и др., 2002; Kearns, 2002; Johnston и др., 2007); Германия (Friedrichs, 1998); Франция (Jacquier, 2001); Гърция (Maloutas, 2003, 2007; Bourlessas, 2013; Mechmet, 2012 и др.); Италия (Petsimeris, P. 1998; Busetta и др., 2015); Турция (Gultekdn, 2009); Унгария (Ladanyi, 2002) Полша (Weclawowicz, 2002; Marcińczak, 2007); Чехия (Sýkora, 1996; Sýkora, 2009; Toušek, 2009, 2011; Matoušek и Sýkora, 2011) и др.

Johnston и др. (2007) анализират нивата на сегрегация в градските системи на пет англоезични държави: Австралия, Канада, Нова Зеландия, Великобритания и САЩ. Wessel (2000) отбелязва нарастване на пространствената сегрегация в градовете на повечето страни от ЕС. В публикация през 1997 г. Özüekren и van Kempen (1997) разглеждат жилищната и градската сегрегация на турски мигранти в цяла Европа, а през 1998 г. правят проучване на социалното изключване и неговите пространствени прояви в европейските градове (van Kempen и Özüekren, 1998). Те представят подробен преглед на въздействието на социалната държава върху градската сегрегация. Van Kempen (2003) прави подробно сравнително проучване на

сегрегацията в Амстердам, Хага, Брюксел, Лондон, Бирмингам, Кьолн, Франкфурт, Дюселдорф, Берлин и Виена. Neckmann (2009), и Andersson (1998). изследва имигрантските модели на жилищно настаняване в Швеция. Според Neckmann (2009) Финландия може да се разглежда като изключение от общата европейска градска тенденция на сегрегация. Макар че голям дял от населението принадлежи към различни етнически групи, които живеят основно в големите градове, а половината от тях в агломерацията на Хелзинки, пространствена сегрегация в тази страна почти не се забелязва. Нидерландия е пример за добре функционираща социална държава, където неравенствата се модерират чрез намесата на държата. Musterd и Ostendorf (1996) изследват моделите на сегрегация на имигрантите в Амстердам. За анализа на сегрегацията в южните европейски градове може да се цитира Malheiros (2002), Maloutas (2003).

През последните години проучванията са насочени към изясняване на причините, степента и моделите на пространствена сегрегация не само в рамките на отделните държави (Johnston et al., 2007, и др.), но се правят и опити да се моделира ситуацията между отделни страни (Reach, 1999). Ценен принос в това направление е публикацията на Musterd (2006), в която се анализират нивата (измерването), причините за възникването и последствията от пространствената сегрегация в Европа. Musterd (2006) подчертава силно фрагментиран и диверсифициран характер на тези процеси, като идентифицира основните фактори, влияещи върху различната степен на пространствена сегрегация: разнообразието на политически системи, или степента на влияние на „социалната държава“, различията в про-

тичането на урбанизационните процеси, културните характеристики, историческите фактори.

Освен анализа на различните модели на пространствена сегрегация се наблюдава и нарастване на сравнителните изследвания между отделните държави, които са рядкост до началото на 90-те години на XX в. Освен приликите и различията в протичащите процеси, тези изследвания целят да се проучат и да се намерят връзките с наблюдаваните процеси на градска трансформация, взаимоотношенията между градските центрове в регионален, европейски и световен мащаб. Musterd и Fullaondo (2008) обясняват различията в пространствената организация на етническите общности и по-ниските нива на пространствена сегрегация в юноевропейските градове с разликите, които съществуват при протичането на имиграционните процеси и в социално-градските контексти, по-високите нива на интеграционните процеси, с наличието на „ниши“ в неформалния пазар на труда и пазара на жилища, социално-икономическото, образователното, професионалното и културното разнообразие на етническите общности, което дава отражение върху различните възможности за „включване“ на тези общности в градското пространство. Malheiros (2001) подчертава, че специфичният характер на пространствената сегрегация в юноевропейските градове се определя от четири признака: (1) по-бедни жилищни условия; (2) високи нива на неформалност; (3) по-ниски нива на сегрегация, свързани с по-сложни модели на жилищно разпределение; (4) по-висока степен на субурбанизация.

Нарастващата пространствена сегрегация, произтичаща от нарастващата социална поляризация, не

се ограничава само до западните градове. Понастоящем гореспоменатите процеси са основна характеристика на постсоциалистическите градове и региони, въпреки че те се отличават с ниски равнища на пространствена сегрегация. Като една от причините за тези по-ниски нива в Централна и Източна Европа Maloutas (2007) сочи войните през първата половина на XX век, всяка от които е последвана или от „етническо прочистване“ на новопридобитите територии, или от споразумения за размяна на население. Sýkora (2009) обяснява ниската степен на пространствена сегрегация в Чехия с политиката по време на социалистическия период за социално равенство, слаба диференциация на доходите и жилищната политика. Според Petrovic (2005) постсоциалистическите общества едновременно са изправени пред три основни трансформации, в резултат на които настъпват сложни структурни промени: 1. Трансформация от тоталитарно към демократично общество, от планирана към пазарна икономиката; 2. Трансформация от индустриална към постиндустриална икономика и общество; 3. Трансформация от изолирана към интегрирана световна икономика, която от своя страна се трансформира към международна и глобална. Всички тези видове трансформации засягат градовете, които според Lefebvre (1968) сами по себе представляват пространствена проекция на обществото. Както е посочено от Petrovic (2005) и Weclawowitzs (2002) появяват се нови модели на социално-пространствена диференциация, които все повече са резултат от нарастващите неравенства в доходите, като последните са били силно „притъпени“ по време на социализма. Според Ladanyi (2002) през последните години се наблюдава и въз-

никването на нови модели на жилищна сегрегация въз основа на етническата принадлежност. Weclawowitzs (1998) в друго свое изследване посочва, че наследеният социален микс в различните квартали, който може да се разглежда като остатък от социалистическия град, скоро ще изчезне. Neckmann (2009) подчертава, че ситуацията в новите държави членки в Централна и Източна Европа е съвсем различна от тази в Западна Европа, като в повечето Причините за наблюдаваните процеси се свързват с високите темпове на нарастване на ромското население, социално-икономическата трансформация на постсоциалистическите икономики, водеща до връщане на механизмите на пазара на земя и жилищния пазар, навлизането на неолибералния модел на развитие на държавите, оттеглянето на социалната държава, намаляването на предоставяните социални жилища, засилената дискриминация, високите нива на безработица, социалното изключване и др. Всичко това води до засилване на процесите на социално-пространствена поляризация. иалистически градове пространствената сегрегация е свързана с наличието на квартали с висока концентрация преди всичко на ромско население. Въпросите за пространствената социална и етническа сегрегация нараства и в страните от Централна и Източна Европа, като например Чехия (Sýkora, 2009), Полша (Marcinićzak, 2007). Toušek (2011) проследява динамиката в пространствената сегрегация на ромите в градовете на Чехия след 1989 г., като подчертава нарастването на нивата на пространствена сегрегация през последните двадесет години. Lippai и др. (2011) отбелязват взаимовръзката между държавната политика в областта на жилищното настаняване и жилищната политика и простран-

ствената сегрегация преди 1989 г.

Засилването на интересите към формирането на гетоизирани структури в градското пространство през последните години в постсоциалистическите държави до голяма степен се дължи на факта, че в продължение на десетилетия тази тематика е извън обсега на научните изследвания. В публикациите се посочва, че формирането на градски гетоизирани структури са свързани с териториалната концентрация на ромско население и че нивото на пространствена сегрегация на ромите се увеличава динамично през последните двадесет години. Причините за наблюдаваните процеси се свързват с високите темпове на нарастване на ромското население, социално-икономическата трансформация на постсоциалистическите икономики, водеща до връщане на механизмите на пазара на земя и жилища, навлизането на неолибералния модел на развитие на държавите, оттеглянето на социалната държава, намаляването на предоставяните социални жилища, засилената дискриминация, високите нива на безработица, социалното изключване и др. Всичко това води до засилване на процесите на социално-пространствена поляризация.

Действителният брой на ромите в България е около 750 хил.д. и независимо че според официалната статистика той намалява, емпиричните научни изследвания сочат противоположна тенденция. Тя е резултат от високия естествен прираст (който се оценява на около 18 ‰) и на ниското ниво на емиграция до приемането на България в ЕС (2007 г.). След края на Втората световна война се наблюдава ясна тенденция на засилена вътрешна миграция и концентрация на ромите в градовете, като от началото на 90-те години

на XX в. в тях се формира малко повече от половината от ромското население, което е причина за по-високите му темпове на прираст след 1989 г. В повечето случаи в градовете ромите се настаняват в съществуващите ромски махали (квартали) или формират нови, което засилва и прави невъзможно разрешаването на едни от най-важните проблеми, свързани с интеграцията на ромското население. В гр. Пловдив, например, броят на ромите според официалната статистика е 9438 д., или 3,1% от населението на града, но по неофициални данни, по експертна оценка, той е около 55 000 д., или близо 16% от градското население (около 7% от ромите в България).

Настоящата книга е първата от общо три научни монографии, които са разработени по проект „Пространствена сегрегация и отражението ѝ върху социалната интеграция на ромите в „Харман махала“, гр. Пловдив“, финансиран от Фонд научни изследвания, МОН, Договор № ДН15 / 7. В първата (настоящата) монография са разгледани различни теории, концепции и гледни точки, най-вече на европейски и американски учени, очертават се теоретичните аспекти в същността на пространствената сегрегация, факторите, влияещи върху нейното формиране и развитие, многоаспектните измерения на пространствената сегрегация, положителните и отрицателните последици, формираните под нейното въздействие пространствени модели, методите за измерване на нивата на пространствена сегрегация, различните политически подходи за намаляване на високите нива на пространствена сегрегация.

ГЛАВА ПЪРВА

СЪЩНОСТ НА ПРОСТРАНСТВЕНАТА СЕГРЕГАЦИЯ

Градското пространство винаги е социално дефинирано. Според Neckmann (2009) социално-пространствената структура на града може да се чете като карта, която записва структурата на обществото. От доста години пространственото измерение на социалните процеси е обект на изучаване от много учени. Този нарастващ интерес води до все по-голямо усъвършенстване и задълбочаване на теоретичната рамка, която се отнася до връзката пространство-население. Durkheim и Mauss (1963) в тяхната разработка, озаглавена *Primitive Classification*, твърдят, че "пространството [...] е тясно свързано със съответната социална организация" и че класифицирането и интерпретацията му се различават в зависимост от особеностите в различните общества. Идеите за пространственото измерение на обществените процеси са теоретизирани в пионерните произведения на Harvey (1973, 1982) и Castells (1972). Harvey обяснява ролята на градското пространство в процеса на натрупване на капитала, като взима предвид местоположението на града и ролята му на регулатор на този неравномерен процес, докато Castells подчертава процесите на социално възпроизводство в града в резултат на колективното потребление. Надграждайки тези разсъждения, Massey (2005) разкрива идеите си за разделението на труда, като обяснява, че икономическият растеж се осъществява с кръгове от инвестиции, които създават ново пространствено разделение на труда. Тези простран-

ствени модели се наслагват и комбинират с модели, създадени в предишни периоди. Ефектите от комбинацията от последователни слоеве се различават в пространството и водят до регионални диференциации в условията на производство, които са пространствена основа за следващия кръг на инвестициите. Следователно действителното пространствено оформление на градовете и регионите може да се разглежда като геоложка метафора, с наслояващ се слой след слой, всеки от който отразява логиката на „производството на пространството“ в съответния период (Cassiers, Kesteloot, 2012). Harvey (2006) и Simmel (1997) твърдят, че пространството никога не е само физическо (абсолютно) или математическо (геометрично), то винаги е социално. Всеки обект/субект се нуждае от определено пространство, в което само той заема определена територия – нито един обект/субект не може да заема едно и също пространство едновременно с друг. Bourdieu (1989) го определя като "система от отношения", а Massey (2005) – като продукт на взаимоотношенията. През последните десетилетия в географията на градовете пространствената сегрегация е силно повлияна от идеята за разделените градове („*Divided cities*“ според Fainstein, Gordan, Harloe, 1992, и Van Kempen, 2007), двойните градове („*Dual city*“ според Marcuse, 1989, и Mollenkopf, Castells, 1991). Тези автори описват тенденциите на поляризация на градските общества, отношенията между отделните индивиди, начина, по който си взаимодействат, различията, които съществуват между тях. Според Marcińczak (2007) в своята същност разделеният град предполага съществуването на различни райони в неговите рамки. Van Kempen (2007) прави връзката между разделеното общество

и разделения град – ако едно общество е разделено, градското пространство също ще бъде разделено. Социалните отношения определят пространствените отношения, но те от своя страна оказват влияние като цяло, но не винаги върху укрепването на обществените отношения. Според Marcuse (1993) в случаите, когато структурата на пространството не отразява взаимоотношенията между отделните групи е възможно да възникнат конфликти, които ще се отразят както върху споровете за пространство, така и върху взаимоотношенията между тях. Издигането на стени е отражение на нестабилността на взаимоотношенията на отделните групи и на съществуващите различия между тях. Все повече учени обясняват нарастващите неравенства в рамките на градовете с процесите на глобализация, като Sassen (1991, 2006), Castells (2000), Taylor (2000) потвърждават, че това влияние най-силно се чувства в т.нар. глобални градове „global city“. През последните три десетилетия процесът на глобализация заема съществено място при обяснението на промените в градовете. Van Kempen (2007) оспорва значимото влияние на глобализацията, като посочва, че вниманието, което се отдава на този процес, е полезно, но неговото влияние като катализатор в трансформацията в градското пространство не трябва да се преувеличава. В същата публикация авторът защитава това свое твърдение, като посочва факта, че разделенияте градове съществуват още преди да започне да се споменава за глобализация.

Развитието на дадено пространство/град се определя от комплексното взаимодействие и развитие на структури от различни пространствени нива. Глобалните процеси на икономическо реструктурира-

не в световен мащаб имат своето въздействие върху демографското, икономическото, социалното и политическото развитие на отделните държави, региони и градове. Географското положение, формата и структурата както на града, така и на определено сегрегирано пространство, определят в голяма степен влиянието на пространствената сегрегация. Географското положение на дадена пространствена структура се разглежда в два контекста:

- Като фактор, който определя бъдещите етнически, културни, социални, икономически взаимодействия на етническата група с останалите градски жители;
- Като резултативна величина от въздействието на различен по своя характер, значение и интензитет фактори през различни периоди от време, които са оказали влияние върху формирането, реструктурирането и развитието на отделните квартали.

Градът не може да се разглежда изолирано, без да се отчита мястото му в йерархичната териториална съгласуваност в мрежата от градове, от една страна, и процесите, които протичат между различните части на града, от друга. Влияние върху възникването и динамиката на определена градска гетоизирана структура оказва и мястото, което заема самият град спрямо заобикалящото го пространство, като например характера на етническата структура на околните селища, местоположението на града в йерархичната градска структура и т.н.

За географите населеното място/кварталът е модел на взаимодействие, където общността е здра-

во вкоренена в териториалната основа. Географското положение на самата сегрегирана градска структура дава информация за взаимовръзката ѝ с останалите части на градското пространство. Мястото, където се установяват етническите общности, в голяма степен определя ежедневните им взаимодействия с мнозинството и е индикатор за степента на интеграцията. Много често кварталите, обитавани от малцинствата, са разположени в покрайнините на градовете и не са ефективно свързани с градското пространство. Големото разстояние до центъра на града маргинализира жителите и създава реални проблеми, свързани с достъпа до различни по своя характер ресурси и услуги. Тази пространствена сегрегация увеличава вероятността за социално взаимодействие между локализираните в непосредствена близост групи, които са със сходни социални характеристики, ценности и очаквания, и по този начин се запазват и поддържат груповите норми (Klaff, 1987). С течение на времето това разстояние става индикатор за социална дистанция и различните квартали на града получават определена социална оценка, отразяваща социалните характеристики на местното население. Някои учени смятат, че с модерните техники на комуникация и високата пространствена мобилност на населението териториалните ограничения намаляват. В действителност развитието на транспорта и комуникациите намаляват териториалните ограничения, но мястото на пребиваване се разглежда като основен фактор за начина на живот и предопределя различни взаимодействия.

Очертаването на границите на изследвания обект, освен оценка на географското му положение, е една от основните цели на географските изследвания.

Границите се прокарват на местата, където интензивността на даден признак или процес намалява. Тясно свързано с настоящото изследване е обособяването на обхвата и границите на моделите на пространствена сегрегация. Lefebvre (1991) твърди, че "социалното пространство е социален продукт", като същевременно идентифицира три диалектични нива, в които се извършва пространственото производство и които са в постоянен конфликт, а именно:

- материални практики в пространство, които обхващат физически и материални дейности, осигуряващи съществуването на едно общество;
- концептуализиране на пространството, чрез знания, смисъл и символи;
- представи и възприятия на пространството от населението, което го заема.

С други думи, тези три измерения могат да се характеризират като опитни, възприемани и живи пространства (връзката на опита и нейното концептуализиране в жива представа за пространството) (Lefebvre, 1991). Следователно градското пространство може да служи като инструмент за анализиране на обществото и социалните връзки, които го доминират. Освен начините на поведение, мислене и (ре)продуциране на обществото, производството на пространство също е метод за контролиране и утвърждаване на силата на доминиращите социални, политически и икономически сили (Lefebvre, 1991). Вземайки предвид трите диалектични нива, дефинирани от Lefebvre (1991), се очертават т.нар. урбанистично, функционално (динамично) и символично пространство:

• **Урбанистично (статично) пространство** – границите се прокарват, като се вземе предвид специфичната архитектурна морфологична структура на градското пространство с неговите специфични градоустройствени характеристики. В някои случаи границите на пространствените модели могат да съвпадат с административните граници на квартала, могат да обхващат част от тях или да са разположени на територията на няколко от тях. Урбанистичното пространство и свързаната с него жилищна ситуация служи като показател за степента на интеграция, тъй като жилищата са инструмент за реализиране на интеграционните процеси между етническите групи. Жилището и съседството остават едни от най-важните места в ежедневието, референтна точка на социалните отношения и на пространствената идентификация, въпреки силното нарастване на различни взаимодействия в пространството.

Сегрегираните пространства се разглеждат по различен начин, когато се разглеждат градоустройствените проблеми отвътре и отвън. Разгледани отвън, не се отделя голямо внимание на вътрешната им структура, а се възприемат като едно цяло, най-често като бремене за града. Разгледано отвътре, жителите на сегрегираното пространство го възприемат в неговата съвкупност, от една страна, като хетерогенна ситуация, а от друга, като диференцирана, оценявайки предимствата и недостатъците в търсене на решения за начина, по който да се подобрят условията и качеството на обитаване. Може да се каже, че жилището, което обитава дадено домакинство, е огледало на степента на интеграция, т.е. тя се явява показател за финансовото състояние на домакинството. Според Neckmann (2009)

местоположението на жилището в града е свързано и с достъпа до различни работни места. Както отбелязва същият автор, мигрантите и етническите малцинства по принцип попадат в по-високите нива на бездомност, страдат от по-лошото качество на жилищните условия, обитават по-бедните жилищни квартали, което е свързано както с по-голяма уязвимост, така и с несигурност на пазара на недвижими имоти. Neckmann (2009) в същата публикация посочва, че мигрантите и етническите малцинства имат много по-голяма вероятност да се установят в необлагодетелстваните райони и пренаселените жилища с лошо качество и да плащат по-висок дял от приходите си за тях. Този факт увеличава риска от провал в социалното сближаване и интеграцията на мигрантите в градската общност.

• **Функционално (динамично/активно) пространство** – активното пространство е термин в "поведенческата география", който се използва за описание на местоположенията, в които индивидът има директен контакт с други в резултат на неговите ежедневни дейности (Golledge, Stimson, 1997). Отдавна е установено, че хората прекарват голяма част от времето си далеч от дома и че за тях понятието "квартал" е изключително трудно за определяне (Foley, 1950; Matthews, 2008). Пространството се преобразува и трансформира от етническите общности в зависимост от техните потребности и етнокултурни особености. Те извършват цял спектър от дейности, вариращи от производството до обмяна и потреблението. Населението не е статично в пространството, а се намира в непрекъснато движение. При очертаването на границите на функционалното пространство трябва да се вземат предвид освен особеностите на етническата общност и поведе-

нието ѝ в пространството, териториалният обхват на ежедневните дейности и на формираните социални мрежи, които до голяма степен надхвърлят границите на урбанистичното пространство. Движението в пространството е свързано с основните дейности в неговото ежедневие – обитаване, труд, търговия, образование, здравеопазване, обществено обслужване, отдих, транспорт и свързаната с тях инфраструктура. В тези функционални системи се осъществява социално взаимодействие и те могат да се превърнат в споделени пространства между малцинството и мнозинството. Изборът на някои от тези системи в много случаи е в резултат от влиянието на местните общности чрез изградените социални мрежи, които в своята същност представляват пространства за обмен на информация между нейните членове. Изградените социални мрежи в определена общност могат да повлияят както при формирането на ценностната система на отделния индивид, така и при формирането на неговото поведение в пространството (например при избора на училище).

Отделните квартали не могат да се разглеждат изолирано, без да се вземат предвид връзките между отделните квартали в градското пространство. Гетоизираните градски структури се отличават освен с тяхното местоположение, граници, обхват, така и с позицията спрямо други важни обекти и услуги – месторабота, здравни услуги, учебни заведения, места за отдих, търговски центрове и др., което е свързано с преодоляване на разстоянията до тях. Това разбиране за градовете и техните компоненти е повлияно от степента на развитие на отделните функционални системи.

В българското законодателство съществуват за-

ложени градоустройствени нормативи. Когато се разглеждат тези нормативи за отделните функционални подсистеми, трябва да вземат предвид следните важни акценти: отговарят ли на заложените количествени прагове, каква е достъпността до тях в пространствено отношение и дали обитателите се възползват по една или друга причина от тях? Отговорът на тези въпроси е от основно значение при анализа на различните модели на пространствена сегрегация и зависи в голяма степен от индивидуалните социално-демографски характеристики.

Една от важните функционални подсистеми в градската структура е свързан с *отдиха на обитателите*, което най-често се отнася до изградената зелена система в градовете. Зелената система се състои от: озеленени обекти за широко обществено ползване (паркове и градини), озеленени обекти със специфично ползване (гробнищни паркове, ботанически градини, дендрариуми, разсадници и др.) и озеленени площи с ограничено обществено ползване (междублокови пространства на жилищни комплекси и към обществени сгради, производствени терени и озеленяване в имоти на частни физически и юридически лица). Озеленените площи с ограничено обществено ползване не подлежат на нормиране, но имат жизненоважно значение за зелената система на града и неговата екология. Те само допълват зелената система, но не могат да заместят основните обекти със зеленина за широко обществено ползване, които освен екологичната си роля, имат задължението да задоволят нуждите от отдих, спорт и развлечение. Най-често пространствените модели на сегрегацията се отличават с това, че зелената система, която е тясно свързана със системата за отдих, се от-

личава с недостатъчно количествено развитие на зелените площи спрямо общата територия на града, с преобладаващ дял на маломерните зелени площи с ниски показатели за екологична, рекреационна и естетична ефективност, разпокъсаност, безсистемност и липса на връзки между отделните озеленени „острови“ сред застроените територии. Всичко това не позволява зелената система да изиграе своята екологична роля и се отличава със слаба интеграция с останалите елементи от градската структура. В количествено отношение различните модели на пространствена сегрегация се отличават с много по-ниски параметри от заложените количествени нормативи за площ и достъпност до озеленените обекти за широко обществено ползване, а за зелените площи с ограничено обществено ползване такива параметри почти липсват. Поради голямата отдалеченост от обществените паркове, жителите на гетоизирани структури рядко се възползват от тях, като подобно към останалите функционални системи показват една силна затвореност в своята териториална общност.

Функционалната система на социалната инфраструктура се разглежда в два аспекта:

- като неотменим елемент на средата за обитаване, от чието присъствие в най-голяма степен зависи нивото на нейното комплексно изграждане, което се отнася основно за обектите, задоволяващи ежедневните потребности на обитателите;
- като териториално разпределение на обслужващите обекти от по-високо йерархично ниво, към които се включват

обекти задоволяващи неежедневни потребности на обитателите на даден квартал.

Към обектите, които задоволяват ежедневните потребности на населението от подсистемата *образование и здравеопазване*, спадат обектите на доболничната медицинска помощ, детските градини, училищата. Обикновено при гетоизирани структури не се спазват изискванията за удобен достъп, а обектите на социалната инфраструктура се намират извън нормативно определения изохрон.

Функционалната система „труд“, подобно на останалите, при сегрегирани пространствени структури се отличават с висока степен на изолация от мнозинството и останалите етнически общности. Важен положителен момент при добре функциониращата социална държава е осигуряването на заетост на малцинствените групи. По този начин работното място се превръща в общо пространство между мнозинството и етническите групи, като тези групи не са скритите и неизвестните „други“, а се превръщат в служители със сходно социално положение, което изиграва и положителна роля срещу дискриминационните процеси. С настъпването на неолибералния режим на управление обикновено се наблюдава все по-голямо намаляване на малцинствените групи, които участват във формалната икономика, и нарастване на заетостта в сивата икономика.

С отдръпването на социалната държава се забелязва още по-засилена „гетоизация“ на етническите групи, особено на ромите, които сами търсят решение на своите ежедневни битови проблеми. По този начин

те стават все по-малко зависими от държавата и не разчитат на нея. Заобикалящото ги пространство се превръща във все по-чуждо, непознато и нетипично за тях, за техния живот, бит и култура. Наблюдава се капсулиране на етническите общности, които изграждат невидими, още по-високи стени между тях и околното население. Това капсулиране се наблюдава не само по отношение на средата на обитаване, но и в останалите дейности, свързани с функционалните подсистеми на градската територия – труд, образование, здравеопазване, отдых, търговия. В такъв случай може да се говори за процес на хиперсегрегация. Тя се наблюдава в случаите, в които пространствата на отделните функционални системи не са споделени пространства с останалите етнически общности, а остават изолирани в рамките на собствената им група и не се наблюдава взаимодействие нито по отношение на средата на обитаване, нито в системата труд, отдых, образование, здравеопазване, прекарване на свободното време и т.н. Тези процеси водят до все по-голямото затваряне и нарастване на невидимата стена, която съществува между гетоизираниите структури и обкръжаващата я градска среда. Създава се самостоятелна структура, която все повече се отдалечава и не разчита на държавата, като в същото време ролята на вътрешните социални мрежи, лоялността към мястото, продължителното съвместно съществуване, вътрешни правила, закони, норми се засилват все повече и повече.

• **Виртуално пространство** – появата на интернет променя границите в комуникацията между хората и им позволява да бъдат в постоянен контакт навсякъде по света. Когато говорим за виртуално пространство можем да говорим за пространство без

границы. С развитието на телекомуникациите социалните контакти не изискват близост или физическа комуникация, тъй като „общности без близост“ вече съществуват. Формират се и се поддържат тесни връзки между хората и социално взаимодействие без необходимост от близост и идентифициране с място. Поради тази причина териториалния обхват на виртуалното пространство варира в много широки граници.

• **Символно пространство** – териториалният обхват на гетоизираниите структури се определя в зависимост от начина, по който се възприема пространството в съзнанието на етническата общност, живеещо в нея, което се осъществява чрез прилагането на менталното картографиране. Методологичният въпрос тук е до каква степен резултатите, получени чрез това картографиране, се различават или са в съответствие с резултатите, извлечени от количествените данни. Менталното картографиране е самостоятелен емпиричен инструмент – метод, който активно се използва за научни цели от началото на 60-те години на XX век. Създаването на една ментална карта е процес, при който респондентът, базирайки се на своите спомени, представи и възприятия, изгражда визуален образ на пространството и обектите, които влизат в обсега на изследователския интерес. Често визуалната картина, представена от респондента, е далеч от обективната пространствена ситуация. Изграждането на ментална карта е в пряка зависимост от субективното състояние на респондента, неговия житейски опит, бит, култура, възраст, образование, религиозна принадлежност и пр. Обикновено в менталните карти на по-възрастното поколение се открояват няколко темпорални и урбанистични пластове, докато на по-младото поколение

менталните карти са по-бедни и не толкова пълни, с не толкова богата информация и са с по-къс темпорален обхват. Много често за жителите на гетоизираниите градски структури домът заема значителна, централна част от картата, а при поставена задача да изобразят местата на градската територия, които периодично посещават и своите градски маршрути, по-голямата част от тях посочват обекти, свързани предимно с всекидневието и празнично-ритуалния календар на собствената етническа общност. Пространството на „другите“ (макрообществото) е често невидимо или твърде аморфно в картите на тези жители. То сякаш съществува, но извън тях – в друг, паралелен град декор, през който те преминават най-често транзитно. От получените резултати от менталното картографиране може да се съди за степента на затвореност на изследваната група, като по този начин може да се достигне до извода за нивото на пространствена сегрегация и особеностите във формираните пространствени модели, за отражението и въздействието на градската среда върху жителите на квартала, усещането за близост или отчужденост от останалата част от града, оценката, която получава квартала, в който живее, и останалото градско пространство. За разлика от мнозинството, ромите са пълноправни членове на физическия квартал, който обитават, тъй като те са свързани в много силни социални мрежи, които осигуряват подкрепа на членовете на малцинствената група, намалява самотата им, осигурява безопасна жилищна среда и им помага при решаването на ежедневните проблеми. Друго обстоятелство, което има съществена роля за привързаността на ромите към квартала, е силно развитото „чувство за място“ *“Sense of Place”*. Според

Hashemnezhad и др. (2012) усещането за място е многоизмерна, сложна конструкция, използвана за характеризиране на връзката между населението и пространството. Усещането за място може да се установи на различни географски скали: съседство, град или държава. Като концепция, местата се възприемат не само като точки в пространството, а като места, които хората свързват с определени преживявания, спомени и чувства. Научно определено, усещането за място е свързано с привързаността към него, формирането на идентичност, зависимост, сигурност и принадлежност. Изградените социални мрежи, взаимоотношенията, продължителността и статутът на пребиваване са ключови фактори, които влияят върху формирането на чувството за място на определен индивид. Следователно при краткосрочно пребиваващите жители рядко се развива чувство на привързаност към мястото. Много често обитателите на различните сегрегирани структури в градското пространство са четвърто-петото поколение. Това чувство за привързаност се подсилва още повече от факта, че на едно място живеят две-три поколения, а най-често съседите са роднини. Друг фактор е сигурността на жителите в гетото. Всичко тук им е познато – взаимоотношения, лидери, личности, обекти, приятели, близки и роднини. Знае се всеки с какво се занимава, какъв е професионалният му статус, материалното му положение, характерът и поведението му.

Символното пространство може да бъде очертано и от „външните“ за гетоизираната градска структура жители, в случая от мнозинството. Те посочват ареалите, в които се чувстват застрашени и които са изключени от тяхното съзнание като възможности за

обитаване, пребиваване, движение, достъп. Тези територии са очертани върху менталната карта като „бели петна“, изключени са от градското пространство и остават „невидими“ за мнозинството и в своята същност представляват неизползвани територии. По този начин се отразява естеството на местните междуетнически отношения и това може да послужи като потенциален барометър за тях.

Урбанистичното пространство обикновено се отличава с ясно очертани „твърди“ граници. При функционалното и символичното пространство границите не са ясно дефинирани в пространството и имат размит характер. Твърдите граници се очертават в зависимост от територията, която обитава дадено население (има се предвид, че обитаването в своята същност представлява статична функционална система), докато размитите граници могат да се очертаят на базата на движението на жителите в пространството за извършване на дейностите им в ежедневието, което от своя страна е свързано с разположението на основните структурни функционални системи в териториалното устройство – труд, обитаване, отдих, обслужване, техническа инфраструктура. Трябва да се отбележи, че последната играе ролята на свързващо звено между останалите системи, с присъщата им материално-техническа база, устройствена организация и взаимодействието помежду им на локално ниво и в рамките на градското пространство.

Отделните структурни функционални системи могат да се разглеждат в два аспекта – от статична градоустройствена гледна точка (къде са разположени основните им обекти на в градското пространство) и от динамична (до каква степен тези обекти се използ-

ват). Размит характер имат и границите на символичното пространство при менталното им дефиниране от самите му жители.

Тясно свързано с очертаването на различните видове пространства и дефинирането на техните граници и моделите на пространствена сегрегация е изборът на най-подходящото пространствено ниво, което зависи от обхвата на самото пространство – жилищна сграда, улица, квартал, район, град и т.н. До голяма степен отговорът на този въпрос се определя от целта на изследването. Например, при установяване на връзката между моделите на сегрегация и отношенията със съседите или членовете на общността се използва ниво улица. Ниво квартал се използват по-често. В този случай според Haussermann (2005) получените данни все още, повече или по-малко, се отнасят до „директната“ жизнена среда на индивида или домакинството. Така например ежедневно пазаруване или посещението на децата в детската градина и основното училище се осъществява в рамките на квартала. С други думи, според Van Kempen (2003) използването на това ниво на анализ е подходящо за разбиране на връзката между моделите на сегрегация и рутинните, повтарящите се ежедневни дейности. Данните, получени на по-високо териториално ниво, например район, много често се размиват и не показват ясни резултати. В тази връзка тясно свързано с настоящото изследване е понятието *квартал*. Могат да се обособят три подхода при дефинирането на квартала. При *първия подход* кварталът се разглежда като хомогенна област по демографски признак и характеристика на жилището (Megbolugbe, Hoek-Smit, Linneman, 1996). Van Kempen (2007) обаче отбелязва, че подобно определе-

ние би изключило много области в рамките на един град, тъй като много градски квартали се отличават със своята хетерогенност. Границите на исторически обособените квартали непрекъснато се развиват, като се има предвид, че социалната хомогенност постепенно намалява, а тези квартали остават да съществуват единствено в менталните карти на по-възрастното поколение. *Вторият подход* е дефиниран от Galster (2001), според когото при дефинирането на квартала се взема предвид чувството за споделена идентичност на жителите му. При този подход терминът квартал трудно може да бъде точно дефиниран, но всеки един жител знае повече или по-малко какво се има предвид. Според van Kempen (2007) и при този подход съществуват недостатъци, като също биха се изключили много територии от градското пространство, особено в днешно време, в което индивидуализмът е в своя разцвет. Van Kempen (2007) отделя *трети подход*, при който кварталът се обособява като статистически дефиниран район. При този подход границите се определят от местните власти, вземайки предвид особеностите на градоустройствените характеристики и проблемите на кварталите. Предимството на този подход се състои в това, че се обхващат всички части на града.

Терминът *съседство* няма точна, съгласувана дефиниция. Той се използва за обозначаване както на физическо място, така и на група хора, които заемат това място. Често се използва като синоним на „общността“, макар че термините не са съвсем еднозначни: докато един квартал може да е общност, общността не е непременно съседство. Кварталът е географски очертано подразделение на град, чиито жители (съседи) споделят обстоятелствата, свързани с общото място.

Независимо от това, начинът на взаимодействие, който ги прави общност, зависи от различни фактори. Кварталите поощряват случайните връзки, които са важни за формирането на социален капитал. Емпирично, изследователите са открили, че кварталите са идентифицирани по различен начин от различните групи в зависимост от връзката им с квартала и тяхната социална позиция в обществото. Тези, за които кварталът е място на социални отношения, разграничават по-малка площ от други, за които той може да бъде целеви пазар или зона за координация на обществените услуги. Градските жители обикновено идентифицират кварталите като по-малки, отколкото обитателите на предградията. В допълнение, определени групи по-често подчертават социалните измерения на съседството. Такива групи са някои етнически общности, възрастни хора, безработни, несемейни и дългосрочно пребиваващи. Смята се, че тези, които са по-слабо интегрирани в по-голямото общество, развиват най-силни местни връзки, за разлика от тези, чието ежедневие протича на разстояние от квартала и за които той има по-скоро физическо измерение.

В научната литература трудно може да се намери ясна и общоприета дефиниция за това какво представлява пространствената сегрегация, тъй като съществуват различни начини за възприемане на проблема. В повечето случаи термините "пространствена сегрегация", "социално-пространствена сегрегация", "жилищна сегрегация", "сегрегация", "етническо (жилищно) разделяне" и "социална сегрегация" често се смесват, използват се както в един и същ смисъл, така и с различни значения, без да бъдат точно определени. Тази практика може да се наблюдава в емпиричните

изследвания, с изключение на теоретично ориентирани (Peach, 1975; Massey, Denton, 1987, 1988; Friedrichs, 1998, и др.). Дефинициите на пространствена сегрегация, свързани с последните проучвания, са многобройни и тук се посочват само няколко примери:

- Според Johnston (1983) ниската степен на пространствена сегрегация се определя от равномерното разпределение на група от населението сред останалото население на дадена територия. Колкото по-голямо е отклонението от тази равномерност, толкова по-голямо е нивото на сегрегация.

- Определението на термина пространствена сегрегация в речника по хуманитарна география е много кратко и се дефинирана като разделение на определена общност на подгрупи в обитаваната жилищна среда (Johnston et al., 1986).

- Според Bourdieu (1989) пространствената сегрегация е крайният резултат от процеса, при който членовете от населението се чувстват близо помежду си и се намират в непосредствена близост в пространството.

- "Пространствената сегрегация е пространствено разделение на различните групи от населението в рамките на даден географски ареал" (Saltman, 1991).

- Като цяло съществуват два противоположни полюса на социално-пространствена поляризация: формирането на комплекси от затворен тип, които се обитават от заможните слоеве на обществото, и градски структури, в които е съсредоточено най-бедното население. Най-често терминът пространствена сегрегация се прилага само в случаите, в които етническите групи, които заемат дадена обособена територия, са

в неравностойно положение (Brun, 1994, и др.).

- "Пространствената сегрегация е пространствен израз на социалното неравенство" (Fassmann, 1996).

- "Пространствената сегрегация е "жилищно разделяне на групи от хора в рамките на дадена територия" (Özüekren, van Kempen, 1998). Тя може да се разбира като "жилищно разделение на групи в едно по-широко общество" и като израз на нейното неравенство. В оперативен смисъл пространствената сегрегация и разделение съществуват, когато в някои области има свръхекспресивно, а в други недостатъчно представителство на членовете на група (Kempen, Özüekren, 1998).

- "Пространствената сегрегация е многомерен и универсален феномен на пространствена диференциация ..., тя е израз на социална диференциация. Въпреки това, не всяка социална диференциация е сегрегация ... Пространствената сегрегация е съсредоточаване на различни социални групи в градското пространство, като доказателство за това е, че те не са равномерно разпределени" (Barbosa, 2001).

- "Пространствената сегрегация се определя като социално "съседство" на различни групи, споделящи обща територия (Espino, 2001).

- Marcuse (2005) определя пространствената сегрегация като процес на принудително групиране на определена група от населението в ограничен пространствен обхват.

- Според Musterd (2005) етническата сегрегация предполага пространствено разделение на категориите на населението, които се характеризират с различни страни на произход. В Европа използването на

концепцията за етническа или малцинствена група обикновено се отнася до тези, които имат културни различия и често техният произход е свързан с т.нар. по-късно индустриализирани страни и/или бивши колонии. Отделните градове в Европа привличат лица от различни държави и поради това може да се говори за голямо разнообразие на етнически малцинства.

- Под термина сегрегация Mechmet (2012) разбира равномерно разпределение на членовете на малцинствена група сред останалата част от населението в жилищното пространство.

Проучванията в американската, източноевропейската и западноевропейската литература се различават по начина, по който се възприема пространствената сегрегация, което е резултат от различията в начина на формиране на съвременното население и етническата структура:

- Традиционно в САЩ пространствените модели на сегрегацията се анализират и оразмеряват от гледна точка основно на етническата и расовата принадлежност на жителите на отделните жилищни квартали, докато в Западна и Южна Европа превес има социално-икономическият статус на жителите, начинът на застрояване, качествата на жилищата, нивото на образование и др.
- Западноевропейските изследователи се фокусират основно върху имигрантите, като посочват, че те формират етническото многообразие в страните и са основната причина за наличието на различ-

ни форми на пространствена сегрегация през последните десетилетия. За разлика от тях, в някои страни от Източна и Централна Европа, включително и България, териториалното обособяване в градовете е свързано предимно с ромското население.

- Миграцията е съществен източник на нарастване на населението и етническото многообразие в градското пространство, с тази разлика, че в Западна Европа то основно е в резултат на имигранския поток, т.е. на външната миграция, а на източноевропейския – от вътрешната миграция.
- Различният характер в протичането на урбанизационните процеси: докато в Западна Европа в повечето случаи имат спонтанен характер и протичат по естествен път, в Източна Европа, в социалистическия период на развитие, се контролират и насърчават от държавата.

Повечето европейски изследователи като че ли са единодушни със заключението, че появата на градски разпад и необлагодетелствани квартали е свързана със социалната сегрегация, която води до концентриране на бедните в най-непривлекателните части на града, предимно в периферните райони.

Друга теория, отнасяща се до пространствената сегрегация и връзката ѝ с взаимоотношенията между отделните етнически общности, е *теорията за пространственото асимилиране* (Massey, 1985; Massey, Denton, 1988). Grbic et al. (2010) поясняват, че местопо-

ложението на етническите групи в града е повлияно от нивата на акултурацията и социално-икономическата мобилност. Това явление показва две противоположни пространствени сили: концентрация, която създава етническа жилищна сегрегация, и дисперсия, която води до пространствена асимилация на етническите групи. Така че процесът на пространствена асимилация, или етническа жилищна интеграция, най-силно се повлиява от постигнатите успехи във възходящата социална мобилност. Ако всички членове на групата са равномерно разпределени в географски район, то може да се заключи, че групата е напълно пространствено интегрирана. Може да се каже, че една група е напълно „смесена“ в пространствен смисъл, когато нейните членове са разпределени равномерно сред цялото население. Колкото по-голямо е отклонението от равномерното разпределение, толкова по-голяма е степента на сегрегация (Johnston et al., 1986).

Важен методологичен въпрос при изследване на пространствената сегрегация е *пространственият мащаб*. Така например, различни са формите на сегрегация между градовете и тяхната околност, между отделните квартали в рамките на града, между жилищните блокове в даден квартал, а дори и във вертикален мащаб (между етажите в жилищен блок). Групирането на население на едно пространствено ниво не предполага автоматично сегрегация на друго (Kempen, Özüekren, 1998). Според авторите пространствена сегрегация съществува, когато определена група показва по-голямо представителство в някои области в сравнение с други, в които присъства по-слабо. Сегрегацията може да се изразява в пълно отделяне на групата от основното население до равномерно разпределение на членовете

в него. Противоположният процес на пространствената сегрегация е формирането на т.нар. „жилищни миксове“, които се дефинират като ситуация, при която представителите на всички етнически общности живеят заедно в даден жилищен квартал. В същата публикация се посочва, че жилищните миксове и зоните на концентрация не са диаметрално противоположни понятия. Така например, ако един квартал се обитава от 10 различни групи, като на всяка се падат 10 на сто от общия брой на населението на този район, може да се определи като смесен район. Ако обаче всички представители на дадена етническа група живеят в този квартал, тази територия се определя като такава с висока степен на пространствена сегрегация. Kempen, Özüekren (1998) правят уточнението, че това смесване не означава автоматично процес на положителни промени в моделите на пространствена сегрегация, тъй като той може да се явява преходен етап при преминаването от един модел на концентрация в друг.

Теоретично, всички видове групи от населението (етнически, расови, социални, по възраст и др.) могат да бъдат обект на сегрегация. Изследването на сегрегацията обаче е фокусирано върху групи, чието пространствено отделяне създава социален и политически проблем (Maloutas, 2007).

В случаите на доброволна пространствена сегрегация се създават богати (т.нар. Gated community) квартали. В този случай членовете на етническата група се дистанцират от обществото, но не и от членовете на собствената си група. Бедните сегрегирани територии обикновено са формирани от струпването на хора от една и съща среда и са подкрепени от много добре развити вътрешни социални мрежи. В тези те-

ритории обитаващите ги групи обикновено остават извън ценностите и нормите на мнозинството и запазват своята собствена култура, в които чувството за солидарност е много силно изявено, осигуряват лесна комуникация и споделяне на общи ценности помежду си. Формираните пространствено сегрегирани квартали се възприемат като модели на солидарност, основани на етническите взаимоотношения, като стратегия за оцеляване и преодоляване на градските неравенства и градската бедност и по този начин пространствената сегрегация е резултат не само на принуда, но и на желание. В този вид пространствена сегрегация социалните мрежи имат много добро развитие, като основният резултат е освен чувството за сигурност и укрепване на собствената култура, но запазване както на индивидуалната, така и на груповата идентичност и гарантиране на нейната приемственост.

Пространствената сегрегация може да бъде дефинирана и класифицирана, ако се вземат предвид различни критерии: социален статус, материално положение, етническа принадлежност, майчин език, раса, религиозни убеждения и др. Проучванията показват, че почти всеки критерий може да се използва, за да се разграничат определени групи от населението и да се отделят в пространството. Така например, при етническата пространствена сегрегация се наблюдава обособяване на дадена етническа общност в определено пространство, а при социалната – висока концентрация на дадено население с един и същ социален статус. Особено при ромската етническа група е, че при тях пространствената сегрегация е както етническа, така и социална, икономическа, културна, което още повече засилва наблюдаваните отрицателни по-

следици. Социалната сегрегация се отнася до пространственото отделяне на населението според социалното или социално-икономическото им положение. Musterd (2005) отбелязва, че при сравнителните анализи по този критерий е много по-трудно (например в сравнение с критерия етническа принадлежност) да се обособят различни модели и нива на сегрегация. При този вид пространствена сегрегация се използват различни показатели за бедност, социално-икономическо положение на населението и др. Авторът посочва, че тази трудност в Европа произтича от факта, че е невъзможно да се използва един стандарт за определяне на пространствените нива на социално-икономическото неравенство и че тези показатели трябва да се прилагат с повишено внимание в сравнение с други, използвани за етническата пространствена сегрегация. Изборът на съответните групи за изследване на социалната сегрегация в Европа и други части на света обикновено е много по-сложен, отколкото например при разглеждането на сегрегацията по расов критерий.

В повечето определения пространствената сегрегация се разбира като жилищна, но тя може да се отнася и до обособяването на отделни групи в училищата, на работното място, при използване свободното време и т.н.

Според Marcuse (2005) за целите на управлението имат значение три ясно разграничими групи/идеални типа пространствена сегрегация, които се отделят в зависимост от културните особености, икономическата роля, която изпълняват, и позицията, която заемат членовете на общността в йерархичната структура на властта.

В заключение може да се обобщи, че *пространствената сегрегация е многомерен пространствен феномен на териториална концентрация на група от хора с определена класова, етническа и/или расова принадлежност, която е резултат както от доброволни решения (вътрешни фактори), възприета като стратегия за оцеляване и съхраняване на собствената култура и идентичност, или е следствие на пряка или непряка принуда (външни фактори), като може да бъде резултат от пряка или непряка дискриминация, икономически ограничения, социално изключване, институционални политики и др., или е резултат от комбинация от тези фактори.* Близостта на голям брой домакинства в неравностойно положение утежнява и задълбочава недостатъците на пространствената сегрегация, което налага да се търсят такива форми на социално взаимодействие, водещи до устойчиво икономическо състояние и активно гражданско участие. Преодоляването на тези недостатъци може да стане чрез десегрегация, или по-точно чрез премахване на бариери, като закони, обичаи или практики, които разделят групи от хора, обикновено въз основа на раса или религия. Десегрегацията може да се извършва пасивно, чрез премахване на ограниченията, които възпрепятстват смесването на населението, например, равностойна възможност на деца от малцинствените групи да посещават училищата в страната. Десегрегацията също може да бъде по-активно осъществявана чрез прилагането на конкретни нормативи или програми, които да улесняват смесването на населението в дадена територия.

ГЛАВА ВТОРА

ФАКТОРИ, ОКАЗВАЩИ ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ПРОЦЕСИТЕ НА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ

Както посочват Massey и Denton (1988), пространствената сегрегация е многомерна величина, която е резултат от преплитането на много причини. Съществуват редица подходи в социалните науки, чрез които се интерпретират процесите на пространствена сегрегация.

Като цяло в литературата освен, че липсват точни определения на основните понятия, липсва и подробен анализ на факторите за пространствена сегрегация в глобален, регионален и локален контекст.

Единствено емпиричните изследвания могат да отговорят на въпроса относно причините за пространствената сегрегация. Въпреки това някои теоретично ориентирани изследвания се обособяват в три основни направления:

- *Водените политики и практики* (Massey, Denton, 1988). Правителствата в Западна Европа изграждат жилищни комплекси в покрайнините на града, които често се обитават от малцинства или имигранти;
- *Икономическия статус*, като се приема, че териториалната концентрация на етническите групи отразява финансовото им състояние; етническите групи с по-високи доходи имат по-голям избор на пазара

на жилища (Clark, 1986). Европейските изследователи посочват, че социално-икономическият статус на имигрантите и етническите групи не им позволява да си позволят жилище, сравнимо с това на мнозинството (Huttman, 1991);

- *Индивидуалния избор* – учените се аргументират с факта, че повечето домакинства обикновено предпочитат да живеят в културно хомогенни квартали.

Съществуват многобройни теории, насочени към причините за пространствената сегрегация, които най-общо могат да бъдат разделени в шест групи: екологична, икономическа, социално-психологическа, институционална, културна и смесена група. Те следва да се разглеждат в комбинация, тъй като нито една от тях самостоятелно е в състояние да даде обяснение за формираните пространствени модели на сегрегацията:

- *Екологични теории* – първоначално са развити от Чикагската школа по социална екология (Park, Burgess, 1925). Тази теория още се използва (Wilson, 1987), но също така е силно критикувана. Всъщност екологичните обяснения на жилищната сегрегация са по-близки до европейските разбирания за пространствена сегрегация, отколкото до техните американски аналози (Huttman, 1991);
- *Икономически теории* за жилищна сегрегация – основават се на нивата на доходите. Според тази теория основната при-

чина за пространствената сегрегация е, че представителите на дадена етническа група не могат да си позволят да живеят в квартали, където живее мнозинството (Farley, 1982). Предполага се, че разликите в цените на жилища между отделните райони на града, съчетани с ниското ниво на доходите на етническите групи, подпомагат засилващата се пространствена сегрегация.

- *Смесени теории* – свързани са с отношенията между етническата група и мнозинството и моделите на миграция. Различното третиране на етническата група води до нейното физическо разделение и сегрегация (напр. Kinloch, 1979).
- *Социално-психологически теории* – фокусирани са върху предпочитанията за избор на местожителство. Те често се използват в САЩ при анализиране на ареалите с висока концентрация на афроамериканско население.
- *Институционални подходи* – насочени са върху недоброволните аспекти на териториална концентрация, например, създаване на административни мерки за насочване на дадена етническа или социална група към определени части в града.
- *Културни подходи* – предполагат доброволна сегрегация на етническите групи, чрез която те се стремят да запазят културната, религиозната и езиковата си

идентичност. Обикновено по този начин групите се стремят да запазят културата си, която не се основава на нормите и ценностите на мнозинството. Ключът към разбирането на малцинствените култури се крие в „концепцията на социалните мрежи“. Чрез тези мрежи членовете на етническите групи могат да се подкрепят помежду си. Териториалната концентрация на членовете на етническата група дава възможност по-лесно да се поддържат тези мрежи.

Според Massey (1985) сегрегацията се генерира чрез взаимодействието на три пространствено противоположни процеса:

- *концентрация на етническите групи* (корени се в пространствената диференциация на икономиката на града, пазарните механизми на недвижимите имоти и се подсилва от характера на имигрантите и процесите на имиграция);
- *дисперсия* (задвижва се от социално-икономическата мобилност на етническите групи с цел да се подобри положението им в обществото, възприемане на доминиращата култура от различните етнически групи или имигранти);
- *последователност, правопримственост* (противоположно е на пространствената дисперсия, в условията на икономическа стагнация новодошлите мигранти се установяват в създадените вече етнически

анклави в градовете).

Van Kempen и Marcuse (1997) посочват четири направления, чрез които глобализацията дава отражение върху пространството:

- *промени в режима на натрупване на капитала* и посоката на капиталовите потоци;
- *демографски промени* (възможности за намиране на работа в друга страна или друго селище са причина за промени в посоката и нарастването на интензитета на миграцията);
- *ксенофобия и расизъм*, допринасящи за концентрация на етнически групи в определени територии;
- *променящата се роля на публичния сектор*, което кара хората да разчитат повече на пазарни стратегии за достъп до жилища.

Maloutas (2003) обяснява различния интензитет на пространствено сегрегиране с преплитането на четири сфери:

- *икономическа сфера* (обмен), която се съсредоточава главно върху условията на пазара на труда и достъпа до пазара на жилища;
- *държавна сфера* (переразпределение), която обхваща разпределението на жилищата, обществените услуги и местните регулаторни режими;
- *социална сфера*, която включва социални и семейни мрежи, църкви и други местни доброволчески организации;

- специфични и трайни форми на местни социално-пространствени реалности, т.е. изградени среди, социални отношения, вписани в модели на собственост, градски истории и идеологии.

Barbosa (2001) обособява причините за пространствената сегрегация в три групи:

- обществени (демографски, икономически и политически),
- физикогеографски,
- символични (психологически и културни).

По-късно, през 2005 г., Kohlbacher и Reeger обобщават факторите, които оказват влияние върху пространствената и етническата сегрегация:

- социално-икономически;
- мястото на етническите общности на пазара на жилища;
- дискриминационни механизми в рамките на обществото;
- достъп до социални жилища;
- законодателни механизми и политики;
- етническа принадлежност;

Wacquant (1999) разглежда концептуализацията и оразмеряването на социопропространствената поляризация и сегрегация в контекста на нов градски режим на „напреднала маргиналност“, подхранван от четири „динамични процеса“: социалното неравенство (макросоциалната динамика), икономическата, политическата и пространствената динамика (свързана с

процесите на концентрация).

Според Marcuse (2005) жилищното групиране се осъществява на дадена територия, върху която определени групи се опитват да установят контрол, господство и изключване на „другите“.

Известният социолог Suttles (1968), който дълги години живее в мултиетническите квартали в западната част на Чикаго, посочва три основни причини, които водят до групиране на населението в пространството:

- свеждане до минимум на конфликтите между различните групи;
- установяване на по-голям контрол и самоконтрол, който се постига много по-лесно в хомогенни групи;
- засилване на политическото влияние.

Klaff (1987) посочва, че в повечето изследвания относно въздействията върху жилищното разпределение на малцинствените групи, се правят два основни извода:

- Жилищната изолация е важен показател за липсата на асимиляция;
- Етническите групи не желаят асимиляция от мнозинството.

Klaff (1987), базирайки се на редица изследвания, обобщава основните причини за групиране на етническите общности в пространството:

- *етнокултурни фактори* – членовете на дадена етническа група се намират в конфликт с мнозинството или друга етниче-

ска общност или при своето групиране в пространството търсят сигурност и запазване на идентичността на групата;

- *дискриминационни фактори* – резултат както на регламентирани действия (законодателна уредба), така и на нерегламентирани, което затруднява етническите групи да се заселват в някои жилищни райони;
- *социално-икономически* – основават се на социално-икономическия статус на етническите групи, определящ и различните възможности, които се откриват пред тях на пазара на жилища и други градски ресурси.

Massey и Denton (1988) подчертават значението на нивата на акултурация и социално-икономическа мобилност върху местоположението на имигрантите в жилищните квартали. Според Johnston et al. (2007) разделянето на етническите групи в градското пространство е следствие от три процеса: дискриминация, неблагоприятно положение и индивидуален избор.

Gidley и Caputo (2014) определят четири групи причини за пространствената интеграция и сегрегация: дискриминационни, етнически, социални и пазар на недвижими имоти.

Busetta et al. (2015) разделят причините за жилищната сегрегация в две групи:

- в първата попадат причините, които са продиктувани от *доброволни решения* или предпочитания на лицата да живеят в хо-

могенна етническа среда;

- втората група обхваща причините, свързани с *неволни решения*, икономически ограничения, социално изключване, дискриминация на пазара на жилища и концентрация на социални жилища.

В същата публикация Busetta et al. (2015) посочват, че трябва да се имат предвид и други особености, свързани с мигрантите: време на пристигане, заетост, лични умения, образование и т.н., които също могат да оказват влияние върху нивото на пространствена сегрегация.

Според Grbic et al. (2010) явлението пространствена сегрегация е доказателство за два противоположни процеса: концентрация, която води до етническа жилищна сегрегация, и дисперсия, която води до пространствена асимилация на етническите групи. Пространствената асимилация, или етническата жилищна интеграция, възниква в резултат на акултурацията на етническите (малцинствени групи) и постигане на социално-икономическите мобилност (възходяща промяна в социално-икономическия статус).

Според Musterd, Fullaondo (2008) основните фактори, които оказват влияние върху различните нива на пространствена сегрегация са: страната на произход на мигрантите, нивото на образование, езиковите умения, информацията, с която разполагат за страната, в която мигрират, и по-конкретно за селището, времето на установяване в него. Авторът посочва, че ако имигрантите произлизат от по-богати страни, имат по-високо образователно равнище или са се установили отдавна в съответната страна, се различават съществ-

вено в своите жилищни модели от имигрантите, чиито произход е от развиващите се страни и причините да мигрират в съответната страна са свързани с принуда за търсене на по-добри възможности, подтикнати да се преместят по икономически или политически причини, или са с ниски нива на образование и езикови познания. Така се формират различни категории население между описаните две крайности.

Musterd, Fullaondo (2008) засягат също въпроса за други важни фактори, които водят до пространствена концентрация на етническите групи – изповядването на една религия и пазара на недвижими имоти, който се различава съществено между отделните страни и селища както по отношение на баланса между търсенето и предлагането, така и според структурата на предлагания жилищен фонд, различията в предпочитанията при избора на съответното жилище, или т.нар. „жилищна култура“, която оказва влияние при формирането на идентичността.

През последните десетилетия процесите на глобализация започват да се разглеждат като движеща сила при обяснението на промените в градовете (Castells, 2000; Taylor, 2000; Sassen, 1991, 2006). Някои автори оспорват значението на глобализацията, като посочват, че „не трябва да се преувеличава влиянието на този процес върху града или части от него“ (van Kempen, 2007). Социалната поляризационна теза, разлеждана от Sassen (1991), обяснява социалната поляризация с икономическото реструктуриране на глобалните градове, които се превръщат в стратегически пространства за глобално развитие. Тази теза подкрепя възприемането на градовете като все по-социално пространствено разделени в резултат от промените,

предизвикани от глобализацията. Тази нейна роля според Sassen предполага бързото развитие на високотехнологични услуги, генерирането на високотехнологични специалисти и привличането на високоплатена работна сила от цял свят. Тези процеси са съпроводени с разширяване на сектора на услугите и със загуба на сигурни и средноплатени работни места в индустрията, като по този начин се засилва социалната поляризация, която води и до пространствена поляризация. Musterd (2005) се противопоставя на мнението, че градското неравенство може да се разбере само чрез процесите на икономическо реструктуриране и глобализация. Авторът предлага да се включат поне три допълнителни измерения: (1) дълбоко вкоренените културни фактори (които са свързани с езика, религията и свързаните с тях институции и системи за подкрепа) заедно с дискриминационните фактори; (2) исторически развитите социални, етнически и икономически структури, които осигуряват определени пътища за развитие; и (3) степента на влияние на социалната държава.

В публикацията на Petsimeris (1998) на примера на градовете Торино, Милано и Генуа, които са важни центрове не само в Италия, но и в градската йерархия в Европа, се посочва, че международното разделение на труда, процесите на деиндустриализация, експанзията на сектора на услугите определят в голяма степен социалното разделение, което дефинира и нова пространствена организация на макро-, мезо- и микрониво. Той посочва, че от голямо значение е не само мрежата от градовете и тяхната йерархия, но и трансформацията на вътрешноградското пространство, на което трябва да се обърне внимание. По този начин ще

се разкрие сложността на формите на социална поляризация и структурата и организацията на пространствената (жилищна) сегрегация. При изследването на тези процеси е важно да се проследят промените в броя на населението в отделните части на града, както и на отделните социални групи и етнически общности и разпределението им в градското пространство.

Централно място в дискусиите заемат въпросите за *доброволния/недоброволния характер* на пространствената сегрегация. Според Peach (2001) пространствената сегрегация на дадена етническа група може да бъде доброволна (повлияна от вътрешни фактори) – възприета като стратегия за оцеляване на дадена етническа група, или принудително наложена над по-слабата етническа общност (от външни фактори). Много често двата вида фактори са налице и трудно могат да се разграничат. В някои случаи пространствената сегрегация се появява като следствие на пряка или непряка принуда и може да бъде резултат от пряка или непряка дискриминация (Özüekren, Van Kempen 1998), т.е. икономически ограничения, социално изключване, дискриминация на пазара на жилища и концентрация на социални жилища, наложени ограничения при ползване на определени обществени блага, като образование, здравеопазване и др. Özüekren, Van Kempen (1998) определят два основни подхода при определяне на пространствената сегрегация – от една страна, е изборът на групата по отношение на жилищната ѝ стратегия, и от друга, е наличието на ограничения, които определят местожителството ѝ. В случаите, в които доминира изборът на жилище, при който акцентът е върху доброволния избор и резултатът е доброволната сегрегация, формираните простран-

ствени образувания се определят като етнически анклав.

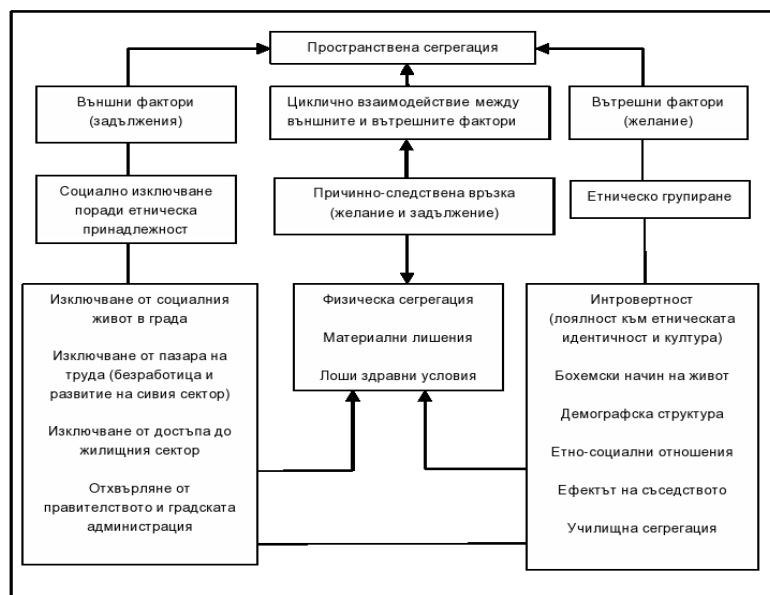
Вторият подход, в който се включват ограниченията върху достъпа на жилища, (Toušek 2011), се разглежда от две гледни точки, свързани, от една страна, с марксизма, а от друга, с теорията на Weber (1978). И при двете се поставя силен акцент върху принудата и съществуването на различни ограничения, които определят жилищните стратегии и поведението на участниците на пазара на недвижими имоти (Van Kempen, Özüekren, 1998). При този подход жилищата се разглеждат като оскъден ресурс, при който различните социални групи имат различен достъп, чиято степен се определя от тяхното икономическо и социално положение на пазара на недвижими имоти. Малцинствените групи, които по правило са с нисък икономически и социален статус, са маргинализирани в този процес чрез различни форми на пряка и непряка дискриминация. В контекста на теорията на Weber (1978), дискриминацията е метод за преустановяване на социалните отношения от доминиращите групи към външни лица. С други думи, това е инструмент, използван за получаване на монопол върху потреблението на оскъдни ресурси. В същото време дискриминацията се проявява не само в частния жилищен сектор (отдаване на жилища под наем), но и по отношение разпределението на общински жилища Toušek (2011).

При определяне на пространствената сегрегация Gultekdn (2009) също определя две групи фактори (фиг. 1):

» *вътрешни*, които водят до етническото групиране (интровертност – лоялност към етническата идентичност и култура,

начин на живот и ценности, демографски процеси, етнически и социални отношения, „ефекти на съседство“, училищна сегрегация);

» *външни*, които са причина за социалното изключване, основаващо се на етническата принадлежност (изключване от социалния живот на града, от пазара на труда, от достъпа до жилищния сектор и социални жилища, от различни институции).

Фиг. 1. Фактори за пространствена сегрегация

Източник: Gultekdn, 2009

във връзка със сегрегацията на населението при специфични за местоположението условия. Може да се направи заключението, че жилищната сегрегация зависи както от доброволните (вътрешни) и от задължителните (външни) фактори, така и от степента на „кръгово“ взаимодействие между тях.

Факторите оказват различно влияние върху процесите на пространствена сегрегация в зависимост от териториалния обхват на нейните модели, които се анализират. Причините могат да си приличат, но могат и да се различават в зависимост случаите, в които се разглежда една и съща територия, дали е в качеството ѝ на самостоятелна единица, или е част от по-голям пространствен модел (например между отделните селища, между града и заобикалящото го пространство или като част от вътрешната градска структура). Причините за мащабната сегрегация могат да бъдат доста различни от тези на дребномащабната. Например, факторите, като пространственото разположение на обществените удобства (напр. начални училища, детски площадки, търговски площи и т.н.), както и жилищните предпочитания на домакинствата играят роля при оформянето на моделите на сегрегирание в малък мащаб. Обратно, широкообхватните модели на сегрегация могат да бъдат причинени повече от пазарите на труда и други икономически характеристики на регионите, структурите на юрисдикцията (напр. общини, училищни квартали, обслужващи райони), неравенство на доходите, сегрегация на жилищата (Yinger, 1995).

Основната цел на изследванията относно причините е да се определи степента на влияние на вътрешните и външните фактори и тяхното взаимодействие

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ФАКТОРИ

Пространствената сегрегация не може да се разглежда единствено като резултат от поведението на населението или от взаимоотношенията между различни етнически общности, а се провокира и от институционални решения, които предопределят поведението на отделния индивид, от една страна, и преструктурирането на градското пространство, от друга.

Ролята на институционалните и политическите фактори може да бъде анализирана в четири основни направления:

- ролята на държавата при формирането на пространствена сегрегация;
- възприетия политически/държавен модел на етническо взаимодействие и интеграция;
- прилаганите секторни и жилищни политики;
- ролята на институциите върху развитието на определена територия в градското пространство;
- политическата власт, която притежават жителите на махала (формално или неформално);

Ролята на държавата при формирането на пространствена сегрегация

Ролята на държавата при формирането на пространствената сегрегация е свързана с приемането на закони, чиито последствия са свързани с физическото разделяне на определени групи от населението. Така например приемането на редица закони, при които се

налага пространствената сегрегация между „белите“ и „черните“ в САЩ и ЮАР, пространствената сегрегация на буракумините в Япония и др. Тези примери ще бъдат подробно разгледани в следващата глава „Моделите на пространствена сегрегация“.

Политически/държавен модел на етническо взаимодействие и интеграция

Тясно свързано с държавния модел на етническо взаимодействие е начинът, по който се дефинират малцинствените групи в отделните държави. Съществуват два подхода при определяне на националните малцинства. При единия подход, който е възприет в Германия, Австрия, САЩ, Естония и Македония, изчерпателно се изброяват етническите малцинства. В Германия например са изброени датчани, лужичани и т.н., но милионите турци, живеещи там, не попадат в това изброяване. Чрез другия подход, възприет в редица европейски държави, като Белгия, Руската федерация, Украйна, Молдова, се дава обща дефиниция на разглежданото понятие, без да се изброяват изчерпателно етническите общности. Във Франция нито конституцията, нито законодателството дефинират понятието „малцинство“. Това се дължи и на френската правна доктрина, според която нацията е единна и в страната няма малцинства. В България Конституционният съд излиза с решение, че терминът „малцинство“ е конвенционален, т.е. не е правен, не е с ясна легална дефиниция и оттам обхватът на прилагане също не е ясен. До момента във вътрешното право в България все още не е определено съдържанието на термина, т.е. де факто политиката е като френската – съгласни сме с рамковата конвенция, но не призна-

ваме, че съществуват национални малцинства. След 1989 г. в България политическата и религиозната обстановка сред етническите групи коренно се променя, но не решава изцяло проблемите им. През 1991 г., съблюдавайки документите за правата на човека, приети от международната и европейската общност, българските парламентаристи изработват нова Конституция на Република България (приета на 12 юли 1991 г.). В нея етническите групи не се третират като „малцинства“, а като „граждани, за които българският език не е майчин“. В чл.26, т.2 е записано, че гражданите, за които българският език не е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език. Тази Конституция, в която са заложили най-важните правни основи, осигурява пълни граждански и политически права на всички граждани независимо от етническото им самосъзнание. След 1989 г. се предприемат редица мерки, насочени към преодоляване на дискриминацията и зачитане на правата на етническите групи в страната:

- синхронизиране на вътрешното законодателство с европейските стандарти в областта на правата на човека и защитата на малцинствата;
- политическа, социално-икономическа и културна интеграция на малцинствата в българското общество;
- изграждане на адекватен институционален механизъм, който да обхваща всички равнища на различните видове власти с ясно очертани отговорности и правомощия;

- последователно и ефективно прилагане на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (Report submitted by Bulgaria, ..., 2003).

След демократичните промени в България през 1989 г. въпросът с интеграцията на ромите в обществото се превръща в един от приоритетите за много български правителства. Приети са редица стратегически документи за подпомагане на интеграцията в различни области, като здравеопазването, образованието и др. След 1994 г. правителствата на Република България формират специални структури, занимаващи се с проблемите на етническите малцинства:

- Национален съвет по етническите и демографските въпроси (НСЕДВ) – функционира към Министерския съвет; създаден с ПМС № 449 от 4 декември 1997 г.
- Консултативен съвет по образованието на етническите малцинства – държавнообществен орган за осъществяване на консултации, сътрудничество и координация между МОМН, НСЕДВ към МС, други министерства и ведомства и юридически лица с нестопанска цел, които работят в областта на образованието с цел да подпомага формирането и реализирането на национална политика по отношение интеграцията на учениците от етническите общности в България и разработването на стратегии и конкретни мерки за образователната политика по отношение на тях.

- Ромски обществен съвет по въпросите на културата към Министерството на културата; създаден през 2000 г.
- Областни съвети за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси – консултативни и координиращи органи, подпомагащи провеждането на политиката по етническите и интеграционните въпроси на областно ниво.
- Общински съвети за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси – създадени с решение на съответния общински съвет в общините (Богданов и др., 2012).

Наред с тези структури са създадени редица документи, насочени към преодоляване на съществуващите негативни социално-икономически характеристики, като например:

- Национална стратегия на Р. България за интеграция на ромите (2012–2020) – политически рамков документ, задаващ насоките за изпълнение на политиката за социална интеграция на ромите.
- Областни и общински стратегии за интеграция на ромите – създадени въз основа на Националната стратегия на Р. България за интеграция на ромите (2012–2020).
- Закон за народната просвета – училищата и детските градини имат задължение да приемат деца от ромски произход, деца със специални образователни по-

требности, с увреждания и пр., тъй като това кореспондира със залегналия в Конституцията принцип на равенство и равнопоставеност.

- Закон за насърчаване на заетостта – тясно свързан с по-нататъшното ограмотяване на ромското население и насърчаването на тяхната заетост. Като и в по-горе разгледания закон, и тук ясно се вижда потвърждение на конституционно гарантирания принцип на недискриминация и неравенство по определен признак.
- Закон за социалното подпомагане – играе ключова роля за социалното включване на ромите (Богданов и др., 2012).

На 5 април 2011 г. Европейската комисия публикува „Рамкова стратегия на Европейския съюз за интеграция на ромите до 2020 г.“, която насочва всички държави членки да подготвят национални стратегии за интеграция на ромите, засягащи четирите ключови цели, към които се стреми политиката на ЕС по отношение на ромското население: достъп до образование, трудова заетост, здравеопазване и жилищно настаняване. В тази стратегия се посочва, че напредъкът по отношение на интеграцията на ромите не е задоволителен през изминалите години, като се изисква в националните стратегии да се формулират целенасочени действия и начините, по които да се постигнат целите.

Прилаганите политически подходи и интеграционни модели се отразяват по различен начин върху интеграцията на етническите общности в жилищното пространство. Разнообразните подходи, прилагани в

държавите с различни социални системи, определят до голяма степен различните нива на пространствена сегрегация. Като цяло се наблюдава закономерност, според която нивата на сегрегация са по-ниски и социалните неравенства са с по-умерени характеристики в т.нар. социални държави, където преразпределителните режими са ясно изразени.

В контекста на демократичното многоетническо общество „интеграцията“ по същество означава включването на всички етнически групи на равна основа без загуба на групова идентичност (Oakley, 2005). Интеграцията понякога се бърка с идеята за *асимиляция*. Асимиляцията означава включването на една етническа група в друга, в резултат на което групата губи своята самостоятелна култура и идентичност. Доминиращите етнически общности може да се опитат да асимилират малцинствените групи, като по този начин се премахва необходимостта от формирането на съвременното мултиетническо общество. Различията в политиките по отношение на асимилационните и интеграционните процеси водят до различия в пространствените резултати. При асимилационните процеси освен премахване на икономическите, културните и социалните различия, през последните години се говори и за намаляване и евентуално премахване на пространствената обособеност. Малцинствените групи обикновено са много чувствителни към натиска да бъдат асимилирани и могат активно да се противопоставят на него. Затова е важно да се разграничи интеграцията от асимиляцията като политическа цел. Интеграцията не означава, че всички групи могат непременно да поддържат различни или дори противоречиви ценности и културни традиции, каквито биха

могли, ако живеят в изолация (Oakley, 2005). Успешното интегрирано общество изисква определянето на общи ценности и процедури, които да дадат възможност на всички етнически групи да живеят едновременно едни с други. Създаването на обща правна и политическа рамка, в която всички могат да участват и да се третират еднакво, осигурява основата на интеграцията и контекста, в който могат да бъдат приети общи стандарти и ценности. Националните закони и политики обикновено определят ценностите, които се споделят, и дефинират свободата на различните групи да следват собствените си културни и религиозни традиции. Прилагането на практика на тези общи ценности и процедури обаче е много по-сложно от прилагането на закона, тъй като те трябва да бъдат вградени и приложени в ежедневните дейности и отношенията между различните етнически групи. Насърчаването на интеграцията чрез широк кръг действия на местно ниво е основен инструмент за изграждане на успешно мултиетническо общество (Oakley, 2005).

Тясно свързано с проблемите на интеграцията и асимиляцията е понятието *мултикултурализъм*. Начинът, по който се приема мултикултурализма като идеология от съответната държава, се посочва като една от причините за пространствената сегрегация. Тълкуването на мултикултурализма гласи, че в едно общество съществуват различни социални групи с различен етнически и културен произход и че тези групи могат да живеят заедно. За първи път този термин се използва в САЩ, Австралия, Англия и Канада. Както посочва Mechmet (2012), не е възприето единно определение на понятието. Според Rosado (1996) „Мултикултурализмът е система от вярвания и поведения, която при-

знава и уважава присъствието на всички разнообразни групи в една организация или общество, признава и оценява техните социално-културни различия, като насърчава и дава възможност за техния продължителен принос, включващ културен контекст, който дава възможност на всички да участват в рамките на организацията или обществото“.

York и др. (2011) обособяват *два типа подходи при групиране на населението в пространството*: от горе-надолу и от долу-нагоре, както и различните форми, при които те могат да си взаимодействат. В теориите и концепциите, които определят социалното групиране „от горе-надолу“, се подчертава водещата роля на привилегированите класи да определят социалната промяна, за разлика от подхода от долу-нагоре, в който се акцентира на потенциалната роля на по-бедните социални сегменти. Подходът от долу-нагоре се противопоставя на тенденцията привилегированите класи винаги да определят социалната и пространствената промяна. Авторите дават пример за подход от долу-нагоре при формирането на населението в прединдустриалните и модерните градове и групирането на населението в тях. Авторите посочва, че миграцията от селата към градовете е един типичен пример, свързан с посочения подход при създаването на социалните клъстери в градското пространство. Градските етнографи от средата на XX век описват многобройни случаи, в които имигрантите от един и същ селски район се заселват в един квартал. Полученото клъстеризиране по място на произход често придобива етническа и социално-класова хомогенност, а пространствените модели се утвърждават от продължителното взаимодействие на новите градски жители с техните села и

региони на произход. York и др. (2011) заключават, че основният процес на създаване и поддържане на социални клъстери е свързан с верижната миграция и последвалата помощ (при намирането на жилище, работа, училище и т.н.) и етническата солидарност, която получават новопристигналите жители от вече установили се роднини и приятели.

Според разработваните политики Caronio et al. (2010) също обособяват два подхода: първият е свързан основно с процесите на изработване на политики от долу-нагоре по отношение на интеграцията на имигрантите; вторият разглежда прилагането на законодателните разпоредби относно имиграцията от горе-надолу. Що се отнася до първия поток, могат да бъдат идентифицирани два различни подхода при изучаването на местната политика по отношение на интеграцията на имигрантите: плуралистичен подход, подчертаващ проблемите на имигрантите и участието на гражданското общество; и силов подход, който разглежда по-отблизо ролята на политиката и участниците в нея. Плуралистичният подход всъщност започва да се развива в началото на 90-те години на XX век, когато няколко пионерни изследователи поставят под въпрос предимството на политиката на национално ниво и настояват за нарастващото значение на местните власти за насърчаване на институционалните мерки, насочени към осигуряване на възможности за участие и включване на имигрантите (Caronio et al., 2010). Според Mahnig (2004) тези проучвания имплицитно предполагат, че местните власти са по-склонни от националните прагматично да отговорят на нуждите на имигрантите.

Особеностите в държавното управление също

имат значение при формирането на различни форми на пространствена сегрегация. Различните типове социална държава оказват въздействие върху социалното и пространственото неравенство. Там, където моделите на социалната държава се характеризират със силни режими на преразпределение и по-умерено социално неравенство, равнищата на сегрегация са по-ниски, макар и все още присъстващи (Musterd, 2005). Така например, в съвременния европейски контекст държавните политики по отношение на асимилацията (Франция) и мултикултурния, или плуралистичния, подход (Нидерландия) оказват различно влияние върху моделите на етническо разделение (Musterd, 2005). Koormans, Statham (2000) определят три национални модела – нидерландския «мултикултурен», френския «асимилационен» и германския «диференциален» модел. Според Gidley и Caputo (2014) различните подходи и политики оформят и разнообразни вариации в жилищната интеграция. Peach (1996; 2006) описва два диаметрално различни политически подхода: асимилационен и мултикултурен, или плуралистичен.

В литературата са описани случаи, при които премахването на пространствената обособеност протича с различна скорост при различните групи, като този процес се дефинира като „сегментирана асимилация“ (Portes, Zhou, 1993). Според Peach (2006) сегментираната асимилация носи характеристиките на мултикултурния модел. Авторът прави сравнителен анализ между пет държави: Австралия, Канада, Нова Зеландия, Великобритания и Съединените американски щати. В същата публикация САЩ са посочени като пример за асимилационен политически подход, а Канада – като мултикултурен. Великобритания, Австра-

лия и Нова Зеландия приемат мултикултурализма като национална политика, като Forrest и др. (2006) ги идентифицират като държави, най-много доближаващи се до т.нар. „сегментирана асимилация“.

Musterd (2005) също посочва, че една от причините за различните нива на пространствената сегрегация е свързана с различията в **моделите на социалната държава** и начина, по който се преразпределя богатството. Авторът посочва няколко начина за преразпределение: (1) чрез прогресивен данък върху дохода; (2) чрез преразпределение на данъците в общините, обратнопропорционално на доходите им; (3) чрез системи за обезщетения, които се прилагат в случаите на инвалидност, болест, безработица, пенсии за старост, т.н. Въз основа на направено проучване на 20 града в САЩ и Европа Musterd и de Winter (1998) доказват, че нивото на пространствена сегрегация е по-високо в САЩ в сравнение с това в Европа, както и в държавите, които се отличават с либерални режими на управление (Великобритания, Брюксел), отколкото тези, които се характеризират със социалдемократически (Германия, Нидерландия). Musterd (2005) отбелязва, че през последните години се наблюдава все по-предпазливо отношение към плуралистичните модели на интеграция в много европейски страни, а вниманието е насочено към ускоряване на процесите на асимилация и интеграция.

Johnston и др. (2007) разглеждат т.нар. *мултикултурен модел на имиграция*, в който прави връзката между икономическата, социалната, културната и политическата асимилация, от една страна, и пространствената асимилация, от друга. Последната авторите свързват с премахване на прекомерната кон-

центрация на етнически анклави в пространството. Съгласно този модел икономическата и политическата асимилации не е необходимо да бъдат придружени от културна и социална интеграции: групите мигранти трябва да бъдат подкрепяни, ако искат да поддържат своята отделна идентичност и културни практики – което би означавало, че те предпочитат да останат в относително жилищно разделение. Изградени са национални политики за насърчаване на мултикултурализма, като се развива социален модел на икономическо и политическо равенство на възможностите, при който всички етнически и други културно обособени групи, желаещи да запазят своята отделна идентичност, се третират като равни. Жилищното сортиране не е неразделна част от тези политики, тъй като на отделните групи е оставено да определят условията на живот. Johnston и др. (2007) отбелязват, че от голямо значение са политическите нагласи към имигрантите, като пояснява, че европейските страни се различават в това отношение. Авторът дава примери с три държави. Първата е Франция, която полага усилия да асимилира имигрантите, без да ги разглежда като отделни категории, и възприема асимилацията като стратегическа цел. Втората е Германия, чиито политики дълго време смятат, че имигрантите ще се завърнат в родните си страни, след като приключат определения трудов период, но впоследствие разбират, че повечето от тях възнамеряват да останат в страната. Тези събития са последвани от прилагане на ускорена политика за интеграция. Трета държава, която авторът разглежда, е Нидерландия, където доминира мултикултурният, или плуралистичният, модел на интеграция, който позволява известна

автономия на имигрантите в определени области.

Caronio et al. (2010) също разграничава три типа държави по отношение на политическия модел, който прилагат: модел на асимилация (обикновено идентифицирани с Франция), мултикултурен (Обединеното кралство, Нидерландия) или функционално-плуралистичен (свързан с германската политика „Gastarbeiter“). При асимилационния модел нацията се възприема като политическа общност, в която новодошлите влизат по рождение или по собствена воля. Така всеки, който е роден в държавата или желае да приеме националната култура и политически правила, се приема в общността. Този модел обаче е критикуван като политика, защото се базира на едностранен процес на адаптация. Мултикултурният, или плуралистичният, модел определя нацията като политическа общност, съставена от културно-етническа хетерогенност. Това означава, че на новодошлите се дават равни права във всички сфери на обществото и следователно те зачитат определени ключови ценности, като запазват своето културно-етническо наследство и автономия (Castles, Miller, 2003). Тези автори идентифицират два основни варианта на мултикултурния модел. Първият е „*подходът laissez-faire*“, характерен за САЩ, където културното многообразие и етнически общности се приемат, но в същото време държавата не поема отговорността да поддържа и защитава равенството между етническите групи и тяхното културно многообразие. Вторият вариант се отнася до *мултикултурализма* като политика на правителството, основана на обществен консенсус за приемане на културните различия, както и на държавната политика за осигуряване на равни възможности и права за всички. Castles и Miller (2003) приписват този

вариант на Австралия, Канада и Швеция. На последно място, но не и по важност, според авторите моделът на политиката за гост-работници отразява класическия подход на Германия към имиграцията, основан на съчетаването на имиграцията с нуждите и потребности на пазара на труда.

Прилаганите секторни и жилищни политики

Ролята на институциите върху групирането на население в градското пространство може да бъде оценена и чрез прилаганите социални секторни политики и програми, чрез които държавата се стреми да укрепи позицията на социално изолираните групи от населението. Тези политики включват най-общо четири области: жилищно настаняване, образование, заетост и здравеопазване. Те са взаимно свързани, например социалните политики, насочени към жилищно настаняване и заетост, оказват влияние върху възможностите на различните етнически групи, а провежданата политика в сферата на образованието може да подобри възможностите на домакинствата от по-нисък социален клас за достъп до заетост.

Matoušek и Sýkora (2011) определя няколко вида интеграционни политики:

- *Междусекторни политики (хоризонтални)* – политики, които не са свързани с определено пространство. Те се фокусират върху разрешаване на проблемите на населението по отношение на заетостта, жилищното настаняване, образованието, здравеопазването.

- *Между отделни териториални единици (пространствени)* – политики, фокусирани върху конкретна териториална единица (например квартал). Целите

на тези политики са насочени върху подобряването на условията на живот на населението, живеещо на конкретна територия със специфични проблеми. Смята се, че чрез прилагането им положението на населението в тях ще се подобри. Открояват се два вида мерки:

- „*Меки*“ мерки, които са насочени към действия, свързани с подобряване на социалния капитал; повишаване на качеството на живот на жителите; създаване на висококачествени и достъпни услуги – регулирани цени на жилищата, образование, грижи за децата, здравеопазване, обществен транспорт;

- „*Твърди*“ мерки: изграждане на инфраструктура, реконструкция на жилищата, разрушаване на негодния жилищен фонд и др.

- *Политики между различните нива на управление (вертикални)* – например осъществяване на взаимодействие между европейски, национални, регионални и локални политики и програми.

Според Musterd и Winter (1998) пространствените политики не са толкова ефективни и препоръчват те да се заменят със секторни политики, насочени например към заетост и образование. Andersson и Musterd (2005) добавят, че тези политики могат да се разглеждат като допълнение към по-универсалните секторни политики (Andersson, Musterd, 2005). Според Matoušek и Sýkora (2011) комбинацията от хоризонтални, вертикални и пространствени политики води до най-успешните резултати при преодоляване на пространствената сегрегация. Bourlessas (2013) припомня твърдението, че

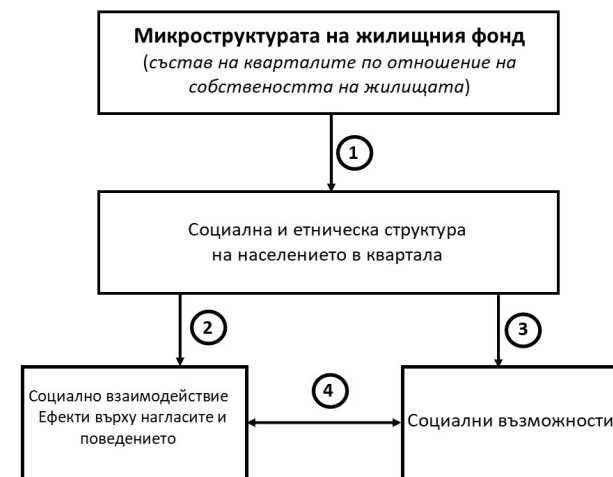
пространственото неравенство е отражение на неравенството в обществото и предвидените политики могат да не доведат до желаните резултати. Те могат до известна степен да смекчат резултатите в определени райони или да преразпределят богатството (или бедността) по-равномерно в дадена територия. Това обаче не означава, че поляризацията в обществото намалява. Тя просто е по-равномерно разпределена.

Според Musterd et al. (2002) жилищната политика трябва да бъде насочена към създаване на хетерогенни в етническо и социално отношение квартали, тъй като те се разглеждат като едно от средствата за постигане на максимално взаимодействие между различните групи в рамките на града, намаляване на негативните им характеристики и увеличаване на кохезионните процеси между отделните етнически общности. Van Kempen и др. (1991) оценяват пространствената сегрегация като сериозен проблем и предлагат политически мерки за предотвратяване на отрицателните последици, а именно диференциация на жилищния фонд, създаване на смесени жилищни квартали, в които да са разположени както социални, така и по-скъпи жилища. Според Musterd (2006), заставайки на същата позиция, усилията на институциите, които се занимават с планиране на градското пространство и свързаните с него социални политики, трябва да са насочени към съставяне на стратегии и програми, съобразени с конкретните специфики на територията, за която се отнасят, за да се гарантира успешното решаване на възникналите проблеми. Това изисква използването не само на общи и универсални подходи, но и на по-специфични. Такава специфична форма на намеса според много автори е приложението на т.нар. *стратегии за смесени*

жилищни райони (Musterd, De Winter, 1998; Musterd et al., 1999; Atkinson, Kintrea, 2001; Musterd, Andersson, 2006 и др.). Жилищното и социалното смесване често се разглежда като резултат, който има положителни ефекти върху живота на хората. Musterd (2006) посочва и друго предимство – увеличават се възможностите за избор на жилище в рамките на квартала, като по този начин се избягва необходимостта от миграцията на домакинството на друго място (квартал), което предполага и намаляване на социалното разделение, а оттам и на социалното изключване на бедните. Musterd (2006) дава примери за много градове във Великобритания, Швеция, Нидерландия и други държави в подкрепа на убеждението, че диверсификацията на населението помага да се „обогатят“ социалните мрежи и да се създадат нови възможности за взаимодействия, особено на бедните. В северноамериканската литература е посочено, че създаването на смесени жилищни среди, в които по-бедните и по-заможните домакинства живеят заедно, предлага много по-добри социални възможности (Galster, Killen, 1995; Rosenbaum и др., 2002). Накратко репутацията на квартала, социалната композиция и социализацията на жителите му, както и действащите местни социални мрежи, могат да окажат въздействие върху живота на хората, независимо от индивидуалните им характеристики и тези на домакинствата. В друга своя публикация Musterd и др. (2002) заключават, че на домакинства, които имат неблагоприятни икономически позиции и живеят в не добре развити райони, се приписват по-неблагоприятни перспективи в сравнение със сходни домакинства, но обитаващи райони с благоприятни икономически характеристики. Според Bourlessas (2013) създаване-

то на смесени жилищни квартали въздейства положително върху жителите на квартала, които са с по-нисък социален статус. Например, във Франция Законът за солидарност и градско обновление принуждава всяка община да приспособи определен дял от жилищния си фонд за социални жилища Musterd (2005).

В Швеция, както посочва Andersson (2008), още от средата на 70-те години на XX в. се прилага политиката на „социален микс“ като инструмент за избягване на по-нататъшна сегрегация. Според автора съществуват малко правни възможности, които позволяват на политиките да създават директно социални миксове, като пояснява, че това е възможно единствено при тоталитарните режими, които могат да се намесят при индивидуалния избор. Поради това политиките обикновено използват инструментите за жилищно настаняване и планиране, за да постигнат целите си. Накратко, идеята е жилищният микс (комбинация от типове жилища и типове наемане) да създаде социален микс (съвкупност от домакинства в зависимост от социално-икономическото им положение) и по-добри социални възможности за населението. Тази идея се основава на две важни предположения. Първото е, че съществува силна връзка между социалния и жилищния микс (отношение 1 е вярно), а втората е, че социалната комбинация би подобрила индивидуалните възможности (т.е. отношенията 2, 3 и/или 4 на фиг. 3 са верни) (фиг. 2).

Фиг. 2. Смесени квартали и „ефекти на съседство“
Източник: Andersson (2008)

При предоставяне на социални жилища местните власти със своите действия трябва да се противопоставят на ефекта от пазарните механизми и да създадат антидискриминационни правила. С предоставянето на социални жилища под наем държавата гарантира, че социалнослабите и домакинствата с ниски доходи ще бъдат осигурени с жилища. Един от проблемите, който трябва да бъде решен, е да се възприеме едно определение за **социално жилище** в съответната държава. Lippai и др. (2011) също се спира на проблема със социалните жилища. Според автора терминът „социално жилище“ се отнася до предоставяно и регулирано от държавата жилищно настаняване на групи и лица, които имат ограничен достъп до свободния пазар на жилища. Тъй като държавата финансово

подкрепя изграждането и поддържането на социалните жилищни съоръжения чрез публични разходи, нейните стратегии играят решаваща роля за разпределението на тези жилища и степента на интеграция/сегрегация на жилищните комплекси. Като цяло Lippai и др. (2011) посочват, че има няколко риска, свързани със социалното жилищно настаняване:

- високи бюджетни разходи;
- неефективно разпределение на жилищата от гледна точка на потребителското търсене;
- неефективно изграждане на социални жилища и големи разходи за строителство;
- неефективно използване на социални жилища, свързано с негативни тенденции в икономическото развитие на определени територии;
- риск от политическа манипулация и злоупотреба с политиките за социално жилищно настаняване;
- ограничаване на терените, предназначени за изграждане на социални жилища, поради появата на инвестиционни интереси;

Matoušek и Sýkora (2011) определят най-общо четири характеристики на моделите и политиките, свързани със социалните жилища: времето, за което се предоставя жилището; кой предоставя социалното жилище; кой може да се възползва от него; договореностите между двете страни. Според автора европейски-

ят модел предполага разпределението на социалните жилища да се извършва по три начина в зависимост от: 1. цената на жилищата, достъпна за цялото население; 2. размера на дохода; 3. степента на уязвимост на отделните групи. Matoušek и Sýkora (2011) отбелязват нарастването на търсенето на социални жилища във всички европейски държави в резултат на икономическата криза, като се отбелязва увеличаване на относителния дял на бедните. В много страни, например в Унгария, както посочват Cassiers и Kesteloot (2012), няма държавно законодателство, което да регламентира или дори да дефинира социалните жилища. Те подчертават също, че съществува необходимост от тази правна основа, за да могат местните власти да осигурят постоянно жилище и социален минимум на бедните, живеещи под тяхна юрисдикция. В т.нар. „социални държави“ ролята на държавата върху предлагането на социални жилища има голямо влияние, особено ако се вземат предвид Нидерландия и Швеция.

За повечето посткомунистически държави е характерно, че в процеса на трансформация основният акцент, воден от неолибералната икономическа аргументация, е поставен върху дерегулацията, децентрализацията и приватизацията на жилищния фонд. Lippai и др. (2011) посочват, че в правната рамка в Чешката република дори няма определение на понятието „социални жилища“ и че въпросът за социалното жилищно настаняване и общото регулиране на социалното напрежение в пазара на жилища до голяма степен е пренебрегван. Това означава, че досега в тази страна няма създадена политика за социални жилища. Някои функции на социални жилища се изпълняват чрез общински жилища с регулирани наеми, жилища, чието

изграждане е подпомогнато от държавата и други отделни инструменти, чието управление по принцип е в ръцете на местните власти. Следователно държавата по този начин не може да регулира разпределението на социалните жилища.

В България, например, може да се каже, че броят на социалните жилища намалява значително с промяната на социално-икономическата система от началото на 90-те години на XX в. Сравнението между провежданите жилищни политики преди и след 1989 г. показва големи различия. Опитите за премахване на пространствената сегрегация преди 1989 г., за „реформироване“ на ромските квартали и разселване на ромите в квартали с българско население в повечето градове се провалят или завършват с проблеми в съжителството в тези смесени квартали. В резултат на това ромите са отделени в още по-хомогенни и изолирани малки територии с още по-лоши условия на живот.

Matoušek и Sýkora (2011) посочват, че по време на социализма пространственото неравенство съществува, въпреки прилагането на егалитарни принципи и премахването на пазарните механизми като основен източник на неравенство в жилищното строителство и сегрегацията. В същата публикация авторите подчертават, че държавата в качеството си на собственик на социалните жилища участва в производството на социално-пространствени неравенства. Szelenyi (1983) отбелязва, че при социализма съществуват много случаи на дискриминационни практики, свързани с разпределението на жилищата. Независимо от всичко, идейната основа е свързана с правото на всички да имат жилище, което е предоставено от държавата чрез общинските власти и корпорациите или чрез субсиди-

ране. Постсоциалистическата трансформация води до важни промени при разпределението на жилищата, включително и до това, че лицата са индивидуално отговорни за осигуряването им с жилища (Sýkora, 1996).

Особеностите на ромската общност и неуспехите в социалната ѝ интеграция принуждава да се разработват целенасочени програми за подпомагането ѝ, които надхвърлят и допълват общите социални схеми. Въпреки положителните резултати при прилагане на националните стратегии за интеграция на ромите в държавите членки на ЕС, в повечето страни се посочва, че в областта на жилищното настаняване все още липсва достатъчно ясна концептуализация и ефективен набор от мерки и инструменти за предотвратяване на сегрегацията и насърчаване на пространствената интеграция. Ниското качество на предлаганите жилища за ромите и постепенната сегрегация на ромските жилищни комплекси се възприемат като едно от основните предизвикателства пред политиката за интеграцията им (Lippai и др., 2011).

Ролята на институциите върху развитието на определена територия в градското пространство

Друг аспект при оценката на политическите и институционалните фактори е ролята на институциите върху развитието на определена територия в градското пространство. Външният облик на дадена територия зависи от населението, което я обитава. Жителите ѝ са тези, които я формират и преобразуват, но местните власти определят функционалното ѝ предназначение и начина, по който тя да се застрои и използва. Кварталите, отличаващи се със значителен градски упадък, се нуждаят от целенасочени пространствени

действия, за да се предотврати продължаването на тези процеси и да се осигури на всеки живущ в града пълен набор от възможности. Според Wacquant (2007) обаче пространството, веднъж публично етикирано като «зона на беззаконието» или «имоти, ситуирани извън закона», извън общата норма, е оставено на бездействието от страна на властите, което води до още по-голяма дестабилизация и допълнително маргинализиране на неговите обитатели. В много случаи местните власти остават безсилни пред особеностите в начина на живот в ромските махали и пред незаконното им застрояване. По този начин единствените участници, които трансформират пространството, което обитават, остават ромите.

Политиките за териториално сближаване са насочени към намаляване на различията в градското пространство, изолацията, социалната сегрегация, предотвратяване на сегрегацията в образованието, приемане на план за интегриране на необлагодетелстваните райони и общности в градския живот, финансово планиране на дейностите, насочени към подобряване на жилищните условия в целевата зона. Целта е своевременно и по разходноефективен начин да се създадат висококачествени устойчиви жилища и квартали, места, където хората действително искат да живеят, да работят и да създават семейства. За да се постигне такъв резултат, е необходима реконструкция на някои райони или по-равномерно разпределение на „богатството“ върху дадена територия. Институциите определят начина на земеползване, взимат решения за начина на застрояване и реконструкция на определена територия. Целта на прилаганите политически подходи е създаването на устойчиво развитие на градове-

те, намаляване на различията между отделните части на града, създаване на подходяща жизнена среда, независимо от местоположението. Един от инструментите за постигане на тези подобрения е разработването на програми за градско възстановяване и социално включване, чиито основни цели е да се подобри положението на обитателите в тези квартали. Всяка една от тях трябва да съдържа антисегрегационен план, който да бъде насочен към подобряване на условията за живот в местата, които се отличават с ускорени процеси на социална дезинтеграция, като той има за цел и да предотврати всяка потенциална пространствена сегрегация. Действията трябва да бъдат насочени към насърчаване и улесняване на усилията за съживяване на проблемните градски зони както от страна на общинските власти, така и от страна на частния сектор и гражданските инициативи. Според някои автори (Musterd, 2005) това може да се постигне индиректно – чрез обновяването на градската среда, диференциация на жилищния фонд и определяне на изисквания към бъдещите жители; или директно – чрез разрушаване на постройките и изграждане на нови жилища с по-висок стандарт. Кварталите с негативен образ, с некачествен жилищен фонд първоначално трябва да се подобрят чрез изграждането на висококачествена социална и техническа инфраструктура (детски градини, училища, съоръжения, свързани с отдиха, спорта и културата), оптимизиране на транспортната инфраструктура и мобилността, като с тези действия се цели да се привлекат жители с по-висок жизнен стандарт. Според Cassiers и Kesteloot (2012) за прилагането и налагането на ефективни и принудителни мерки срещу сегрегацията е необходима силна политическа воля.

Авторите смятат, че споделените места и опит водят до намаляване на дискриминацията, тъй като „другият“ вече не е скрит и изолиран, а става все по-познат. Тъй като местните власти все още играят най-важната роля в градоустройственото планиране, те разполагат със средства и трябва да имат задължението да влияят активно върху създаване на жилищни модели, целящи десегрегация и интеграция. Съществува и необходимост от закони, които да санкционират местните власти за това, че не спазват своите задължения. Разбирането на основните механизми на пространствена сегрегация може да подпомогне политиците и местните власти при опита им да реинтегрират градските геотоизирани структури в пространството.

Постсоциалистическите градове се отличават със свои специфични особености на преход към пазарна икономика, които неминуемо се отразяват върху трансформацията на градското пространство. Сред предимствата, които придобиват жителите след 1989 г., могат да се посочат: социална свобода, по-голяма жилищна мобилност, възможност за по-големи доходи в резултат от нарастването на инвестициите от чуждестранни капитали и отварянето на пазара и др. Може да бъдат посочени и някои недостатъци: нарастване на социално-икономическите диспропорции в сравнение с предходните години, когато съществува много по-балансирано разпределение на доходите, променя се качеството и размерът на жилищното пространство, жизненият стандарт и т.н. След 1989 г. промените в пространствените структури на европейските постсоциалистически градове са значителни и са свързани в ревитализация и комерсиализация на сгради в градските центрове, реституция, изграждане

на търговски центрове и нови жилищни райони в градските покрайнини, интензивни процеси на субурбанизация, диференциация на социалното пространство и др. Тези процеси променят пространствената структура на градовете и отразяват дълбоките социални и икономически промени в тях. По отношение на пространствената сегрегация на ромите Matoušek и Sýkora, (2011) посочват, че ромската сегрегация е обусловена не само от функционирането на пазарните сили, но и от пасивността на общественния сектор и липсата на активно участие на някои местни правителства. Авторите дават примери с някои местни власти, които концентрират „проблематичните“ граждани (ромите) в райони с лошо оборудвани жилища и по-лоши условия за живот като цяло.

Lippai и др. (2011), проследявайки процесите на пространствена сегрегация в Унгария и Чехия преди и след политическия преход заключават, че и двете политически системи водят до сегрегация, независимо от това, че те се формират по различни причини и при действието на различни по своя характер механизми. Отрицателните резултати от двете системи не изключват или не се неутрализират взаимно, а напротив, те се съчетават и наслагат едни върху други. Независимо от факта че се говори за сегрегация на ромите, най-важните участници според Lippai и др. (2011) не са те, а местните власти. Авторите разглеждат ролята на органите на местно управление, чиято роля би следвало да се свързва с регулирането на пазара на недвижими имоти и предоставянето на услуги, които не са гарантирани от свободния пазар. В същото време местните власти обаче нямат нито реално задължение, нито намерение, нито разполагат с необходимите средства, за

да постигнат това. Те нямат задължението да гарантират постоянно жилище за нуждаещите се в рамките на своята юрисдикция. Според Lippai и др. (2011) най-честата практика, която се наблюдава в такава ситуация, или начинът да се „справят“ с бедните е да ги накарат да „изчезнат от погледа им“. Местните власти обикновено се опитват да се отърват от проблемите с бедните, като авторите посочват следните причини: (1) не плащат данъци, (2) нуждаят се от социална помощ, (3) източник са на „неприятности“; (4) не гласуват. Освен това при неизпълнение на социалните задължения не им се налагат санкции, които местните власти имат по закон.

Lippai и др. (2011) разглеждат промените в жилищните характеристики на ромите след промяна на социално-икономическата система. В същото изследване се разглежда един от проектите за градска рехабилитация в Будапеща, в който се преплитат два противоположно действащи механизма. При първия, ромите са разпръснати насилствено от централните, видими и скъпоструващи парцели в Будапеща, като целта е не да се разрешат социалните проблеми, а за да се „изчисти“ районът за бъдещи инвестиционни проекти, като новопостроеният сграден фонд е предназначен за обитатели с високи доходи. При втория механизъм, ромите са „изнесени“ в покрайнините на града, към все още нереновиращи квартали или към най-бедните села в провинцията, където семействата се оказват в още по-лоши социално-битови условия. Резултатът е повишаване на нивата на пространствена сегрегация в сравнение с предишното им местожителство във вътрешната част на Будапеща. Друга тенденция, която се наблюдава след 1989 г. в кварталите

със смесено население в града, е свързана с интензивните процеси на изселване на мнозинството, което се замества от нов приток на бедни и безработни групи. Законите срещу сегрегацията в Унгария са слаби и неефективни. Местните власти имат задължението да разработват планове за антисегрегация, заложили в проектите за градско развитие. Те обаче често остават на хартия, тъй като не съществуват санкции, които да се налагат в случаите на тяхното неизпълнение. В резултат на това териториалните неравенства се задълбочават и комбинират с други форми на социално и етническо изключване, за да се създаде неразрушим порочен кръг и увеличаване на социалната пропаст между мнозинството и малцинството. Авторите обобщават следните причини за нарастващата пространствена сегрегация в Унгария: 1) дългосрочния провал на политиката на комунистическия режим за асимилация, 2) процеса на трансформация, ръководен през 90-те години от неолибералните принципи, и 3) неуспех на политиките за интеграция на местно ниво.

За специфичната ситуация, в която се намират сегрегирани структури в градовете в България, например, традиционните инструменти за градоустройствено планиране в повечето случаи не са приложими. Намесата на местните власти се затруднява от факта, че тези пространства съществуват от дълъг период от време, в тях живеят четвърто-пето поколение роми със силно развито чувство за пространствена принадлежност, което се явява и допълнителна пречка при прилагането на нови градоустройствени мерки. Те предвиждат разрушаване на незаконните постройки, рехабилитация на жилищния фонд или преместване на жителите в други квартали, посочени от мест-

ните власти. Погрешно проведените интеграционни програми в различни периоди – от разселване до строеж на чужди на тяхната етническа култура жилищни единици, с нищо не подобрява състоянието на ромите. Много често след неуспешни външни интервенции от страна на местното управление то преустановява прилагането на мерките си. Наблюдават се епизодични действия срещу незаконните имоти. Явният резултат от разрушаването на част от незаконните постройки е съпроводен и с нарастване на чувството на страх и несигурност у ромите, тъй като тези действия обикновено се възприемат като лично посегателство над тяхната идентичност. Липсата на утвърдени и традиционни мерки за изход и решаване на проблемите ги наслагва и ги прави още по-трудни за разрешаване. Като резултат съществуващите териториални неравенства се задълбочават и в комбинация с други форми на социално изключване, дискриминация, отношението на макрообществото, отдръпването на държавата, се наблюдава един привидно неразрушим порочен кръг, в резултат на който пропастта между ромите и мнозинството все повече нараства, ромите се капсуловат в своята жилищна среда и сами търсят решение на своите проблеми.

Политическата власт, която притежават жителите на махала

Четвъртото направление при оценяване на степента на влияние на политическия и институционалния фактор е свързано с политическата власт, която притежават жителите на сегрегирани пространства – формално или неформално. Matoušek и Sýkora (2011) посочват, че много аспекти и форми на жилищна ди-

ференциация произтичат от неравномерното разпределение на ролите в обществото, които са оформени от неравностойни възможности, позиции и властови отношения. В изследванията е отбелязано, че етническите групи, които са със силно изразена групова идентичност, успяват да създадат и поддържат етнически институции. Редица проучвания показват, че етническите групи с висока степен на институционална пълнота показват най-високи нива на жилищна сегрегация (Klauff, 1987). Установено и документирано е, че наличието на жизнеспособни структури и засилено чувство за групова идентичност при местните общности води до увеличаване на политическите функции, които изпълняват. В същото време бедните райони често стават жертва на машинациите на политиките, както и на незаконни действия, като например „купуването на гласове“ в парламентарни, местни и президентски избори.

ДИСКРИМИНАЦИОННИ ФАКТОРИ

Дискриминацията изключва членовете на дадена група да получат достъп до информация и места, които предоставят различни услуги както чрез установени законови нормативи, така в резултат на негативни предразсъдъци и стереотипи, които могат да поставят в неблагоприятно положение тази група (Johnston и др., 2007).

В Европа, в по-голяма или по-малка степен в зависимост от ситуацията, ромите са подложени на системна или институционална дискриминация от страна на публичните власти, като това е основният механизъм за изключването на тази етническа група.

Дискриминацията включва създаване на пречки, основани на етническа принадлежност, и ограничен достъп до трудовия, жилищния пазар, образованието, социалните жилища и т.н. Като основна, оказваща пряко влияние върху процесите на пространствена сегрегация, е дискриминацията на пазара на жилища, която например включва: отказ за достъп до социални жилища, банково кредитиране, негативно отношение от страна на продавачите, наемодателите и агентите на недвижими имоти, които насочват определени групи купувачи и наемателите към „правилните“ квартали, и т.н.

Дискриминационните фактори се отнасят към т.нар. *външни фактори*, които оказват влияние върху концентрацията на дадена група в пространството. Те са резултат от формираните и наслагващи се във времето негативни стереотипи към определена етническа общност и отразяват в една или друга степен отношението на мнозинството към нея. Целта, която се преследва, е да се намали контактът с тази група в известна степен и по този начин да се избегнат възможностите от „замърсяване“. Промяната в отношението между мнозинството и етническите общности може да се отрази на модела, по който те си взаимодействат в пространството. Взаимоотношенията, в случаи на тяхното задълбочаване, се възпроизвеждат чрез поколенията.

Към дискриминационната група фактори, които могат да причинят пространствена сегрегация и които са взаимосвързани, в най-общи линии се включват: социалното изключване, икономическите ограничения, етническите и социалните негативни предразсъдъци и др.

Широко разпространено е мнението, че социалното изключване до известна степен се дължи на дългосрочната безработица, неравностойното положение на пазара на труда и пазара на жилища, трудности при социалната и културната адаптация, ограничено участие в обществения живот и др. Обособяват се следните форми на социално изключване:

- *Икономическо изключване* – свързано с неравностойни позиции на пазара на труда, което води до различия в жизнения стандарт, равнището на доходи, предоставените възможности за икономическа реализация.
- *Културно изключване* – свързано с отказ на правото на лицата или отделните групи да участват активно в културата на обществото, от една страна, и да извяват свободно своята култура, от друга.
- *Изключване в резултат на стигматизация* – свързано със стигматизиране на индивиди или групи, които се възприемат като различни, девиантни или чужди. То се определя от социалното разстояние, съществуването на негативни предразсъдъци или стереотипи. Стигматизацията е процес, при който на определена личност или група се приписват определени черти, характеристики, извлечени от възприетите стереотипи, а не от истинското му поведение. При стигматизацията съществува ефектът на бумеранга, при който се засяга бъдещото мислене и поведение на

засегнатия индивид. Стигматизацията се извършва както на институционално ниво, така и на ниво междуличностни отношения, като тези процеси влияят пряко върху характера на дискриминационните процеси. Начините за справяне с този проблем е да се постигне неутрален подход на длъжностните лица при изпълнение на задълженията им и постигане на по-толерантно общество като цяло, а за членовете на стигматизираната група това означава мнозинството да не се възприема като чуждо.

- *Пространствено изключване* е концентрацията на определени индивиди или групи в рамките на определена територия.

Тези форми на изключване често се проявяват в ограничаване на достъпа до социални услуги, здравни грижи и мрежи за социална сигурност. Съществуват и други форми на изключване на определени групи, които се срещат не толкова често:

- *Политическо изключване*, което е свързано с непризнаване на граждански, политически и човешки права.
- *Изключване от мобилност* във физическото пространство и социалната йерархия (ограничения за достигането на определен социален статус).

Johnston и др. (2007) посочват, че жилищните площи не са единствените среди, в рамките на които е възможно да се наблюдават дискриминационни процеси.

Те са характерни и за работното място, училището, институциите, които са пространствено структурирани, като по този начин допълнително се ограничават междуетническите контакти. Според Wilder (2001) същността на жилищната (пространствена) сегрегация се изразява в неравномерното разпределение на обществени блага между отделните етнически общности.

Johnston и др. (2007) посочват три групи сфери, всичките пространствено структурирани, които се влияят от групата на дискриминационните фактори: пазара на труда, пазара на недвижими имоти и достъпа до образователната система. Професията, която упражнява отделният индивид, дефинира в определена степен доходите, потенциала на трудовите ресурси, възможностите за неговата реализация и позицията му на пазара на труда. Равнището на образование оказва влияние върху способността на членовете на етническата група да се конкурират на трудовия пазар. Комбинацията от професионален, образователен и социален статус определя мястото, което заема етническата общност на пазара на жилища, способността ѝ да се конкурира на него, както и избора и характеристиките на жилищата (собственост, нерегламентирано строителство, стойност, качество, привлекателност, местоположение в пространствената структура на града).

Според Matoušek и Sýkora (2011) много аспекти и форми на жилищна диференциация са резултат от неравнопоставени социални отношения, произтичащи от неравномерното разпределение на ролите в обществото, които са оформени от неравните възможности, позиции и властови отношения. По-нататък в същата публикация се посочва, че „някои социално-простран-

ствени неравенства се възприемат като несправедливи“, като това обикновено се отнася до високата концентрация на групи в неравностойно положение. „Ефектите на съседство“, които бяха описани по-горе, допълнително водят до увеличаване на неравенството и социалното изключване.

Matoušek и Sýkora (2011) посочват, че дискриминационните практики спрямо ромите се отнасят и до жилищното настаняване, което води до пространствена сегрегация. Най-разпространените практики е настаняването им жилища, разположени в най-непривлекателните части, в периферията на градовете с влошени екологични характеристики, с проблемен достъп до услуги и работни места. Голям дял от ромското население живее в жилища, неотговарящи на основните хигиенни критерии, което причина за високата заболяемост. Дискриминацията съществува и при отдаването на частни имоти под наем. Например наемодателите и посредниците могат да поставят ограничения пред потенциалните наематели. В някои случаи агентите на недвижими имоти не продават жилища в определени ареали на дадени групи от населението, тъй като се опасяват, че впоследствие цените на недвижимите имоти там ще спаднат.

През последните години политиката в европейските страни е насочена към възстановяване и запазване на ромската идентичност, борба с дискриминацията, основаваща се на тази идентичност. По този начин предложените мерки са легитимирани на етническа основа като инструмент за признаване и коригиране на минали несправедливости (Lippai et al., 2011). Представителите на неправителствените организации, които са ангажирани с преодоляване на социал-

ната изолация, критикуват този подход. Те смятат, че разработването и прилагането на програми, насочени към подкрепа, възстановяване и развитие на ромската култура (фолклор, писменост, стандартизиран език, разкази и т.н.), допринасят за по-нататъшната сегрегация и маргинализация на ромите (вместо да се инвестират средства в борбата срещу т.нар. „култура на бедността“ чрез повишаване на заетостта и образователното равнище). Така чрез етнизирването на ромския въпрос държавата създава впечатлението, че културната разлика на ромите, а не социалните структури, които ги обкръжават, стои в основата на тяхната сегрегация (Lippai et al., 2011).

Тясно свързано с дискриминационните процеси е понятието „*екологична справедливост*“ (environmental justice), чиято същност е разгледана в публикацията на Matoušek и Sýkora (2011). При прегледа на литературата авторите цитират няколко известни публикации, които дават определение на понятието „екологична справедливост“. Според Lucas et al. (2004) терминът се отнася до сложни и разнообразни модели на взаимоотношения между населението (с различни класови, етнически, възрастови характеристики) и околната среда, която се отличава с различни качествени характеристики. Терминът е въведен в САЩ, за да отрази „несправедливостта“ на околната среда, разбираана като ситуация, при която определени социални групи са непропорционално засегнати от отрицателните въздействия на околната среда, като замърсяване, сметища, магистрали и др. Holifield (2001) посочва, че първоначално този термин често се е използвал като „екологичен расизъм“ поради несъразмерното отрицателно въздействие на околната среда върху етни-

ческите малцинства. Той обобщава, че редица проучвания документират, че малцинствата и по-точно афроамериканците имат по-голяма вероятност да живеят в непосредствена близост до опасности, свързани с околната среда, и че расовите и етническите групи с по-ниски доходи са в по-голяма степен засегнати от тях. Американската агенция по опазване на околната среда е пионер при утвърждаването на нормативната употреба на понятието „екологична справедливост“. Приемат се и се прилагат закони, регламенти и политики в областта на околната среда, в които тя се свързва със справедливо отношение към цялото население, независимо от раса, етнически произход или доходи. Според агенцията това може да бъде постигнато, когато всички се възползват със същата степен на защита от опасностите, свързани с околната среда и здравето, и с равен достъп до процеса на вземане на решения за здравословна среда, в която да живеят, учат и работят. Подобен подход насочва вниманието ни към случаите, при които, например, замърсяването или други опасности достигнат нива, които се определят като неприемливи и опасни, или действия, които създават допълнително неравенство и заплаха за общностите, които се намират в близост до тях и се отличават с по-нисък социален статус. Екологичната справедливост се свързва с правото на всички до определено качество на живот. По отношение на социалната справедливост това се отнася, например, до правото на образование, здравеопазване и прилично жилище. Matoušek и Sýkora (2011) определят, че екологичната справедливост обхваща и качествата на околната среда в местата, където протича ежедневието. Социалната справедливост гарантира равни права и позволява пълно и ефективно

участие във вземането на решения на всички социални групи, като се обърне специално внимание на населението в неравностойно положение. Както отбелязва Harvey през 1973 г., социалната справедливост е необходимо условие за постигане на екологична справедливост и я свързва с достъпа до качествена среда на различни социални/етнически групи. И тъй като много от тези различия произтичат от диференцираните финансови характеристики на индивидите и социалните групи, те се разглеждат като социално-екологични неравенства. Според Matoušek и Sýkora (2011) екологичната справедливост трябва да се разглежда като специфична подгрупа на социалната справедливост и заключават, че е необходима интеграция между пространствената сегрегация, социалната и екологичната справедливост, тъй като те са взаимно свързани и формират спецификата на дадено пространство.

При разглеждането на дискриминационните фактори не трябва да се подхожда едностранчиво. Трябва да се обърне внимание не само на ограниченията, които съществуват при достъпа на определена етническа група до дадено градско пространство или изключването им от определени части на града, но и на ограниченията, които възникват при достъпа на мнозинството до сегрегираните градски структури. В последния случай мнозинството се въздържа от свободен достъп до тези пространства поради враждебната среда, която срещат, и страха от физическа саморазправа.

ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ

Икономическите фактори, които оказват влияние върху процесите на пространствена сегрегация,

могат да се разгледат в два контекста:

- чрез особеностите в икономическото развитие на дадена територия;
- чрез равнището на доходи на населението, което отразява позицията им на пазара на труда.

Характерът и интензитетът, по който протичат икономическите трансформации, се отразяват по различен начин върху структурата на градското пространство. Така например според Klaff (1987) в страните, в които процесите на индустриализация протичат по-бързо, процесите на субурбанизация, които в своята същност представляват пространствено явление на децентрализация на населението, протичат по-рано.

При прегледа на литературата се установят две противоположни мнения за влиянието на темповете на икономическо развитие върху процесите на пространствена сегрегация. Klaff (1987) посочва, че в по-слабо развитите градове населението със сходен икономически статут и етническа принадлежност покриват отделни градски зони, докато в по-силно развитите в социално-икономическо отношение градове населението е по-равномерно разпределено. Според Andersen (2002) градският упадък е причина за възникването на сегрегирани градски структури и основната последица от пространствената сегрегация е концентрацията на бедността, като могат да се открият следните, едновременно последици и причини за сегрегация: социалното неравенство, като резултат от социалното изключване, и пространствената неравнопоставеност, като резултат от пространственото изключване. На противоположно мнение е York и др. (2011), според

когото поляризацията на пространството е често срещано явление, особено в градовете с високи темпове на икономически растеж и интензивни миграции от селските райони. Въпреки че социалното разделение в градовете не е ново явление, Marcuse (2005) заключава, че градските трансформации в съвременните икономически и политически условия са довели до увеличаване на пространствената сегрегация между различните социални групи в тях.

Заедно с демографските фактори се разглежда равнището на доходите, които определят позициите на етническите групи на жилищния пазар. Социално-икономическите характеристики на домакинството, както и промените в нивата им, са ключови фактори за локацията на жилището, условията и времетраенето на неговото обитаване. Във всеки пазар покупателната способност, ресурсите и възможностите са разпределени неравномерно. В пазарните общества свободата на избор е тясно свързана с ресурсите. В този контекст ключов компонент е позицията на дадено лице на пазара на труда. Andersson и Musterd (2005) подчертават отрицателния резултат за относително големи концентрации от хора в неравностойно положение при предоставяне на възможности за заетост и др. Изграденият отрицателен образ или репутация на квартала оказва негативно влияние при вземане на определени решения. Много често тези представи спират развитието на определени дейности с презумпцията, че в тези райони е "рисковано да се инвестира". Жителите на тези квартали се сблъскват и с други намалени възможности, като предоставянето на определен тип услуги, от които те се нуждаят – липса на достъп до ипотеки или отпускане на заеми,

въздържане на работодателите да наемат работници от тези райони и т.н. Във връзка с това съществува твърдението, според което възможностите за работа не са равномерно разпределени в градското пространство и безработните лица могат да бъдат пространствено изключени от съответните възможности за работа (Andersson, Musterd, 2005). Според Kain (1968) това твърдение е по-характерно за САЩ, отколкото за западноевропейските градове, като една от причините е липсата на добре изградени системи на градския транспорт в много американски градове и по-малките възможности за работа в предградията им. Andersson и Musterd (2005) обаче посочват, че пространственото разминаване не е нетипично за европейските градове.

Лицата с относително добра позиция на пазара на труда са в по-голяма степен готови да заемат по-благоприятно положение на други пазари, включително на пазара на жилища. Теоретично, може да се очаква, че домакинствата с ниски доходи ще живеят в по-лоши жилищни условия в сравнение с домакинствата с високи доходи. Пространствено, това означава, че домакинствата с по-висока доходност като цяло ще имат повече възможности и ще бъдат разположени по-дисперсно в пространството (Van Kempen, Özüekren, 1998). В допълнение към нивото на доходите, възможностите на пазара на жилища се определят и от сигурността на тези доходи, което може да бъде основен фактор за дадено домакинството при вземането на решение за закупуване на жилище. Достъпът до пазара на жилища е по-лесен за хора, чиито доходи са едновременно стабилни и високи. Финансовите ресурси на домакинството са от особена важност не само при избора и достъпа, но и за получаването на кредити за закупу-

ване на жилище. Кредитните институции обикновено отказват да отпуснат кредити на домакинства с ниски и несигурни доходи, което затруднява потенциалния купувач да се сдобие със собствено жилище. Може да се обобщи, че равнището на доходите до голяма степен се определя от позициите на етническата група на пазара на труда, роля за които играе образователното равнище и квалификацията на отделните индивиди. В резултат на по-слаба заетост и неравенство в доходите домакинствата имат по-ниска покупателна способност, изпитват затруднения при закупуването на собствен дом и изборът на жилище се ограничава до закупуването или наемането му в определена зона на града, в която цената е по-ниска. Различните финансови възможности водят до диференцирано разпределение на групите с различни социални и икономически характеристики в градското пространство. Тези различия трудно биха били заличими, като се имат предвид твърдението, че икономически е необосновано да се инвестира в бедни ареали. Те дори се задълбочават, тъй като равнището на бедност се повишава и пространственото изключване се изразява още по-силно. Пространствената сегрегация може да възпрепятства процесите на икономическа асимилация, тъй като тя оказва влияние върху работните места, които се предлагат на обособената етническа общност. Възможностите, които се предлагат за работа в рамките на общността (включително и работа в чужбина), са предпочитани от нейните членове, тъй като не съществуват езикови и културни бариери. Тези предимства обаче могат да насърчават сегрегацията и тя да се прояви с по-голям интензитет, защото по този начин се ограничават взаимодействията на етническите

общности с останалата част от градското население.

ДЕМОГРАФСКИ ФАКТОРИ

Демографските фактори са ключови при определяне на различията в нивата на пространствена сегрегация. Те могат да бъдат изразени чрез някои показатели като: големината на града, особеностите в начина на формиране на съвременната етническа структура на населението, броя му в отделните градски зони, етническото многообразие, дела на отделните етнически общности, различията в тяхното демографско развитие, миграционното поведение, структурите на населението (възрастова, образователна, професионална и др.), броя и вида на домакинствата на етнически малцинства, различията в наблюдаваните демографски процеси в сравнение с мнозинството и др. Демографските фактори до голяма степен определят степента на влияние на останалите фактори.

Според Alkau (2018) при анализирането на домакинствата, от гледна точка на пазара на недвижими имоти, следва да бъдат включени следните шест основни характеристики на домакинствата: (1) социодемографска структурата; (2) социално-икономическа структура; (3) начин и вид на жилищно настаняване; (4) модели на жилищна мобилност; (5) модел на отношенията с мнозинството; (6) удовлетвореност от жилището и заобикалящата го среда на обитаване.

Когато се разглеждат демографските фактори, специално внимание трябва да се обърне на *структурата, състава и характера на домакинствата*, от една страна, и *възрастовата структура на населението*, от друга. Броят на домакинствата, които тър-

сят дом, е важна променлива. Бързото нарастване на броя на населението в сегрегирани пространства може да доведе до недостиг на жилища, ако всички домакинства търсят един и същ тип жилище в същото пространство. Обикновено гетоизираниите градски пространства се отличават с ограничен териториален обхват и много често съществуват бариери за тяхното пространствено разрастване. Всичко това може да доведе до проблеми и конфликти на местно ниво, тъй като ограниченият характер на площта за застрояване превръща земята в много ценен ресурс. Освен броя на домакинствата, трябва да се вземе предвид и структурата, която до голяма степен определя спецификата в предпочитанията. Така например, увеличаване на сложните и съставните домакинства може да доведе до нарастване на търсенето на големи жилища. Това може да се превърне в проблем, ако все повече и повече домакинствата се конкурират за едно и също пространство и имат еднакви предпочитания.

Предполага се, че отделните индивиди се нуждаят от различни среди и пространство през отделните етапи от живота им, което е тясно свързано със структурата на домакинствата и вътрешносемейните отношения, предопределящи в определена степен пространственото поведение на всеки обитател. Броят на членовете и възрастта им в едно домакинство, неговата структура са основните променливи, които се взимат предвид при търсенето на жилище. По-младото домакинство има различни предпочитания в сравнение с това на средна или по-голяма възраст, както и ако се сравнят едночленно, двучленно и многочленно домакинство или между домакинствата, съставени от едно или повече поколения. Предпочитанията на едно

домакинство се изразяват най-често по отношение на броя на стаите в жилището и неговата площ. Изборът на младото по възраст население в определена степен е предопределено и от поведението на родителите, от желанието му да живее заедно с тях, да остане в квартала, в етнически хомогенна среда или да мигрира в друга част на градското пространство, отговаряща в по-голяма степен на неговите жизнени потребности. В преобладаващата част от случаите, например, ромското население предпочита да не обитава квартал с представители на друга етническа общност. Дори и в случаите, когато мигрират от друго населено място, те се заселват в сходна етнокултурна среда.

От голямо значение при формирането на пространствените клъстери освен различията в естественото възпроизводство в литературата се набляга и на значението на миграцията, като авторите отбелязват, че миграционните процеси са основните източници за нарастване на етническото многообразие в градовете. Посочва се, че един от основните фактори, които оказват влияние върху нарастването на градското население през последните десетилетия, е миграцията, с тази разлика, че докато в страните от Източна Европа тя е резултат от вътрешномиграционните процеси, в тези от Западна са от външните миграции. York и др. (2011) отбелязват, че в някои развиващи се страни, в резултат на продължителната миграция към градовете след Втората световна война, се наблюдава ръст на незаконно настанилите се в покрайнините на градовете и нарастване на гетоизирани структури, които се отличават по генезис и пространствена структура от по-старите жилищни райони. Причините за миграциите към дадено място могат да бъдат провокирани

от катаклизми и природногеографски, икономически, етнически, културни, политически, психологически и други фактори. Решението за миграция отразява косвено влиянието на социалните и икономическите фактори, както и на възможностите, които предоставя градът за работа, реализация и предоставяне на услуги. Икономическото развитие на даден регион води до привличането на мигранти, които са заети в нископлатени отрасли, непривлекателни за мнозинството. Обратно, пространствата, които страдат от високи нива на безработица, не привличат имигранти. Те гравитират към места, които предлагат най-големи възможности за заетост и жилищно строителство.

Вътрешните миграции оказват съществено влияние върху нарастването на етническото многообразие, тъй като различията, които съществуват между селските и градските ареали, са значителни. Докато в страните от Източна и Централна Европа основната част от етническите групи се намират в селата, то в Западна Европа селските територии се отличават с по-малка етническа хетерогенност. В литературата много често се дискутира темата за верижната миграция и мрежите от мигранти (тук се има предвид не само външната, но и вътрешната миграция), които имат ключово значение за формирането на жилищните клъстери. Присъствието на една критична маса от представители на даден етнос в един град или квартал поема ролята на ключов посредник и превръща селището в привлекателна дестинация за бъдещите мигранти (Gidley, Caputo, 2014). По отношение на миграциите в рамките на градското пространство се наблюдават някои специфични особености. Сегрегирани квартали са изключени като възможни места

за обитаване за „външните“ за квартала жители, тъй като те се свързват с негативни социални идентичности и обществен имидж и се асоциират като територии, свързани с проблеми с наркотици, престъпност, насилие, противообществени прояви. Освен това съществува ясна връзка между промените във възприятието на квартала, от една страна, и състава на жителите му, от друга. Нарастването на лошата репутация на квартала се свързва с изселването на заможните жители в други части на града, намаляване на цените на недвижимите имоти и заместването им с по-бедни социални сегменти. Описаните миграционни процеси водят до утвърждаване на хомогенния етнически състав на засегнатото градско пространство.

Различните поведенчески модели са тясно свързани с миграционните процеси и по-точно с решението за миграция. Обикновено до миграция се стига в случаите, когато не са удовлетворени предпочитанията на даден индивид. Миграционните процеси могат да се разглеждат и като индикатор за нивото на удовлетворение или недоволство с определено местоположение или жилище. Несъответствието между действителната ситуация и стремежа на някой индивид може да провокира решение за миграция. Преди всяко таква решение обаче се достига до определен „праг“, след достигането на който възникват миграционни движения. Трябва да се уточни, че не всяко чувство на недоволство води до решение за миграция. Решението може да бъде взето внезапно, при възникване на нови възможности, които предлагат подобряване на жилищната ситуация, тъй като обикновено домакинствата се стремят да се преместят към по-добри условия на живот: по-голямо жилище, по-тих квартал, по-добро

местоположението по отношение на работното място и др. Тези промени са пряко свързани и с етапа, в който се намират по отношение на семейния жизнен цикъл, което е пряко свързано и с размера на търсеното жилище. Големите домакинства обикновено търсят по-големи жилища, отколкото малките и свиващите се. Различни групи, дори различни домакинства, имат свои идеи за това как изглежда тяхната желана жилищна ситуация. Всъщност, всяко домакинство има своя „субективна йерархия“ при достигане на желаното жилище. При едни най-желаното жилище е апартамент, при други е къща с двор, при трети видът на жилището може да няма такава тежест, а изборът им да е продиктуван от разстоянията до работата, училището и т.н. Всички тези особености в поведението на отделните домакинства при търсенето на жилища, тяхната мобилност, локализация, удовлетворение или недоволство и поведението на обитателите трябва да се вземат предвид при формирането на различните модели на пространствена сегрегация.

Van Kempen и Özüekren (1998) подчертават значението на *когнитивните ресурси* при избора на жилище и допълват, че най-важният от тях е образованието, тъй като то до голяма степен определят и позицията на пазара на труда, независимо че високото ниво на образование не е задължително свързано с висок доход, нито пък ниското се съотнася с ниска заплата. Обикновено населението в гетоизирани структури се отличава с ниско ниво на образование, но това не се явява пречка за някои от жителите да печелят добре законно или в неформалния сектор. Образователното равнище и доброто владение на езика на мнозинството е важен когнитивен ресурс, който може да даде

възможност на човек да достигне желаното място на пазара на труда. Van Kempen и Özüekren (1998) дават пример с население, което не владее добре езика на мнозинството, не може да разбере правилата за настаняване в социални жилища и не може да ги използва и прилага за собствени облаги и нужди.

Населението се характеризира с различни модели и процеси на *социална диференциация* (Wilson, 1975). Темата за социалната диференциация е в центъра на вниманието още от възникването на градската социология и геоурбанистиката. Използват се различни показатели за социална идентичност и социална йерархия – богатство, обществен престиж, доходи, обществено влияние, социален статус, образователно равнище и квалификация. Социалната мобилност може да се измери по много начини както между отделните поколения, така и когато фокусът попадне върху едно поколение, като се използват различни показатели: промяна в статуса на безработен или зает, преминаване от нестабилна временна към стабилна във времето заетост или от нископлатена работа към високоплатена, подобряване на образователното равнище, промени в социалната активност, обществен престиж и влияние. Особеностите и промените в социалните характеристики на населението се отразяват по различен начин при избора на квартала, в който да живее домакинството. Възходящата социална мобилност в едни случаи води до промяна на местоживееенето и преместването на домакинството в по-престижен, по-добре благоустроен, по-богат квартал, който съответства на социалното положение на индивида и неговото семейство. В други случаи промяната в социалния статус не е водещ фактор при избора за промяна

на местоживееенето, а надделяват други фактори, като например предпочитанията на етническите общности да живеят изолирано, „да се капсулират“, в рамките на дадено градско пространство.

Пряко отношение върху социалната йерархия на жителите в градските гетоизирани структури имат *процесите на социализация* и характерът на социалните мрежи в тези квартали. Един от „*ефектите на съседството*“, който се описва в литературата, се отнася до резултатите от териториалната концентрация на безработни лица, предоставящи „нежелани“ социални връзки и модели на подражание за по-младото поколение, което му предстои да се включи в пазара на труда. Концентрацията на дадена група, отличаваща се с високи нива на бедност, в хомогенни ареали би имало отрицателно въздействие върху възможностите ѝ да се интегрира в градското общество. Социолози като Wilson (1987) са сред многото, които твърдят, че пространственото разделяне на тези, които имат, и тези, които не разполагат с перспективи, води до намаляване на възможностите на вторите. Според него те са сериозно затруднени от факта, че при тях липсват контакти, предоставящи „добри“ ролеви модели и са откъснати от ресурсите и източниците на информация, които се изискват, за да излязат от тяхната социална среда и да могат да се социализират в обществото. Andersson и Musterd (2005) подчертават, че подрастващите приемат за нормална и естествена средата в квартал, чиито жители са безработни, занимават се с търговия с наркотици, често са осъждани и т.н.

ЕТНОКУЛТУРНИ ФАКТОРИ

Етнокултурните фактори са свързани основно с доброволната пространствена сегрегация и се причисляват към т.нар. вътрешни фактори, тъй като те определят доброволните решения на група от хора да се концентрират в един и същ квартал. Характерни за членовете на тази група са общите черти в етническата и/или социалната им принадлежност и споделените интереси, светогледът, вярванията, нормите, ценностите, сходните очаквания и начинът на живот. От голямо значение при формирането на гетоизирани пространства е социалното разстояние, което съществува между две или повече етнически общности. Социалното разстояние се отнася до нагласите и възприятията на една група към друга, както и желанието да взаимодействат с другите по отношение на брак, приятелство, съгражданство, съседство и т.н. Социалното разстояние до голяма степен се определя от класовата и етническата принадлежност, расата, възрастта, начина на живот. Етнокултурните фактори могат да се разглеждат като разновидност на поведенческите/психологическите фактори. Според van Kempen и Özüekren (1998) при този подход е налице ясен елемент на „избор“ и отбелязват, че жилищните модели се различават между отделните етнически общности в зависимост от семейните нагласи, степента на образование, социално-икономическия статус, възрастта, структурата на домакинството, половата структура и др., като тези различия са свързани основно с културните.

Въз основа на доброволната пространствена сегрегация се създават не само бедни, но и богати те-

риториални концентрации. В литературата навлиза терминът *«реваншистки урбанизъм»*, който се отнася до процесите на оттегляне на отделни групи от населението от разнообразието на града. По този начин се създават комплекси от затворен тип, чиито обитатели се оттеглят от области, които се възприемат като мултикултурни (Gidley, Caputo, 2014). Бедните сегрегирани структури, подобно на богатите, имат висока степен на самоизолация, но за разлика от богатите затворени комплекси, се отличават с добре развити вътрешни социални мрежи. Така например, още Wirth (1998) описва едновременно преместване на сицилианско население от първоначалното му месторождение в Италия в един квартал в Чикаго. По този начин то цели да се самоизолира и да се защити от външни влияния. Marcuse (2005) описва процеса на формиране на „етнически анклав“ в градовете като доброволно обединение на група от населението с цел опазване и самозащита на собствените си интереси чрез механизма за изключване на другите.

Young (1990) споделя едно свое виждане за „градския живот“, според което „груповата диференциация е едновременно неизбежен и желателен аспект на съвременните социални процеси“. От тази гледна точка групирането на населението в пространството на ниво квартал е с цел да се избегнат несправедливостите в процесите на асимилация от господстващата култура, докато хетерогенното смесване се наблюдава при по-големи пространствени единици чрез установяване на близост с различни групи от населението. Въпреки това институциите и политиките възприемат пространствената сегрегация като проблем, а не като възможност за създаване на единни простран-

ства за културно взаимодействие, обмен и адаптация (York, 2011).

Формирането на различни модели на пространствена сегрегация не е случаен процес и дава важна информация за взаимоотношенията между отделните етнически общности. Според Klaff (1987) освен класическия екологичен подход, основаващ се на резултатите от икономическата конкуренция при заемането на дадено пространство от определена група, не трябва да се пренебрегва значението на ценностите и на много други субективни и обективни влияния при вземане на решенията. В тази връзка е особено важно да се проследят ценностите и идеологиите, изповядвани от мнозинството и изследваната етническа група, и начинът, по който те си взаимодействат. Кнох (1994) твърди, че групирането на населението е функция на степента на социално взаимодействие, което отчасти се дължи на социалната дистанция. Социалните дистанции, от своя страна, се отнасят до отношенията и възприемането на две етнически групи, както и желанието да си взаимодействат с други лица в различни взаимоотношения – като например брачни, приятелски, съседски, трудови и т.н. (Gidley, Caputo, 2014).

Според социолога Poole (1927) личното разстояние може да се различава от социалното. Първото се отнася до личните отношения между отделните индивиди и начина, по който ги възприемат, вида и естеството на техния контакт, както и реалните различия помежду им (например от културна гледна точка). Социалното разстояние се идентифицира от отношението на една група спрямо друга. Различията, които съществуват между отделните групи, са пречки за тяхното потенциално взаимодействие.

Етническото групиране в градското пространство намалява самотата на членовете, като подкрепя онези, които са от същия етнически произход чрез разработени вътрешни социални мрежи, осигурява им безопасна жилищна среда и им помага да решават ежедневните си проблеми. Пространствената сегрегация се свързва с вътрешна поляризация, която води до радикално отношение на общността и отхвърляне на външни лица. В групите, които не живеят близо в пространството, се създават погрешни стереотипи и изкуствено разграничение между „нас“ и „тях“. Враждебността генерира, от една страна, индивидуализма и изолацията в резултат от развитото чувство за страх при контакт с външни за квартала лица, а от друга страна – изпитва се остра нужда от солидарност и социална подкрепа на колективно ниво. Групирането в пространството на групи от населението със сходни етнокултурни характеристики се поддържа от много добре развити вътрешни социални мрежи. Социалните мрежи са една от причините за формиране на лоялност към местоположението, на споделени ценности и норми и запазване на идентичността. Населението в гетоизирани структури остава извън ценностите и нормите на мнозинството и запазва собствената си култура.

Klaff (1987) разглежда етническите общности като групи със сходни интереси, които се обединяват, за да се изправят срещу други в борбата за публични ресурси. Там, където членовете на групата се намират в конфликт или се чувстват застрашени, функциите, които изпълняват обособените градски структури, могат да бъдат следните: гарантират сигурност на членовете от групата; запазват културната идентич-

ност на групата; предоставят пълен набор от услуги за членовете ѝ; спомагат за ефективното и пълноценно използване и увеличаване на ресурсите на общата територия. Всички тези функции могат послужат при създаване на стратегия за адаптация на дадена общност в нова или враждебно настроена социална среда. Кнох и Pinch (2000) отбелязват, че групирането на етническите групи в пространството подпомага имигрантите, уязвимите и маргинализираните групи да се поддържат помежду си, да запазят културата си, да подсилят сигурността си и да засилят политическото си представителство и влияние. Peach (1996) подчертава, че жилищната концентрация може да има и положителни елементи, като близостта на членовете на дадена група позволява да се поддържа езика и нормите в нея. Van Kempen и Özüekren (1998) описват предимствата при поддържане на близки взаимоотношения в рамките на общността, взаимната полза при получаване на подкрепа, по-лесното намиране на труд и финансови средства за развитие на предприемаческите възможности в среда, обитавана от същата етническа общност.

Съществуването, развитието и поддържането на социални контакти, което е възможно благодарение на физическата близост на жители със сходна етническа, религиозна, социална принадлежност може да се разглежда като изключително полезен аспект на пространствената сегрегация и концентрация. Социалните контакти могат да доведат до появата и запазването на една култура, която не се основава на нормите и ценностите на обществото, а на тези на специфичните черти на групата.

Ключът към разбирането на малцинствените

култури според van Kempen и Özüekren (1998) е свързан с функционирането на социалните/етническите мрежи. Чрез тях членовете на групата са в състояние да извлекат ползи едни от други и да предложат взаимна подкрепа. Те се поддържат по-лесно при по-висока степен на териториална концентрация. Плътното групираните етнически квартали се възприемат и като защитни пространства Van Kempen и Özüekren (1998), в които членовете на съответната група намаляват своята изолация, което позволява да бъдат разработени защитни механизми (Boal, 1981). Поради тези причини моделите за солидарност, основани на етническите взаимоотношения, се използват като «стратегия за оцеляване в преодоляването на градските неравенства и градската бедност» (Kogan, 2004). Следователно, въпреки че индивидът се дистанцира от цялото общество, той не се дистанцира от своята собствена група. Andersson и Musterd (2005) посочват, че изградените социални мрежи в подобни квартали могат да имат не само отрицателни, но и положителни аспекти. Те обобщават мнението на някои учени, според които кварталите с изградени стабилни социални мрежи биха били от полза за неговите жители. Причините за това се крият в предположението, че хората, които живеят в по-плотено общество са по-склонни да се грижат за своите съседи и да си помагат взаимно, за да преодолеят трудностите и да споделят информация за предоставяните ресурси и работни места (Ellen, Turner, 1997).

Наблюдават се тенденции, включително и при ромите, при преместването им от един в друг квартал, или при миграцията от едно населено място в друго етническите общности да загубват традиционните

си социални структури, връзките между тях се реструктурират, тъй като са изправени пред предизвикателството да се адаптират към нова среда, която напълно се различава от тази в сегрегиранията градска структура. Като цяло този процес е силно травматичен, особено при миграцията от едно населено място в друго, тъй като бедните мигранти още по-трудно се адаптират към новите условия, като в повечето случаи процесът на обедняването се засилва още повече. Това отговаря на въпроса какво мотивира ромите да откажат да се преместят в социални жилища с по-добри санитарно-хигиенни и битови условия, а избират да живеят в сегрегирания квартал, заедно със „своите“. Основната причина, за да откажат, е в желанието им да живеят в близост до тяхната общност, където се чувстват сигурни. В други случаи обаче, при „откъсването“ от етнически хомогенната среда членове на тази група много по-бързо възприемат културните ценности и норми на обществото, което води до засилване на процесите на културна, икономическа, социална и, в крайна сметка, етническа асимилация. Последните процеси са характерни за отделни ромски семейства, които се преместват да живеят в етнически „смесени“ квартали и променят начина си на самоопределение.

ГЛАВА ТРЕТА

ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ ПРОСТРАНСТВЕНАТА СЕГРЕГАЦИЯ

Последиците от пространствената сегрегация на етническите групи са добре описани и оценени в литературата. Въздействията, на които са подложени жителите на даден квартал, имат както положителни, така и отрицателни социални последици. От анализа на литературата става ясно, че негативните последици от пространствената сегрегация значително надвишават положителните. В повечето съвременни дискусии преобладава мнението, че пространствената сегрегация засилва съществуващите социални неравенства и води до много други негативни следствия, свързани с ограничения в участието на жителите в социалния живот на града, ниско качество на образованието, ниска степен на интеграция в пазара на труда, влошени здравни показатели и др. Може да се направи изводът, че по този начин пространствената сегрегация се превръща в основна причина за социалната сегрегация и възпроизвеждане на акумулираните недостатъци.

Съществуват много дебати за това дали и до каква степен пространствената сегрегация възпроизвежда или засилва социалното разделение и неравнопоставеност. Преобладава мнението, че пространствената сегрегация е израз на социалната изолация, която изостря бедността и ограничава групите да участват активно в социалния живот. Според повечето публикации жилищната сегрегация намалява социалните контакти, образователните и кариерните очаквания, и оформя предвидени житейски траектории на чле-

новете, при които уязвимостта между поколенията се възпроизвежда. Обикновено по-високата степен на пространствена сегрегация е свързана със:

- по-ниски средни доходи;
- високи нива на бедност;
- ограничени възможности за заетост;
- висок дял на заетите в сивия сектор на икономиката;
- хронична, висока безработица;
- концентрация на хора с по-ниски умения и образователно равнище;
- висок дял на инвалидността;
- висок дял на домакинствата, които получават социални помощи и други обезщетения;
- липса на постоянна и добре платена работа на пълен работен ден;
- по-малко представители в управленските среди и в отделните институции от населението, обитаващо тези квартали;
- по-евтини жилища, в някои случаи с висока концентрация на социални жилища;
- липса на удобства;
- забавена или възпрепятствана интеграция;
- трудности при предоставяне на услуги и осигуряване на учебни заведения;

- предпоставки за възникване на социални конфликти;
- престъпност;
- възпрепятстване на интеграцията и активното гражданско участие;

Освен изброеното дотук може да се добави още и възможността за поява на безскрупулни работодатели, включително и на такива от същата етническа общност, които да се възползват от местното население по изключително експлоататорски начин, е много по-голяма. Същото се отнася и до предоставянето на нелегални кредити, с високи лихви, много неизгодни за местното население, манипулация на жителите по време на избори и т.н. Трябва да се подчертае, че последиците от пространствената сегрегация имат различен характер при отделните етнически групи.

Учените поддържат мнението, че степента на пространствена сегрегация е приемлив показател за интеграция и асимилация (Klaff, 1987). Етнически затворените обособени квартали изолират групата от важните механизми на интеграция, ограничават културните контакти, които оказват влияние върху социализацията на младото население и взаимодействията между отделните групи. Очертава се твърдението, че сегрегацията ограничава социалната мобилност и има особено силни отрицателни ефекти върху психологическото развитие на сегрегираната група.

Последиците от пространствената сегрегация може да са резултат и от характера на *местоположението на сегрегираното пространство*, неговата позиция спрямо други обекти в пространството. Klaff (1987) посочва, че за географите пространственото

местоположение представлява основна детерминанта на моделите на взаимодействие, въпреки че през последните десетилетия развитието на транспортните и комуникационните технологии дават възможност за намаляване на пространствените ограничения. Независимо от това местоположението на жилището продължава да се разглежда като най-важния фактор при дефинирането на различни социални и пространствени взаимодействия. Така например, ако кварталът се намира в близост до икономическия център, в който обитателите могат да намерят работа, този факт ще има положително влияние върху намаляването на безработицата. Същото се отнася, ако в близост се намират обекти, които предоставят различни видове услуги, свързани с образованието, здравеопазването и др. Близостта на етническите групи определят моделите на социално взаимодействие и пространствен достъп до социални услуги. С увеличаване на пространствената близост вероятността и степента на социално взаимодействие се повишава.

Друг основен негативен резултат от пространствената сегрегация е *пространствената стигматизация*. Тя е резултат от видимите признаци на влошаване на квартала по отношение на благоустрояването му, който преди това или впоследствие се превръща в хомогенно в етническо и/или социално отношение пространство. Това води до промяна в начина, по който тези пространства се възприемат от „външните“ за него обитатели. Както беше споменато, тези пространства се изключват от мисловните карти като възможна жизнена среда за голяма част от градското население, особено за тези от мнозинството или за тези с по-висок социален и професионален статус, тъй като се създава

един отрицателен социален образ на квартала. Лошата репутация на квартала, свързана с проблеми с престъпността, наркотиците, насилието, антисоциалното поведение, често се пренася и към намиращите се в съседство градски райони. Това е причина за намаляване на цените на пазара на недвижими имоти, изселването на жителите с по-висок социален статус, които се заменят с обитатели от същата етническа и/или социална принадлежност. Ефектите от териториалната стигматизация се усещат и на равнище публични политики и инвестиционна активност. След като кварталът е обявен като територия „извън закона“, извън общата норма, лесно е местната администрация да бъде оправдана, когато не прилага законови мерки (например, когато властите си „затварят очите“ пред новопоявилите се незаконни постройки, без да се предприемат действия за тяхното отстраняване). Резултатът е допълнителна маргинализация на жителите.

Негативните резултати от пространствената сегрегация най-често се обяснява с т.нар. „*ефекти на съседството*“, които се определят от въздействието на даден индивид върху друг, живеещ в непосредствена близост и намиращ се в редовен контакт с него (Webber, 2004). Определени характеристики на съседството имат отрицателни ефекти върху редица индивидуални социални, икономически, образователни и здравни резултати. Те са свързани с теориите на американските учени Lewis (1966), Wilson (1987) Massey и Denton (1993), които описват рисковете, на които е подложено населението в сегрегирани пространства, по отношение на престъпността, качеството на образованието, социалното участие, интеграцията на пазара на труда. Разработката на Wilson (1987) обикновено

служи като основа при дебата за „ефектите на съседството“, в която той подчертава отрицателните ефекти върху процесите на социализация. Авторът развива своите виждания за негативните ефекти в квартала в контекста на пазара на труда и проблема с дългосрочната безработица. Посочва също, че концентрацията на население в определени квартали, което се отличава с дългосрочна безработица, би била предпоставка за създаване на негативни модели на поведение сред младите хора, което ще ограничи усилията, насочени към подобряване на уменията им и ще доведе до намаляване на възможностите им на пазара на труда. Един от основните проблеми при сегрегирани квартали е, че „безработицата се засилва от нарастващата социална изолация в бедния квартал“ (Wilson, 1991).

Според Musterd и Andersson (2006) репутацията, социалната композиция и социализацията в квартала, както и местните социални мрежи и кварталните услуги могат да окажат въздействие върху бъдещите житейски траектории, независимо от индивидуалните характеристики. Пространствената концентрация на безработни може да осигури „нежелани“ социални връзки и ролеви модели за тези, които тепърва навлизат на пазара на труда. Wilson (1987) посочва, че предоставяните възможности са сериозно възпрепятствани от отсъствието на „добри“ ролеви модели и подходящи социални мрежи. Основното предположение е, че когато бедните се събират в големи хомогенни концентрации, това ще има отрицателно въздействие върху техните възможности за интегриране в градското общество (Musterd, Andersson, 2006). Това важи за голяма част от имигрантите, но и за други домакинства, които имат ограничени възможности да про-

дължат възходящото си развитие. Децата и юношите, които живеят в тази среда, рискуват да се социализират с „лоши примери“ като ролеви модели. Musterd и Andersson (2006) дават следния пример: „ако по-голямата част от населението на квартала е безработно, търгува с наркотици, често се озовава в затвора и т.н., тогава тази ситуация се възприема в крайна сметка като „нормална“, което може да постави началото на култура на бедността, която Lewis (1966) описва. В Швеция Andersson (1998) се позовава на вида и качеството на социалната мрежа, като смята, че потенциално допринася за „ефекта на съседството“. Той твърди, че развитието на мрежите по определени линии (възраст, пол, класа, етническа принадлежност) може да стимулира или намали откриването на нови възможности и да възпрепятства индивида да заеме слаба социална позиция. Тези мрежи могат да бъдат особено важни за работещите, тъй като те вероятно ще се нуждаят от тях, за да получат подходяща информация за свободни позиции и други възможности.

Друг „ефект на съседство“, който споменават Musterd и Andersson (2006), е различният достъп до качеството на местните градски ресурси, като например училища с добро качество, детски заведения, предучилищни и извънкласни програми, качество на персонала, предоставящ тези услуги, материалната база, степен на внимание, наблюдение и стимулиране на децата, както и достъп до медицински грижи. Лицата, които нямат в близост тези услуги, могат да имат отрицателно въздействие върху социалните възможности.

Свързана с „ефекта на съседството“ също е хипотезата за пространствено несъответствие, изразява-

ща се в несъответствие между предоставяните възможности за работа, които според Musterd и Andersson (2006) не са равномерно разпределени в градското пространство, от една страна, и безработните лица, които могат да бъдат пространствено отделени от съответните възможности за работа, от друга. Авторите смятат, че тази хипотеза е по-подходяща за САЩ, отколкото за западноевропейските градове, поради липсата на добри колективни системи за градски транспорт в много американски градове и по-съществена промяна на възможностите за работа в предградията. Това обаче не означава, че пространственото несъответствие няма отражение в европейските градове.

Друг „ефект на съседството“, който отбелязва Musterd и Andersson (2006), е степента на престъпност и насилие. Високото ниво на престъпност в квартала може да има големи отрицателни последици в сферата на социализацията, може да доведе до изолиране на отделни жители и дори до нежелание да излизат от домовете си.

Ако „ефектите от съседство“ са значителни, има основателни причини тези пространства да се разглеждат като проблемни и е необходимо да се приложат определени политики. Специална форма на интервенция върху територията е т.нар. смесена жилищна стратегия, която цели да се постигне социална комбинация от населението на кварталното ниво. В Европа такава стратегия се разглеждат в публикациите на Atkinson, Kintrea (2001), Jacquier (2001), Kearns (2002) и в САЩ – Briggs, 1997; Galster, Zobel, 1998; Goetz, 2002; Rosenbaum, 1995. Смята се, че в смесените квартали жителите с по-нисък социален статус ще повишат своя образователен и професионален статус благодарение

на „новоизградените“ социални мрежи. Създаването на квартали със социално-икономически микс от жители е често използвана стратегия за справяне с предполагаемите негативни квартални ефекти. В много градове, например във Великобритания, Швеция, Нидерландия и другаде, е силно развито убеждението, че диверсификацията на населението помага да се „обогатят“ социалните мрежи и да се създадат нови възможности за взаимодействие, особено за бедни домакинства. В доклада „Състоянието на английските градове“ (2000), например се твърди, че смесването на собственост и социалното смесване трябва да се разглеждат като подходящи стратегии за преодоляване на риска от „ефектите на съседството“. В Северна Америка подобни идеи за жилищната политика се прилагат макар и по малко по-различен начин. Там са формулирани цели, които да позволят на хората да се „преместят към възможност“ (*'move to opportunity'*), т.е. към места, които би трябвало да предлагат по-добри социални възможности. Това включва и предлагането на смесена жилищна среда, в която както по-бедните, така и по-богатите домакинства могат да живеят „заедно“ (Galster, Killen, 1995; Rosenbaum et al., 2002) да ползват едни и същи услуги. В смесените квартали има възможност за по-разнообразен избор на жилища и по този начин се избягва необходимостта от преместване. Това означава намаляване на социалната изолация и социалното изключване на бедните (Musterd, Andersson, 2006). Стратегиите за смесено жилищно настаняване и създаване на по-разнообразен социален и икономически микс в кварталите се приемат като част от схемите за подобряване на квартала от много правителства, включително тези в Нидерла-

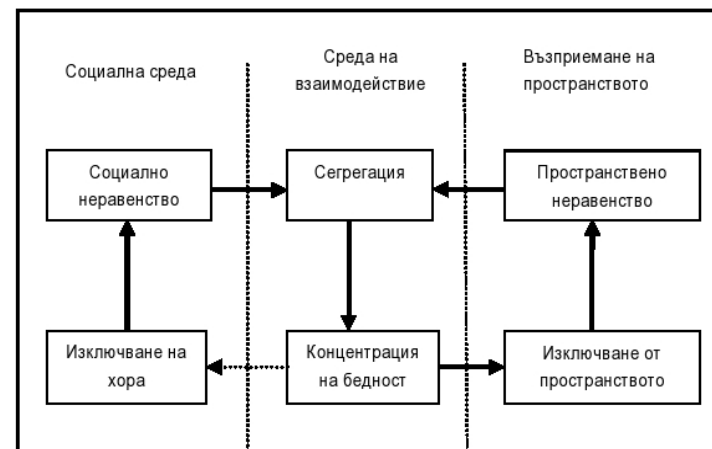
ния, Великобритания, Франция, Финландия и Швеция (Musterd, 2002). Според Musterd et al. (2002) проблемни са не концентрациите на етнически и/или социални еднородни групи, а отрицателните последици, резултат от „ефектите на съседството“. Cassiers и Kesteloot (2012) посочват, че приложените политически механизми имат за цел да намалят пространствените неравности, но тяхното въздействие е ограничено. Atkinson и Kintrea (2001), например, в своя преглед на англосаксонската литература разграничават два типа учени – едните защитават хипотезата за създаването на смесени квартали, а другите поставят под съмнение резултатите от нея. Различията между тях до голяма степен могат да се обяснят с факта, че „ефектите на съседството“ са трудни за измерване. Освен това, тъй като изискванията към необходимите данни са толкова високи, те често са невъзможни за събиране. Общото в европейските изследвания е, че се сравняват ограничени територии или се използват ограничени данни, или се обръща внимание само на моментното състояние. Atkinson и Kintrea (2001) до известна степен прео-доляват тези недостатъци в своите изследвания – обработват данни за почти една трета от населението в Нидерландия, като използват и повторни данни, за да се открият тенденциите. Авторите в своето изследване не отчитат всички възможни въздействия, а се фокусират само върху връзката между социалния състав на жилищната среда и промените в трудовия статус, като по този начин отговарят на въпроса за степента, до която съществува връзка между пространствената концентрация на бедните хора и индивидуалната социална мобилност. Те твърдят също, че жилищната среда и кварталът могат да дадат значителен принос

за развитието на отделния индивид и че кварталът може да предложи по-големи социални възможности. Като доказателство за това свое твърдение авторите посочват примера със САЩ, където стратегията за създаването на „смесени квартали“ е част от правителствената политика от 70-те години на XX век. Една от най-известните от този период и положително оценявана програма е програмата Gautreaux, съгласно която афроамериканците в града при определени условия могат да получат ваучери за достъп до междинните предградия на „белите“. Rosenbaum (1995), например, установява, че децата от домакинствата, които се преместват в смесени жилища в предградията, влизат в по-добри училища, постигат по-добри показатели при завършване на средно образование и колеж, по-кратко време остават безработни и придобиват по-престижни и по-добре платените работни места в сравнение с останалите. Musterd и др. (2002) отбелязват, че тези резултати обаче могат да бъдат поставени под съмнение, тъй като условията, при които се раздават ваучерите, предполагат предварителна селекция на кандидатите: не трябва да имат неизплатени или прострочени задължения, да имат по-малко от четири деца, да не са задържани от полицията за противообществени прояви и да поддържат предишните стопанисвани от тях имоти в приличен вид. Трябва да се подчертае фактът, че участието в програмата е доброволно. Galster и Zobel (1998) правят проучване с цел да установят дали разглежданата жилищна политика на САЩ наистина е довела до намаляване на социалните проблеми, в резултат на което установяват наличието на малък брой доказателства в подкрепа на това твърдение (Johnson et al., 2002). По-нова програма и последващо действие

на Gautreaux е програмата „Calling for opportunities“ – демонстрационна програма, приложена в малките градове, която предлага на жителите да се преместят в среда с по-благоприятни социални и икономически характеристики. Независимо че се постигат значителни резултати, критиците на тази програма посочват, че тя не може да бъде меродавна, тъй като домакинствата сами правят избора за преместване в смесените крайградски среди (Johnson et al., 2002). Въпреки че европейските държави се различават от вида на социалната държава и степента на намеса в социалните процеси, в някои от тях се провеждат подобни политики, насочени към смесване на населението и социално равновесие. Тези политики често са част от по-широка програма, като например „Регионалните инициативи“ в Обединеното кралство (Kearns, 2002) или „Politique de la ville“ със своите „договори за заем“ във Франция (Jacquier, 2001).

На фиг.3. Andersen (2002) представя взаимодействието между сегрегацията и необлагодетелстваните квартали, като прави опит да илюстрира особеностите при това взаимодействие, без да включва основните причини за социално и пространствено неравенство. Обикновено формирането на необлагодетелствани квартали се разбира като последица от сегрегацията. Връзката между тези явления обаче е по-сложна и може да бъде тълкувана и в обратен смисъл. Сегрегацията е свързана със социално и пространствено неравенство, които могат да бъдат разглеждани едновременно и като последици, и като причини за нея. „Изключването на хора“ създава социално неравенство, а „изключването на места“ – пространствено неравенство. Като цяло основната последица от сегре-

гацията е концентрацията на бедност.

Фиг. 3. Модел на пространствена сегрегация

Източник: Andersen, 2002.

Пространствената сегрегация може да доведе и до положителни социални резултати, като те са по-характерни при доброволната пространствена сегрегация. Сред позитивните последици могат да се посочат следните:

- междуетническа подкрепа;
- възможност за организиране на институционална подкрепа, особено когато групата е по-многобройна;
- създаване на общ бизнес между членовете на етническата група;

Като стратегия за оцеляване при преодоляването на неравенствата в градовете и градската бедност се използват моделите на солидарност, основани на

етническите отношения. Етническото групиране в градското пространство подкрепя членовете от същия етнически произход чрез разработени вътрешни социални мрежи, намалява самотата им, осигурява безопасна жилищна среда и им помага да решат ежедневните проблеми (Wilder, 2001). Доброволната пространствена сегрегация, при която се откроява чувството за лоялност на индивида към местоположението и мрежите за социални отношения, служи за укрепване на връзката му с неговата собствена култура и минал опит, запазване на индивидуалната и груповата идентичност и осигуряване на нейната приемственост (Kogan, 2004). Следователно, въпреки че индивидът е отдалечен от макрообществото, той не е отдалечен от своята собствена група. Жителите на сегрегирани пространства може да се каже, че са пълноправни членове на своя квартал, тъй като те са свързани с много силни социални мрежи, които осигуряват подкрепа на членовете на малцинствената група. Обитателите в повечето случаи остават извън ценностите и нормите на мнозинството, като териториалната близост им осигурява значително предимство. Те много често отказват да живеят извън своя квартал, запазвайки своята интровертност към начина си на живот, като по този начин запазват идентичността и културата си. Тъй като принципът, по който жителите се заселват в тези сегрегирани места е доброволен, Wirth (1998) нарича този тип модели на пространствена сегрегация „доброволни гета“. Те представляват укрепени пространства, в които етническата идентичност е споделена, като едновременно с това служат като щит срещу дискриминацията или расизма от страна на мнозинството и дават предимства от *икономически* характер

(създаване на специфични стратегии за оцеляване и алтернативни икономически структури), *културен* (възможности за поддържане и обединяване на общи културни модели), *социален* (свързване към мрежите за социална подкрепа) и политически характер (създаване на алтернативни политически институции) (Boal, 1981). Toušek (2011) поставя въпроса дали в тези случаи може да се използва терминът сегрегация, имайки предвид етимологията на термина и преобладаващото му тълкуване като „принудително разделение на един индивид или група от цялото“.

Според много автори (Musterd, De Winter, 1998; Atkinson и Kintrea, 2001; Ostendorf et al., 2001), въпреки изброените положителни последици от пространствената сегрегация, при които се формират различни системи за взаимна подкрепа на общността, могат да се посочат и някои негативи. Освен че тези системи не могат да компенсират отрицателните последици от сегрегацията, те изолират индивидите в традиционни йерархични и затворени структури на семейните взаимоотношения и възпрепятстват тяхното потенциално взаимодействие с останалата част от обществото.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

МОДЕЛИ НА ПРОСТРАНСТВЕНА СЕГРЕГАЦИЯ

Пространственото измерение на социалните процеси и причините за тяхното възникване са обект на изследване от много учени. Още през 20-те години на XX в. група социолози, известна като Чикагската школа, описва и анализира пространствените жилищни модели, като търсят причините за тяхното възникване и развитие. Тази школа по социология, която черпи вдъхновение от естествените науки, обяснява човешкото поведение, което се материализира в градското пространство, с това на животните, които се приспособяват и конкурират в техните естествени местообитания. В класическите екологични модели на социалната морфология, отнасящи се до големите индустриални градове и представени от Burgess през 20-те години на XX в. се посочва, че миграциите са основната причина за възникването на различни жилищни модели, и се описва движението на „новите“ и „старите“ имигранти в рамките на градското пространство (Burgess, 1925). Авторът обособява в централната гъсто населена градска част ареал, в който се заселват новопристигналите, предимно бедни имигранти, като първоначално място за адаптация и настаняване, където се чувстват сигурни. С течение на времето тези групи имигранти се преместват в перифериите, а на тяхно място идват новодошли имигрантски групи. Burgess класифицира жилищните райони на няколко вида, като всеки от тях образува концентрични кръгове около центъра на града, населяван от жители с различен социално-ико-

номически статус. Този модел, известен като концентричен модел на Burgess, предполага, че с повишаването на социално-икономическия статус на населението то се премества в периферията на града. Така например гр. Чикаго е разделен на пет концентрични зони (фиг. 4а) (Burgess, 1925). В зона I се обособява центърът на градското ядро със съответните търговски и административни сгради; зона II обгражда първата, отличава се „с влошени характеристики на жилищния фонд и социална дезорганизация“ и в нея са разположени гетата; зона III предоставя домове за имигрантското население с по-нисък социален клас; зона IV е заета от „дребни бизнесмени, чиновници и търговци“.

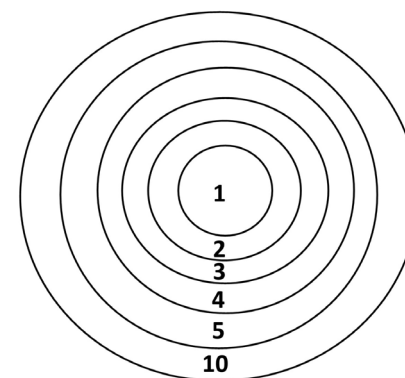
Quinn (1940) се опитва да „подобри“ предложения модел на Burgess, като вмъква много важна модификация, свързана с разстоянието и разходите за транспорт, в резултат на което не се формират правилни концентрични пръстени, но съдържанието на отделните зони остава същото.

Малко по-късно е разработен секторният модел на Hoyt (1928), според който не се обособяват концентрични кръгове, а сектори, формиращи клинове от центъра към периферията. Секторният модел е представен като модификация на концентричния модел. Hoyt (1939) прави детайлно изследване на жилищната диференциация (базирана на средния размер на наемите) в 142 американски града в края на 30-те години на XX век (Фиг.4б). След като прави подробен анализ на градската жилищна структура, той не се съгласява с голяма част от предложената от Burgess хипотеза и посочва, че градският елит, със своето социално-икономическо и политическо влияние, има по-големи възможности при избора на местоживееене в градското

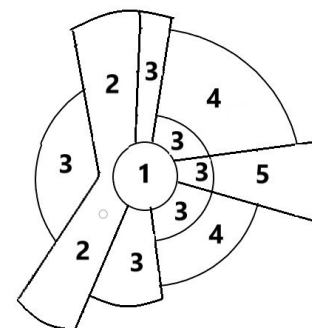
пространство. Той счита, че този елит има доминираща роля при определянето на модела на пространствена сегрегация, за разлика от бедните градски сегменти, които са „принудени“ да заемат останалите сектори от градското пространство.

През 1945 г. Harris и Ullman представят друг модел на развитие и морфологична структура на градското пространство, според който градът се развива около няколко ядра, представляващи центрове на развитие, около които се формират концентрични или секторни конфигурации (фиг.4в). Екологичните жилищни модели предполагат, че имигрантските групи първоначално се групират в етнически квартали, но в крайна сметка се абсорбират в обществото. Klaff (1987) посочва, че е възможно, ако се вземат предвид едни характеристики на населението, то да е разпределено по концентричния модел, а според други – по секторния. В същата публикация Klaff дава пример с имигрантските етнически групи в градовете в САЩ, които притежават характеристики на секторния модел, докато населението с различен икономически статус се разпределят концентрично в пространството. Анализът на жилищните модели може да се разглежда от статична гледна точка – къде живеят хората, или динамична гледна точка – как и къде се движат по градската територия (Klaff, 1987). Екологичните модели на пространствена сегрегация показват, че имигрантските групи първоначално се настаняват в етнически квартали, но в крайна сметка се разсейват в пространството. В индустриализираните общества през XX век се наблюдава процес на децентрализация на населението, или т.нар. процес на субурбанизация. Съществува обаче доказателство, че расовите и етни-

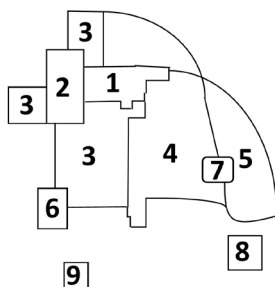
ческите подгрупи имат различно поведение по отношение на моделите си на физическа мобилност. През последните десетилетия тенденцията, която се наблюдава при малцинствените групи, е те да се придвижват към периферията на града. Тези центробежни движения не са съпътствани непременно с разпадане на сегрегацията, тъй като нейните модели е възможно да се появят отново в нови области (Klaff, 1987).

(a)

(б)

(в)

Фиг.4. Модели на вътрешната структура на градовете – (а) зонален модел (Burgess, 1925); (б) Секторен модел (Hoyt, 1939); (в) **многоядрен модел** (Harris и Ullman, 1945); 1. Централен бизнес район; 2. Производства на леката промишленост; 3. Жилища на бедните; 4. Жилища на средна класа население; 5. Жилища на висока класа население; 6. Тежка индустрия; 7. Отдалечен бизнес район; 8. Жилищно предградие; 9. Индустриално предградие;

По-късно Schnore (1965) доказва съществуването на пространствен модел, който е с противоположните характеристики на този на Бърджис, т.е. най-бедното градско население е концентрирано не в центъра на града, а в неговата периферия. Описаният модел е типичен за латиноамериканските градове. Авторът прави връзката между града преди индустриалната революция, когато градския елит заема периферната част на града, и постиндустриалния град, при който се наблюдава възникването на незаконните квартали в периферията на градското пространство.

По-късно Leontidou (1990) се опитва да обясни особеностите на средиземноморските градове, които оформят различен модел на градско развитие в рамките на капиталистическата система. Различията, които се наблюдават в пространствените модели на градовете в Португалия, Испания, Италия и Гърция авторът обяснява със специфичните особености, при прехода от феодализъм към капитализъм, който следва една плавна преходна линия, която се различава от тази на англосезичните държави. Leontidou (1990) посочва, че едни от различията, които се наблюдават е различния пространствен модел, по който се развиват градовете в тази част на Европа, който е обратен на този предложен на Burgess, т.е. той се отъждествява с този на Schnore (1965). Leontidou (1990) посочва основните различия между южноевропейските и северноевропейските градове – по-голям териториален микс от социално отдалечени групи, смесване не само на социалните класи, но и на икономически дейности места на обитаване, фрагментирано градско пространство. Fullaondo и Musterd (2008) потвърждават този аргумент, като посочват, че конкретният социално-градски и социално-икономически контекст на Юга е довел до нива на сегрегация, по-ниски от тези на Севера или Запада. Друга причина за по-ниското ниво на сегрегация авторите посочват закъснялата индустриализация, високия дял на собствени жилища, ограничен сектор на социалните жилища, висок дял на свободните жилища. В съгласие с Leontidou (1990) се подчертава закъснялото начало на индустриализацията. Някои общи характеристики между страните са изброени така, че степента на несъответствие с европейския север е изяснена: висок дял на собствеността в дома,

ограничен сектор на социалните жилища, силно присъствие на свободни жилища.

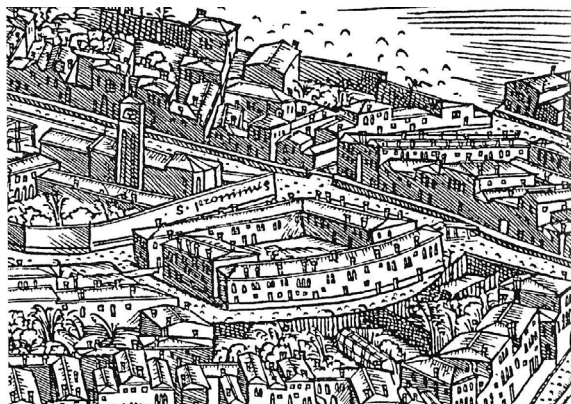
Тясно свързано с теориите за пространствената сегрегация е формирането на различни по характер териториални образувания – *гета*, *етнически анклав*и, *градски гетоизирани структури*, *бедняшки квартали*, които се наименоуват по различен начин в отделните части на света ('Favelas' в Латинска Америка, 'Kampungs' в Югоизточна Азия, 'Shanty Towns' в Африка и 'Jhuggi-Jhompris' или 'Bustees' в Южна Азия). Формите на сегрегация могат да се наблюдават в най-различен пространствен мащаб в зависимост от целите на изследването – между градовете и тяхната околност, между отделните квартали в рамките на града, между жилищните блокове в даден квартал, а дори и във вертикален мащаб (между отделните етажи в жилищна кооперация). Важно уточнение, което трябва да се направи, е че, ако в един пространствен мащаб се наблюдават определени форми на пространствена сегрегация, това автоматично не означава, че подобни процеси протичат и на друго пространствено ниво. Neckmann (2009) дава пояснение, че дори една и съща етническа група може да формира различни пространствени модели, което според него е резултат от използването на различни мащаби.

При характеристиката на различните модели на пространствена сегрегация според Neckmann (2009) трябва да се имат предвид и да се събират следните емпирични данни за съответната териториална единица, за която се прави изследването, и да се проследят техните промени през годините, за да се очертаят минали и настоящи състояния и бъдещи тенденции: дял на малцинствените (имигрантските) групи; хо-

могенност на сегрегираните жилищни единици (от етническа, културна, политическа и социално-икономическа гледна точка); статистически показатели, свързани със сегрегацията и хомогенността на сегрегираните единици; демографски показатели (възраст, статут на брака, размер на домакинството и семейството, продължителност на пребиваването, гъстотата на жилищата, образование, заетост, доходи, миграция); отношения между мигрантите и техните съседи в общността; ниво на безопасност (расистки атаки, улични престъпления); мобилност (преместване в друга част на града, разпределение на новодошлите); развитие във времето, тенденции и процеси на концентрация, дисперсия и последователност; индикатори за качество на жилищата: сграден фонд (възраст, ремонтен статус, плътност), качество на местната инфраструктура, време и/или разстояние до важна обществена инфраструктура, обществен транспорт, образователни, културни и административни институции.

Терминът *гето* широко се използва като описателен термин в социалните науки, но както посочва Wacquant (2004), не е създадена единно приета концепция. Първоначално терминът е свързан с групирането на евреите в Средновековна Европа в отделни квартали, в които са живеели, работели и са следвали обичаите си. В градовете евреите са изпълнявали ключови роли като кредитори, данъкоплатци и търговци на далечни разстояния. Венецианските власти ги определят като източник на високи данъци, което е причина за смекчаване на широко разпространените призови за експулсирането на всички евреи, което, както посочва Slater (2009), би се равнявало на „икономическо самоубийство“. Според този автор страхът

и омразата към евреите от управляващите християни е отчасти следствие на отслабването на регионалната значимост на града през този период. През 1516 г. сенатът на Венеция нарежда всички евреи да бъдат затворени в т.нар. „Ghetto Nuovo“ (първоначално гето означавало леярна на италиански език), разположено на мястото на изоставена леярна на изолиран остров, оградена от високи стени, чиито външни прозорци и врати са запечатани (фиг. 5). Забранявано е влизането в гетото през нощта, а евреите са допускани в града само през деня с правото да упражняват професиите си, но задължително с отличителни жълти значки. Както посочва (Wirth 1928), социалният живот в еврейското гето се обръща „навътре“ и се формира „свръхорганизация“, която подсилва процесите на изолация.

Фиг.5. Венецианското гето, нарисувано от Jacopo dei Barbari, 1500.

Източник: Sennett, R. (1994)

Венецианското гето се превръща в пространствен модел, като еврейски гета се формират и в други евро-

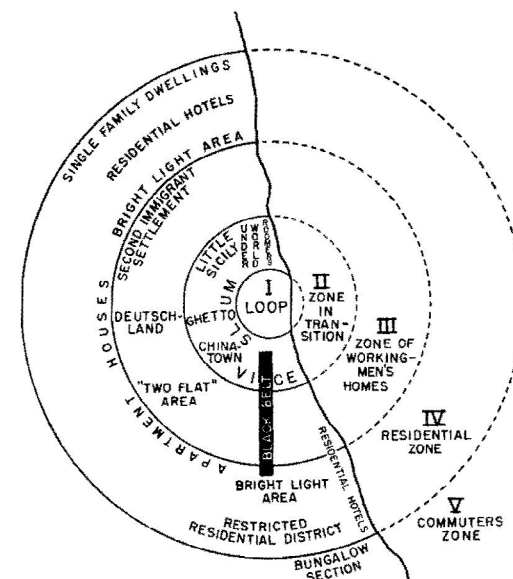
пейски градове, които дори не се намират в пространствена близост – Рим, Франкфурт, Прага, Амстердам. Причините и насилственият начин на образуването им, както и формата и изпълняваните функции са същите, като при венецианското гето. Характерно за тях е изключително голямата пренаселеност, болестите и лишенията, но в същото време жителите им са обединени от колективно съзнание, солидарността, развитие на еврейската култура и социална организация. Както посочва Slater (2009), комбинацията от пространствена концентрация и социално сближаване е една от причините за формирането на „самостоятелен“ град в рамките на определен град, с наличие на собствени институции – от синагогите до пазарите, от училищата до благотворителните организации, формирани и развиващи се вътре в гетото.

Еврейското гето на ренесансова Венеция служи като образец на всички градски гета, които се образуват в следващите векове в Европа, на афроамериканското гето в САЩ (дори и четири века по-късно), сегрегирани квартали от времето на апартейда в Южна Африка. От края на XIX век се наблюдават интензивни процеси на урбанизация, особено в бързо индустриализиращата се северна и източна част на САЩ, която частично се подхранва от имиграционните потоци от Европа. Наблюдава се засилване на процесите на групиране на различни етнически общности в градското пространство следствие на груповата солидарност, културната близост, родствените връзки и сходствата в социалния статус. Slater (2009) посочва, че три са решаващите фактори, които разграничават етническите анклавни (като например Little Italies, Little Polands, Little Irelands, групиранията в пространството на по-

ляци, ирландци и т.н.) от типичните гета – първо, те не са продукт на контрол и ограничения, причинени от външни фактори, второ, сегрегацията в тях не е екстремна, и трето, те много често са временни пространства за хилядите европейски имигранти и се явяват „трамплин“, преди да бъдат „разтопени“ в американската нация (много етнически анклавни са асимилирани в рамките на две поколения).

Чикагската школа по социология прогнозира бъдещото асимилиране на всички етнически групи в американското общество след първоначалното им групиране. Slater (2009) отбелязва, че афроамериканците са единствената група, за която се осъществява пространствена сегрегация в Съединените щати (наследство от расовото потисничество и превъзходство от страна на белите). Една от причините за възникването на афроамериканските гета е разгръщащите се миграционни потоци от южните щати към бързо индустриализирания се север, който силно се нуждае от многобройна неквалифицирана работна ръка в нововъзникналите фабрики. Пристигането на значителен брой чернокожи в северните градове, точно както пристигането на евреите във Венеция, но четири века по-рано, се възприема от белите, заети в същите индустрии, като тревожна заплаха за расовата „чистота“, реда и поминъка им. Афроамериканците се сблъскват с враждебност при наемането им на работа, в образованието и особено в жилищното настаняване. Местните власти предотвратяват преместването на чернокожи в белите квартали, а брокерите ги задържат в пренаселените жилищни райони, където те създават свои собствени институции, които да ги обслужват. Slater (2009) посочва, че това е друг ясен паралел с еврей-

ското гето, друг град в града, този път „черен“ в „бял“, ограничен от стените, създадени от расизма на американското общество и филтрирани чрез частни и обществени институции. Най-известният и най-изучаваният пример е т.нар. „черен пояс“ в южната част на Чикаго (фиг. 6).

Фиг. 6. Местоположение на „черния пояс“ в гр. Чикаго.
Източник: Drake, Cayton (1993, първо издание 1945).

След Втората световна война границите на формираните гета се утвърждават още повече във връзка с прилагането на правителствени инициативи за стимулиране на бързото крайградско разширяване. С проблема с пренаселеността на гетата се заемат федералните власти, които спонсират програма за градско обновление. Чрез нея се изграждат магистрали, част

от които пресичат съществуващите гета, и по този начин се осигурява бърз достъп до центъра на града и местата за работа. В същото време стартират мащабни проекти за създаване на обществени жилища, които обаче се изграждат в близост до магистралите. По този начин новоизградените жилища се превръщат в резервни за бедните афроамериканци в градовете и започват да ги наричат втори гета. Така между началото на 50-те и началото на 60-те години на XX век в Чикаго се реализират 33 жилищни проекта, при които са построени 21 000 жилищни единици, от които 98 % са разположени в „черни“ райони. Този подход гарантира експанзията на съществуващите гета вместо пространствено да бъдат асимилирани. Гетоизацията продължава и през 70-те години, и след това, което е свързано с икономическото реструктуриране, имащо най-силно въздействие върху най-бедните афроамериканци.

Навлизането на неолиберализма е свързано със спад в производството и достойно заплащане, ограничаване на алтернативната заетост и нарастване на нерегулираните ниски заплати на пазара на труда, който не предлага социална закрила. Като резултат младите мъже са лишени от възможността да издържат семейство, и „женските“ семейства нарастват значително във времето. Впоследствие социалните помощи намаляват, което води до задълбочаване и на женската безработица и бедност, която се отразява много тежко върху градове като Чикаго, Кливланд, Детройт и Бъфало. Съвременното постфордистко афроамериканско гето се отличава от неговия фордистки предшественик по отношение на социалната организация. Неолибералната държава систематично отнема со-

циалната държава. Младите мъже от афроамерикански произход много често са отхвърлени от пазара на труда и поради невъзможността да се справят с ежедневните трудности при намирането на добре платена работа, за да оцелеят се обръщат към сивия сектор на икономиката и към престъпността. Както споменава Slater (2009), „по този начин се изправят лице в лице с все по-наказателната ръка на неолибералната държава (полиция, съдилища, затвори), която лесно оправдава действията си и обвинява бедната класа, че не проявява лична отговорност“.

Според Slater (2009), докато гетото в точния географски, исторически и социологически смисъл на термина се среща рядко в градовете, съществуват и други зони на потисничество и изключване, които са разпръснати по целия свят и могат да се нарекат гета. Такъв пример са буракумините в Япония. През периода Токугава (или Едо) (1603-1868 г.) японското общество е организирано в четири класови категории: самураи, селяни, занаятчии и търговци. По-ниско от класата на търговците са групите на хинин (обикновено градски охранители, улични чистачи и екзекутори) и ета (кожухари, гробари и др.). Хинин буквално се превежда нечовешки, а ета – мръсни, което е отражение на отношението към тях. Селата (т.нар. buraku), обитавани от хинин или ета, рядко са отбелязвани на картата. За разлика от евреите в европейските градове и чернокожите в американските, буракумините не са имигрантска група, но са възприемани като различна раса и са гонени от управлението на Токугава. На представителите на това малцинство е разрешено да носят определени дрехи и не им е позволено да напускат селата си да влизат в градовете през нощта и да посещават

будистки и шинтуистки храмове. Сегрегацията на буракумините е наложена чрез закони, контролиращи включително размера на къщите им и разположението на прозорците, за които не е позволено да се намират от страната на пътя. През 1871 г. е отменена кастовата система в Япония. Въпреки това буракумините не са асимилирани в японското общество. Градското население на групата нараства и изпитва нови механизми на сегрегация, свързани с жилищното настаняване (групата е принуждавана да обитава най-бедните квартали на японските градове с лоши битови условия), браковете (създаден е мониторинг за регистриране на смесените бракове с цел предотвратяване на брак с други групи от населението), образованието (обучават се в сегрегирани училища), заетостта (неофициално е забранена заетостта им в индустрията, като са принудени да заемат традиционни, нископлатени работни места). За да удовлетворят собствените си нужди и интереси, буракумините разработват свои собствени институции, които дублират тези на обществото. Една от целите им е свързана с борбата с дискриминацията. Постигнати са значителни резултати за зачитане на правата им след 60-те години на XX век, доказателство за което е десегрегацията в много градове и села, въпреки че все още се срещат дискриминационни практики (Slater, 2009).

Макар и да не притежават всички негови характеристики, друг пример за гето са ареалите, обособени при режима на апартейд в Южна Африка. Основата за пространственото разделяне на расите е положена през 1923 г. със Закон за черните градски райони („Black Urban Areas Act“). Политиката на апартейд се прилага след вземането на властта от Националната

партия през 1948 г. Тя печели изборите с малка разлика, побеждавайки Обединената партия, и сформира коалиционно правителство с Партията на африканерите. Основа на апартейда става приетият през 1950 г. Закон за груповите територии (Group Areas Act), чиято цел е географското разделение на расите. Хендрик Фервоер, министър на вътрешните работи в началото на 50-те години на XX век, е считан за създател на апартейда. Малко след като се налага този режим, правителството възприема нова класификация на населението в Южна Африка, основана на расов признак, а всяка от групите заема различна йерархична позиция: бяла, индийска, смесена (mixed race) и африканци (по-късно чернокожи). Налага се пълно расово разделение като отговор на стремежа за придобиване на материални блага от страна на бялото население (чрез контрол върху минералните ресурси). По мнение на Националната партия, освен че икономиката на Южна Африка се нуждае от евтин „небял“ труд, расовите групи трябва да живеят отделени в пространството и при никакви обстоятелства жилищата на чернокожите да заемат централните части на градовете или да се намират в близост до „белите“ жилищни ареали. Между 1950 и 1993 г. се изчислява, че над 3,5 милиона души са преместени насилствено от домовете си съгласно Закона за груповите територии и преместени в други части на южноафрикански градове, далече от белите. Груповите зони са обявени от правителството за собственост на конкретна расова група, като останалите трябва да се изселят в предварително определен срок. Резултатът от прилаганата политика е създаването на гета, които ограничават (не само в системата на обитаване, но и в областта на образованието, заетостта, здраве-

опазването, транспорта и свободното придвижване в пространството), експлоатират и контролират подчинените расови групи и причиняват сериозни психологически, икономически и социални последици на разселените лица. Апартейдът е премахнат през 1990 г., когато новоизбраният лидер Фредерик де Клерк констатира провала на политиката на апартейд и предприема мерки за възстановяване на всички забранени политически движения, освобождаване на Нелсън Мандела, започване на преговори за въвеждане на общо избирателно право в Южна Африка. Наследството от Закона за груповите територии е свързан с формирането на силно сегрегиран градски пейзаж с милиони жители в крайна бедност, засилена още повече с навлизането на неолиберализма, и пренаселеност, която нараства и от масовото заселване на население от цяла Африка и най-вече от територии, разположени на юг от Сахара (Slater, 2009).

Slater (2009) след като разглежда венецианското, буракуминското, афроамериканското и южноафриканското гето пояснява, че не всички сегрегирани области са гета. Терминът гето е един от неразбраните термини, с които много често се злоупотребява в социалните науки. Според автора то представлява екстремна и рядко срещаща се градска форма, свързана с неволното пространствено ограничение на една група по етносоциални признаци. Понятието гето много често се използва като метафора при описанието на пространственото групиране на определена социална група или при очертаването на градска зона, която е засегната от феномена на бедността, като се пропуска задължителното условие за наличие на принудително пространствено ограничение. Slater (2009) различава

гетото от другите форми на градска маргиналност, тъй като го свързва с дискриминацията и цялостното пространствено изключване на дадена етническа група и го определя като уникална форма на социална организация, в която се формират паралелни институции. Той смята, че е неправилно определянето като гета на всякакви други сегрегирани области, като например затворените общности „Gated community“ в богатите бели предградия, жилищните концентрации на студенти в квартали, разположени в близост до университетите, или разнообразните етнически квартали, формирани в градовете Торонто (Little Italy), Сан Франциско (Japantown), Лондон (Banglatown). Той смята, че същността на гетото е пропито с много негативни конотации. Терминът често е използван неправилно от учени, политици, медии, за да подсилят значението на тезата, която защитават.

Slater (2009) отбелязва, че гетоизираните структури в редица градове в Европа и Северна Америка неправилно се отъждествяват с гета, първо, защото те не са следствие от принудителното пространствено ограничаване и контрол, и второ, в тях не са развити собствени паралелни институции. Всички малцинствени групи в тези квартали остават силно зависими от социалната държава, която осигурява основния жизнен минимум на населението. Достъпът в тези райони е ограничен поради страха, който изпитват гражданите, когато решат да ги посетят. Гетоизираните структури в Европа служат като доказателство за провала на мултикултурализма, интеграцията, сближаването на отделните общности и имиграцията. Великобритания не е единствената страна, в която се употребява неправилно терминът гето. Друг пример, който дава авто-

рът, е Франция, където бедните градски предградия се отъждествяват с афроамериканските гета в САЩ. Причините тези френски територии да се разглеждат като пример за американско гето са следните: демографски (висок дял на малцинствата), социално-икономически (бедност, висок дял на безработните), поведенчески (висока престъпност). Тези квартали се свързват с неуспеха на френската имиграционна политика и идеология за асимилация. Slater (2009) посочва причините защо френските квартали не трябва да се приравняват с американските гета: първо, защото те се отличават със своята етническа хетерогенност; второ, тяхното формиране не е резултат от принудително ограничаване на жителите в пространството или расово подчинение; трето, жителите на тези квартали имат постоянен контакт на работното им място с жители на съседни квартали или такива от централните зони на града; четвърто, държавата се стреми да подобри благосъстоянието на населението в тези градски зони.

В зависимост от наличието или отсъствието на някои елементи, характеризиращи същността на гетото, в теоретичните изследвания авторите въвеждат нови понятия: анклав, цитадела, етнически обособен квартал, градска гетоизирана структура и др., вземайки предвид специфичните особености и причините, които дават отражение при тяхното възникване, развитие, вътрешна структура, мястото, което заемат в градското пространство, и т.н. (Slater, 2009).

Много учени използват термина гето за обозначаване на област с определени демографски характеристики. Например, Massey и Denton (1993), вземат предвид расовата принадлежност и определят гетото като „набор от квартали, които са обитавани изключител-

но от членове на една група, като в тях живеят почти всички членове на тази група“. Wilson (1987) набляга на класовата принадлежност, като използва термина гето, за да обозначи всеки квартал с висока концентрация на бедност. Според Johnston et al. (1986) гетото обхваща територията на жилищен квартал, обитаван от определена етническа група. Amersfoot (1980) възприема гетото като жилищна зона, „в която всички жители принадлежат към една етническа, расова или религиозна група, като всички членове на тази група живеят в тази област“. Той допълва, че жителите са принудени до известна степен да изберат район или жилище, които да обитават.

Този елемент на принуда се посочва като задължителен елемент и от Peach (1992), който изследва „черното гето“ в САЩ. В по-късно изследване (1996) същият автор определя две особености, характерни за гетото – първата е, че една етническа или расова група формира изцяло населението на съответния квартал, и втората – преобладаващата част от членовете на тази група са концентрирани в този квартал. Според Clark (1965) съществуването на гетото е следствие от умишлена политика от страна на тези, които държат властта в ръцете си, в случая на „белите“. Авторът се фокусира върху афроамериканците и има за цел да идентифицира ясно американските аспекти на гетото: „ограничаване на лицата до специална област и ограничаване на свободата им на избор въз основа на цвета на кожата“. През последните години се налага мнението, че гетото е свързано с ограничени икономически възможности на живеещите в него, а не толкова с пространствената маргиналност и расова дискриминация (Wilson, 1987).

В своята публикация Marcuse (2001) разграничава различни форми на пространствено групиране в градовете, включително и гето:

- *Гето* – област на пространствена концентрация, наложена със сила от мнозинството, което отделя, ограничава определена расова, етническа група от него;
- *Анклав* – доброволна пространствена концентрация на определена група от населението, обособена по етнически, религиозен или друг признак, с цел защита и засилване на нейното икономическо, социално, политическо и/или културно развитие;
- *Цитадела* – пространства концентрация на определена група от населението, определена от позицията на превъзходство във властта, богатството или статуса по отношение на своите съседи.

Marcuse (2001) пояснява, че в емпиричните изследвания на пространствени модели често се срещат комбинации от елементи, посочени в тези определения. Поради тази причина тези модели не трябва да се възприемат като чисти форми, а като комбинация от тях. Авторът посочва, че използването на термините сегрегация и гето са тясно свързани с формирането на нежелани пространствени модели. Той смята, че сегрегацията е процес, при който група от населението е принудена да се групира в определено пространство, което е тясно свързано с процеса на формиране на пространствено образувание от вида на гетото, а когато липсва елемент на принуда, по-подходящо е

пространството да бъде наречено етнически анклав. Друга разлика, която посочва авторът, е начинът на прокарване на границите на гетото и на анклава. Докато при анклава разделителната линия се прокарва от неговите жители, т.е. тя се генерира „отвътре“, при гетото разделителната линия се налага „отвън“. Wirth (1998), Toušek (2011) и Bauman (2001) наричат анклава *доброволни гета*, а причините за тяхното възникване е укрепването на споделената етническа идентичност. В същата публикация Marcuse (2005) разширява съставената от него типология, като добавя социалното групиране, и посочва, че държавата има решаваща роля в създаването и поддържането на такива клъстери. В същата публикация авторът прави ясни разделения на пространството по следните признаци: културен (културните разделения се основават на етническата принадлежност, религиозни убеждения, начин на живот, държава на произход), социално-икономически признак и по йерархията, която заемат отделните членове във властта (дали доминират над останалите етнически общности, или обратно).

През 2005 г. предлага таксономия, която включва следните видове териториални образувания:

- *Разпръснато гето* (dispersed or de-spatializing ghetto) – разположено на разстояние от централния бизнес район, често в предградията; с не толкова изразена расова концентрация; повечето от обитателите са от средната класа; жителите са икономически дискриминирани и социално изключени под различни форми, в някои случаи в резултат от действията на властите.

- *Твърдо гето* (hard ghetto) – пространствена концентрация, резултат от действия от страна на държавата и икономически ограничения; ниски доходи; широко възприемани като социално опасни ареали, нуждаещи се от строг контрол; стигматизирани; класически стереотип на гетото.
- *Слабо или облагородено разредено гето* (weak or gentrifying diluted ghetto) – все още с висока концентрация на определени групи от населението, от по-старото твърдо гето; с по-голямо разнообразие на средна и висока класа население; обикновено ситуирано в глобализиращите се градове; с нарастваща степен на облагодяване.
- *Изоставено гето* (abandoned ghetto) – пространство заето от бившо твърдо гето, изоставено от пазара и държавата; често пъти местоположението съвпада с по-стари обществени жилища, често с наличие на свободни работни места; неотговарящи на нормативите жилища; недостатъчно развити услуги и обществени съоръжения.

Knox и Pinch (2000) взимат предвид взаимоотношенията между мнозинството и малцинството, степента, до която мнозинството приема или не желае да приеме членовете на малцинството, действащите сегрегационни механизми и разграничават три вида етнически клъстера, отличаващи се един от друг по отношение на устойчивостта във времето и степента

на свободен избор: колонии, анклавите и гета. Колониите и анклавите, за разлика от гетата, се считат за територии, които се базират на доброволно групиране в пространството. Разликата между колонията и анклава е, че първата е феномен, характерен за първо поколение (този клъстер следователно намалява и се разтваря, ако имиграцията намалява или спира), докато втората продължава да съществува и при следващите поколения.

Marcinczak (2007) посочва разликата между сегрегацията (социалното изключване) и социалното приобщаване. При социалното приобщаване се предполага доброволно разделяне на богатите социални слоеве от останалите жители. В резултат на този процес се формират „gated community“, „укрепени анклавите“ и градски цитадели. Според Castells (2000) тези образувания са типични за новия постмодерен световен ред, в който елитът ясно се разграничава и стои встрани от останалото население. Според Caldeira (2000) укрепването („fortification“) е доброволно групиране на група от населението с цел защита на доминиращ личен интерес и укрепване на това господство. Тясно свързано с доброволните пространствени образувания е създаването на „gated community“ и за разлика от гетото, се изграждат с цел определена група от населението, да защити собствените си интереси. „Gated community“ (Atkinson, Blandy, 2006) се срещат все по-често в много градове по света. Те са свързани със сегменти от населението, което се отличава с високи доходи, пространството е заето от частни имоти и територии за колективно ползване от жителите му, ограниченията по отношение на външните за тези квартали жители са строго регламентирани, мерките

за безопасност са засилени; отдалечени са от интензивните градски, промишлени и търговски райони, ситуирани са в ареали с благоприятни екологични характеристики, с ниска гъстота на застрояване, обширни зелени площи и т.н. (Caldeira, 2000).

За други учени обаче гетото не е просто квартал с определени демографски, социални и културни характеристики, а същността му е приравнена с институцията (Wacquant, 1997). Wacquant и Wilson (1993) разграничават организираното гето в миналото от хипергетото днес. В хипергетото дейностите вече са структурирани около вътрешно и относително автономно социално пространство, което дублира институционалната структура на обществото, а животът в него е извън това на мнозинството. Една от класическите теории за гетото е свързана с разработките на Wacquant, който посочва, че всяко гето се състои от четирите съставни елемента: стигма, ограничение, пространствено задържане и институционален паралелизъм. Според автора: (1) не всички сегрегирани територии са етнически гета (само тези, които са насилствено изолирани в пространството; (2) не всички етнически хомогенни гета са бедни; (3) не всички етнически хомогенни квартали са гета, а само тези, чиято функция е да разделя.

Wacquant (2004) се противопоставя на класическото произведение "Гетото" на Wirth (1928), в което терминът гето се свързва с еврейското гето от Средновековна Европа, като отбелязва, че т.нар. Малка Сицилия, Малка Полша, „черните пояси“ на големите градове са естествени области, които възникват от желанието на съответната група да запази своите културни особености, като всеки един от тях изпълнява

специална „функция“ в цялостния градски организъм. Според Wacquant (2004) гетото не е „естествена област“, съпътстваща „историята на миграцията“ (както твърди Wirth, 1928), а конкретна форма на колективно насилие, конкретизирано в градското пространство. Според Wacquant (2004) при гетото възниква паралелен град, със свои религиозни обекти, вестници, клубове, училища, бизнес, политически и граждански асоциации, които са вкоренени в големия град. Авторът посочва, че една от основните грешки, които допуска ранната Чикагска школа, е, че приемат формирането на американските гета като нещо естествено, че то е резултат от проявлението на „човешката природа“ и протича паралелно с миграционните процеси (Wirth, 1928). Wacquant (2004) аргументира своето твърдение с това, че гетото е специфична урбанизационна форма, „изкривена“ от асиметричните отношения между властта и етническите групи, като допълва, че то е и специална форма на колективно насилие, конкретизирано в градското пространство. Не се съгласява със становището на Park в предисловието му към произведението „Гето“ на Wirth (1928), че гетоизацията не е „неконтролируем и непредвидим“ процес. Подкрепяйки това свое мнение, Wacquant (2004) посочва като доказателство развитието на черното американско гето след Втората световна война, което е реконструирано „от горе-надолу“ чрез държавните политики за изграждане на обществени жилища, градско обновяване и икономическо развитие на предградията, които имат за цел да затвърдят разделянето на чернокожите от белите (Hirsch, 1983). Авторът посочва, че друг типичен пример са случаите с „кастовите градове“, изградени от колониалните сили, които се вписват в

пространството, за да докажат йерархичната етническа организация на техните отвъдморски владения, като посочва за пример гр. Рабат под френското управление на Мароко и Кейптаун при режима на апартейд в Южна Африка. Принудителната изолация отвън води до засилване на вътрешното културно споделяне, като Wacquant (2004) посочва, че гетата са продукт на външната враждебност.

Същият Wacquant (2004) концентрацията на бедност на дадена територия не означава, че е формирано гето. Невинаги съществува връзка между гетото и градската бедност, тъй като между тях има структурни и функционални различия. Бедността е най-честа характеристика на гетото, но в същото време тя е и променлива величина и не е задължително условие за неговото съществуване. Авторът посочва, че не всички гета са бедни и не всички бедни райони са гета. По подобен начин всички гета са сегрегирани, но не всички сегрегирани зони са гета. Той дава пример с „gated community“, които се отличават със сходни черти по отношение на статус, доход, професия, в повечето случаи и етническа принадлежност, но в същото време те не са гета. Сегрегацията в тях е изцяло доброволна. „Gated community“ се формират с цел „сигурност, уединение, социална хомогенност, удобства и услуги“ и дават възможност на богатите семейства да избягат от това, което те възприемат като „хаос, мръсотия и опасност“ (Caldeira, 2000: 264-265). Това предполага, че жилищната сегрегация е необходимо, но не и достатъчно условие за гетоизация. За да се появи гетото, пространственото задържане трябва първо да бъде наложено, и второ, то трябва да бъде обвързано с отделен и дублиращ набор от институции. Ако чернокожите са един-

ствената етническа група, която се „хиперсегрегира“ в американското общество (Massey, Denton, 1992), то е така, защото те са единствената общност, която съчетава неволна сегрегация с институционален паралелизъм, което от своя страна укрепва жилищната им изолация. Вторият пример, който разглежда авторът, е този на френските „banlieues“, които са широко пренебрегвани като гета в публичния дискурс. Техните жители споделят чувството, че са изхвърлени в „наказателно пространство“. Концентрацията на социални жилища в градската периферия се базира на класа, не на етническа принадлежност, в резултат на което те са хетерогенни в културно отношение. В тях обикновено съжителстват едновременно френски семейства с имигранти от най-различни националности. Не съществува дублиране на институциите, и липсва организационна структура, която да поддържа и осигурява адекватни обществени услуги.

Според Wacquant (2004) гетата и етническите квартали имат различни структури и противоположни функции, като основната разлика идва от различията в социалните отношения в гетото, както и между него и околния град. Много имигрантски квартали са продукт на солидарността и етническото привличане между жителите им, а не са резултат от наложена отвън враждебност. Нещо повече, за разлика от гетата, имигрантските квартали в САЩ се отличават с това, че техните институции са обърнати навън, т.е. те се стремят да улеснят адаптацията на имигрантите към новата градска среда; не се стремят да запазят социалната изолация и културната самобитност, като по този начин се сливат с американското общество в рамките на две-три поколения. Подобен процес се наблюдава

във Франция с белгийските, италианските, полските и испанските имигранти. Всичко това е в рязък контраст с формирания „черен пояс“ на северноамериканските градове (Wasquant, 2004).

В страните от Централна и Източна Европа често понятието за гето се свързва с ромското население. Mionel, Negut (2011) свързват термина гето с пространствената концентрация и етническата хомогенност на ромското население в дадена територия. Жителите на тези зони по някакъв начин са принудени да живеят в такива пространства главно поради липса на доходи, ниско ниво на образование и професионална квалификация. Тези недостатъци изключват лицата от социалното участие и от достъпа до градските зони с добри жилища. В Румъния тези райони най-често са свързани с т.нар. „джобове на бедност“ (бедняшки квартали) и социалното изключване в градското пространство, често споменавани като гета или бедняшки квартали. Понятието гето в сравнение с тази на бедняшките квартали има преобладаващо етнически и/или расови конотации (Mionel, 2010).

По различни експертни оценки ромите в Европа се оценяват между 10 млн. и 13 млн. д. и са признати за една от най-големите малцинствени групи в ЕС. Европейската комисия (2010 г.) разглежда разнообразието на ромските групи по отношение на етническата принадлежност, местоположението в градовете, уседналостта им и др. Тя идентифицира четири вида ромски общности, а именно:

- Ромски общности, живеещи концентрирано в необлагодетелствани райони, в големите градове, в някои случаи близо до други етнически малцинства в неравностойно положение.

- Ромски общности, живеещи в необлагодетелствани части на малки градове или села, изолирани от големите градски центрове.
- Мобилни ромски общности с гражданство на страната, в която се намират или на друга държава от ЕС.
- Ромски общности, които са граждани на трети страни, бежанци, лица без гражданство или търсещи убежище.

В академичния дискурс в Чехия се използва термина социално изключена местност, отнасящ се до сегрегирани местоположения, в които живеят маргинализирани групи от населението. Този термин е много неясен и може да се отнася до различен пространствен обхват – дом, улица, квартал в даден градски или дори селски район с различна степен на пространствена сегрегация (Toušek, 2011).

Според Mionel и Negut (2011) процесът на гетоизиране е свързан с образуване на затворено физическо, социално и маргинално пространство в градски район, с концентрация на етнически, расови или други малцинства в резултат от концентрацията на бедност или други социални ограничения.

Процесите на гетоизация включват следните етапи при формирането и развитието на гетото (Henderson и Ledebur, 1972, pp. 180-189):

- 1. дискриминацията на пазара на труда;
- 2. икономическата девалвация на зоната;
- 3. дискриминацията на пазара на недвижими имоти;

- 4. дискриминацията по отношение на достъпа до услуги;
- 5. деградацията на архитектурното пространство;
- 6. изолацията и самоизолацията.

По-късно Mionel и Negut (2011) представят схематично тези етапи (фиг.7).

Fig. 7. Етапи в процеса на гетоизация
Източник: Mionel, Negut (2011)

В настоящото изследване се използва терминът гетоизирана градска структура (ГГС). Асенов (2018) въвежда понятието „гетоизирани градски структури“ като: „обособено гетообразно населено място – част от градското пространство (район, микрорайон или махала) най-често с фиксирани граници и се характеризира с: а) лоша, липсваща или нерегулирана улична, сградна, електропреносна, социална и др. структура; б) население, което е обособено предимно по етниче-

ски, расов, социален, културен или друг признак; в) често взаимоотношенията вътре в населеното място се регулират от до-модерни социални норми; г) наличие на собствена субкултура“.

ГГС са неразделна част от градското пространство и имат съществена роля върху цялостното функциониране на града. Тяхна отличителна характеристика при тях са акумулираните с години взаимносвързани проблеми от икономически, социален, градоустройствен, екологичен характер. Лесно разпознаваеми са в пространството поради специфичните морфологични характеристики. При очертаването на ГГС се приемат различни по своята същност критерии, като например: *етнокултурни* – дял на етническата група; *социално-икономически* – висока безработица, бедност и детска смъртност, висок дял на работещите в сивия сектор на икономиката, ниска професионална и образователна квалификация и др.; *инфраструктурни* – влошени характеристики на жилищния фонд, техническа и социална инфраструктура, обществен транспорт, хаотично разположени жилищни единици, висок дял на незаконните постройки и др. Във времето комбинацията от взаимносвързани и динамично развиващи се проблеми от социално, икономическо и екологично естество възпрепятстват устойчивото развитие на града като цяло. В повечето случаи ГГС (включително и в България) са резултат от предишни неуспехи на публични интервенции и местните власти. Наслагването на разнопосочни проблеми с десетилетия определят трудността при разрешаването им, както и на несигурността в бъдещото развитие на ГГС. Много често тези структури са разположени в близост до промишлени обекти и/или в градски територии с негативни

и продължителни във времето тенденции в социално-икономическото им развитие, с повишена степен от екологични рискове и др. Териториалният обхват на ГГС варира в големи граници и може да обхваща няколко квартала, един квартал, част от него или група от жилищни сгради. ГГС могат да бъдат класифицирани според броя на жителите, положението им в градското пространство, функциите им, йерархичното ниво, което заема градът, морфологията на градското пространство, периода на възникване и т.н. През последните две десетилетия се наблюдава значително разрастване на съществуващите ГГС, както и възникването на нови. В повечето случаи градските проблеми, с които се сблъсква населението на ГГС не само в България, са абсолютно идентични с тези на другите гетоизирани структури в различни градове на страната. Наблюдава се определен социален модел, специфичен за ГГС, който може да бъде концептуализиран съобразно пространствените и социалните измерения.

ГГС с присъщите им характеристики оказват влияние върху развитието на града като цяло. Това въздействие може да се обясни с териториалния обхват на района, в който са разположени, стратегическото и функционалното му значение или по това как се развива във времето. Характеристиките на ГГС в градовете се различават много по отношение на местоположението в пространствената структура на града, формата на собственост, нивото на социална и етническа хомогенност, нивото и естеството на жилищните проблеми. Местоположението на квартала определя степента на сегрегация на района често не само във физически, но и в социален план. ГГС могат да бъдат разположени извън главната градска структура (из-

вън строителните граници на града) – това са най-изолираните ГГС, почти изцяло изключени от „живота“ на града; в квартали, разположени както във вътрешната или в централната градска част, така и в периферията на града.

ГГС заемат съществена част от градското пространство, представляват функционална бариера в неговото развитие и са свързани с многоаспектни и взаимосвързани проблеми. ГГС е създадена в резултат на нуждите на жителите му да заемат дадено пространство (независимо че то може да бъде формирано първоначално в резултат на определено решение на местните власти, а не на естественото желание на общността, в бъдеще то се утвърждава и развива като самостоятелна пространствена единица). Можем да допълним, че гетоизирани градски структури формират хомогенен ареал с определен стереотип на поведение на неговите жители. Освен това жителите на тези структури си приличат до голяма степен и по социалния статус, и финансовия потенциал, който притежават. Разделението на земята в една такава затворена общност в много случаи се базира на вътрешни междофамилни договорености за достъп до определена площ, независимо че земята, върху която са изградени постройките, е общинска, а не е частна. Тук голяма роля играят още роднинските връзки (фамилията, към която принадлежат) и чувството за близост между съседите. Поради ограничения териториален обхват една от най-големите ценности в „махалата“ е земята и всяко парче от нея се пази ревностно от нейните фиктивни притежатели. На тази основа често възникват конфликти. Характерно за ГГС е формирането на едно специфично отношение към града – тъй като не се чувстват част от

него, жителите им го използват, но „отказват“ да живеят в него. ГГС са отделени в пространството – липсва комуникация между жителите им и околното население. Обособеното „частно пространство“ е отделено и изолирано от останалата част на града и отношенията между жителите му се затвърждават и задълбочават и стават все по-близки.

ГГС обикновено се отличават с акумулирани проблеми от различно естество – екологични, социални и икономически. Те се развиват във времето и са резултат от предишни неуспехи на публичната интервенция, частните инвестиции и участието на местната общност. Комбинацията от тези проблеми е причина за намаляване на инвестициите и разкриването на работни места, насърчава социалното отчуждение, създавайки цикли на икономически спад, социално изключване и влошаване на околната среда.

По отношение на *градоустройствените характеристики* ГГС се отличават с гъсто застрояване, лошо качество на сградния фонд, пренаселени жилища, липса на достатъчно жизнено пространство, без наличие на основни удобства, висок дял на нелегалните жилища, липса на канализация (особено тези, които се намират в покрайнините на градовете и в селските райони), влошени битови условия. От гледна точка на градското развитие и планиране ГГС са области с недостатъци, свързани с градския дизайн, например липса на близки зони за отдих, както и на културна инфраструктура. В контекста на града ГГС са функционално изолирани поради физически, природни и/или социално-икономически бариери, които разделят тези територии от останалата част на града.

По отношение на *социално-демографските ха-*

рактеристики жителите на ГГС се отличават с висока раждаемост спрямо мнозинството, високи нива на детската смъртност, на безработица, особено на младежката и дълготрайната безработица, на бедност, заболяемост, инвалидност, престъпност, заетост в сивата икономика, в някои случаи междуличностни и междусемейни вражди и конфликти, висок дял на отпадналите от образованието ученици, ниско равнище на образование и професионални умения, търговия с наркотични вещества, нелегално производство на алкохолни напитки, маргинализация, социално изключване.

От *екологична гледна точка* ГГС се характеризират с високи нива на замърсяване, тъй като много често се намират в близост до индустриални зони, а жителите им са с ниска хигиенна култура. Високата строителна плътност предполага липса на зелени и открити пространства, което също оказва отрицателно влияние върху качествата на микросредата на обитаване.

Акумулираните ефекти от социалните, икономическите, градоустройствените и екологичните проблеми ограничават достъпа на жителите до възможности, ресурси и услуги, които се считат за стандартни в другите части на града.

ГГС се отличават с *три основни аспекта: площно измерение, сложност и комплексност на проблемите и несигурност на тяхното бъдещо развитие*. Поради **тяхното голямо площно измерение (първата характеристика)** ГГС имат отражение върху градския район като цяло. Това влияние може да се обясни с пространствения обхват, стратегическата и функционалната значимост на тези структури. Те се явяват пространствена и функционална бариера за градското разви-

тие, представляват тежест за бюджета на общината и са област на социално изключване, а също са и пречка за социалното сближаване. Традиционните инструменти за градско планиране често не са приложими в тези области. Въпреки че ГГС притежават общи характеристики, всяка една от тях се отличава със свой собствен образ и проблеми. Границите им трябва да се дефинират по гъвкав начин в зависимост от специфичните характеристики и проблеми в дадената структура. Начинът, по който се възприемат и оценяват ГГС, е различен за жителите, живеещи отвътре и отвън границите им. Отвън не се обръща голямо внимание на диференцираната ситуация в рамките на ГГС. Във вътрешността им жителите оценяват ситуацията като хетерогенна и диференцирана и я преценяват според въздействието върху ежедневието им, търсейки подобряване на качеството на живот чрез различни подходи.

Сложността на проблемите (втората характеристика) е тясно свързана с периода на възникване на ГГС. Обикновено колкото по-рано е формирана структурата, толкова по-всеобхватни и разнообразни са проблемите и толкова по-трудно биха се решили те в бъдеще. Упадъкът в градовете не трябва да се разглежда като статично явление, а като низходящ цикъл на икономически спад, социално изключване и влошаване на околната среда. Чрез определяне и анализиране на различните стъпки и процеси на еволюцията на засегнатите райони може да се избегне появата на бъдещи ГГС. Допълнителни измерения на сложността на проблемите в тези структури са противоречивите интереси и неопределените отговорности на различни публични и частни заинтересовани страни, като

общински участници, частни компании (търговски, промишлени, услуги), инвеститори, жилищни компании, неправителствени организации и граждани. Това подчертава необходимостта от нови форми на управление и рехабилитацията на ГГС.

ГГС се характеризират с несигурност относно бъдещото им развитие в структурно и функционално отношение и липса на визии за развитие (третата характеристика), което се дължи главно на сложността на проблемите. Несигурността в ГГС също произтича от липсата на активно гражданско участие, на подходящи градоустройствени инструменти за справяне със сложността на проблемите, на ресурси и стратегии за привличане на инвестиции.

ГЛАВА ПЕТА

ИЗМЕРВАНЕ НА ПРОСТРАНСТВЕНАТА СЕГРЕГАЦИЯ

Многоаспектният характер на пространствената сегрегация изисква интердисциплинарни методи и показатели при нейния анализ. Използваните показатели могат да бъдат групирани в две категории: социологически и пространствени или географски. Географските изследвания са насочени към пространствените аспекти на сегрегацията. Социолозите насочват усилията си към разработването на индекси, които да описват социалните взаимоотношения и причините индивидите да се разполагат в определено социално пространство. В случаите, в които изследванията са насочени към анализа на пространствените аспекти на сегрегация се разработват пространствени показатели, а в случаите в които те са насочени към анализ на социалните взаимоотношения се разработват непространствени. Непространствените показатели разглеждат социалната среда, като постоянна величина, предварително определена организационна или пространствена единица - например училище, квартал, преброителна териториална единица, изборна секция и т.н. В литературата се описват два основни проблема (слабости), които съществуват при прилагането на непространствените показатели. Първият от тях е свързан с т.нар. проблем на „шахматната дъска“ (Morrill, 1991; White, 1983), а вторият е свързан с проблема с модифицируемите ареални единици „modifiable areal unit problem“ (MAUP) (Wong, 1997). Проблемът с шахматната дъска е абстрактно понятие, свързано със сегрега-

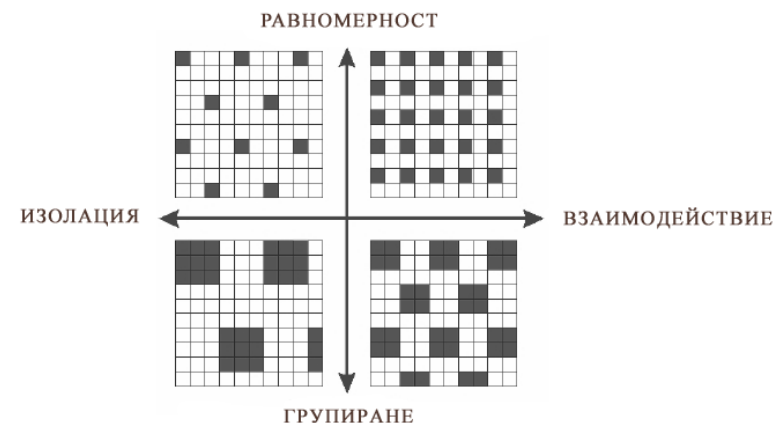
цията. Непространствените показатели пренебрегват пространствената близост на индивидите и предварително дефинират обхвата на социалните пространства. Тези показатели се фокусират само върху компонентите, които се намират в границите на всяка една предварително определена териториална единица. През 1983 г. White обяснява проблема на шахматната дъска, по следния начин: всеки квадрат в шахматната дъска представлява предварително зададената територия като например квартал, преброителен блок, избирателна секция и т.н., като всеки един от тях се отличава със своя вътрешна структура (бели и черни квадратчета). Авторът дава следните варианти на разпределение на квадратчетата: например в единия случай белите квадратчета ще са разположени в едната половина на дъската, а в другата половина ще бъдат разположени всички черни квадратчета на шахматната дъска. В друг случай черните и белите квадратчета са разположени смесено (шахматно) едно спрямо друго. Тези два описани случая се отличават с коренно различна вътрешна структура, и се очаква тези ситуации да бъдат определени като контрастни една спрямо друга. Непространствените показатели не разграничават вътрешната структура на пространствените модели и двата описани случая ги определят като еднакви. Както отбелязва White град, в който всички афроамериканци са концентрирани в едно единствено гето ще има същите стойности на показателите за пространствена сегрегация, както в град, при който „черните“ квартали заемат същата площ, но са разположени разпръснато в градското пространство. При вторият проблем свързан с непространствените показатели, както вече беше споменато, е свързан с това,

че тези показатели използват предварително определени териториални единици (MAUP). Данните се събират и обобщават в рамките на тези предварително дефинирани единици, като границите не се променят в хода на събиране на данните за да може да се гарантира, че териториалните единици отразяват по точен начин социалната среда. Например, двама души могат да живеят сравнително близко в пространството, но да попаднат в различни пространствени единици. В същото време двама души, които живеят отдалечени в пространството могат да попаднат в една и съща пространствена единица (Wong, 1997; Reardon, O'Sullivan, 2004). Ето защо границите между обособените единици трябва да бъдат прецизно очертавани.

Poulsen, Johnston и Forrest (2002) поставят изисквания показателите, измерващи пространствената сегрегация да отразяват три основни нейни характеристики, а именно: 1) степен на концентрация, т.е. териториите, в които преобладава определена етническа група; 2) степен на асимилация, т.е. споделянето на жилищно пространство с мнозинството; и 3) капсулиране или жилищна изолация на определена етническа група от мнозинството и/или други етнически групи.

Показателите, които се прилагат при измерването на нивата на пространствена сегрегация трябва да отговарят на следните изисквания: 1) Да отразяват теоретичните постановки свързани с пространствената сегрегация; 2) да дават възможност да се правят сравнения, както в рамките на града, така и между отделните групи от населението; 3) да имат количествено изражение, което предоставя възможността изследваните процеси по-бързо и по-лесно да бъдат оценявани, като се елиминира необходимостта от събирането и

обработката на голям масив от данни.

Фиг. 8. Измерения на пространствената сегрегация
Източник: Reardon и O'Sullivan, 2004

Градовете не могат да бъдат изследвани, без да се разгледат процесите, които протичат между различните им части. През 1988 г. Massey и Denton се основават на разработките на Duncan и Duncan, (1955) и създават една от първите концептуални схеми, характеризираща пространствената сегрегация, чрез която се прави оценка на мястото, заето от гетоизираната структура в градското пространство. Тази схема включва пет измерения на пространствената сегрегация, а именно:

- **равномерност** (*evenness*) – характеризира степента на равномерност на етническата група в пространството. Равномерността на една група се измерва спрямо местопо-

ложението на други групи в рамките на едно и също пространство. Малцинствената група е сегрегирана, ако е неравномерно разпределена в пространството, а пространствената сегрегация е най-висока, в случаите в които малцинствата и мнозинството не споделят общи територии. Първият опит, който се прави за измерване на пространствената сегрегация е този на Duncan и Duncan, (1955) Въведен е индекс на различията (dissimilarity index), след който са разработени различни негови модификации. Този индекс се използва при измерването на равномерността. Концептуално индексът представлява делът на дадена група, който трябва да промени местожителството си, за да се постигне равномерно разпределение на групата в градското пространство. Индексът на различие спада към непространствените измерения на сегрегацията. Поради тази причина преместването на членовете на дадена група от ареали, в които те са с висок относителен дял (над средните за града) в ареали, където те не са достатъчно представени (под средните стойности за града), но в рамките на една и съща пространствена единица не повлиява върху стойността на индекса. С това е свързан и основния недостатък на индекса. Като положителен момент Massey и Denton споменават факта, че той се използва от повече от 30

години, което дава възможност да се разкрият тенденции, лесен е за изчисляване и използване. White (1986) подчертава, че индексът на различие е лесен при неговото прилагане за две групи от населението. В случаите, в които групите са повече от две той става труден за употреба и интерпретация, тъй като за да се оразмери пространствената сегрегация между десетте групи, трябва да се изчисли индекса между всички възможни двойки групи и впоследствие да се усредни.

- експозиция или взаимодействия (exposure) – възможността за потенциален контакт или взаимодействие между членовете на малцинствените групи с мнозинство в рамките на градските пространствени единици (най-често един и същ квартал). Нивото на експозиция се повлиява от относителните дялове на групите, за които се прави сравнението. В този смисъл индексите, характеризирани експозицията разглеждат относителния размер на малцинствените групи при определяне на степента на сегрегация между тях. Експозицията се характеризира основно с два индекса: индекс на взаимодействие (степента на взаимодействие, на членовете на малцинствената група с членовете на мнозинството) и индекс на изолация (степента на взаимодействие на членовете на малцинството, помежду им, но не и с това на мнозинството). И двата

индекса могат да се интерпретират като вероятността на член на малцинството да споделя обща територия с мнозинството, в този случай се използва индекса на взаимодействие, или с друг член на малцинството – съответно индекс на изолация (Massey, Denton, 1988). Авторите посочват, че независимо от факта, че индексите на експозиция и равномерност се корелират, те са концептуално различни, тъй като стойностите на първия зависят от относителния размер на групите, които се сравняват, докато втория не. Членовете на малцинствата могат да бъдат равномерно разпределени между жилищните райони на даден град, но в същото време да се отличават с ниска степен на експозиция с мнозинството, ако те представляват относително голям дял от населението в града. Обратно, ако те съставляват малък дял, членовете на малцинствата се отличават с високи нива на експозиция. Пръв Bell (1954) отбелязва значението на експозицията, като той въвежда няколко индекса. Впоследствие този индекс е забравен и отстъпва място на индекса на несходство, който намира широко приложение в научните изследвания. В началото на 80-те години Lieberson (1981) въвежда отново индекса на експозиция P^* , като представя два негови варианта - индекс на взаимодействие и индекс на изолация. Индексът на взаимодействие xP^*y

, който измерва вероятността членовете на група X да споделят квартал с членове от група Y , а индексът на изолация (xP^*x) измерва вероятността, членовете на група X да споделят една област помежду си. И двата показателя варират между нула и едно и дават вероятността X -член да споделя квартал с член от група Y (в случая на xP^*y) или с друг X член (в случая на xP^*x). Стойностите на yP^*x и yP^*y могат да бъдат изчислени аналогично на предходните уравнения чрез превключване на индексите x и y . Когато има само две групи, индексите на изолация и взаимодействие се сумират и получения резултат е единица, така че:

$$xP^*y + xP^*x = 1.0$$

$$yP^*x + yP^*y = 1.0$$

(1)

Индексите на взаимодействие са равни само когато X и Y съдържат един и същи дял от населението, xP^*y е равно на yP^*x .

Индексът на Lieberson се изчислява по следния начин или това е индекса на изолация:

$$I_i = \sum_{i=1}^n \left[\left(\frac{x_i}{X} \right) * \left(\frac{x_i}{t_i} \right) \right]$$

(2)

Където x_i е броят на членовете на група i в тери-

ториална единица i ; t_i е общият брой на населението в териториална единица i ; X е общото население на етническата група във всичките териториални единици; и I_i е индекс на изолация.

Други автори, като Cutler et al. (1999), смятат, че индексът на изолация трябва да се колигира, като се вземе предвид относителният дял на етническите групи, както следва:

$$MI_i = I_i - \left(\frac{X_i}{T} \right) \quad (3)$$

където I_i е индекс на изолация за група i , както е изчислен по формула (2), X_i е общо населението на група i ; T е общото население на града а MI_i е модифицирания индекс на изолация на група i .

– **концентрация** (*concentration*) (степената на компактност на изследваната етническа група). Концентрацията се определя от относителният дял на физическото пространство, което заема дадена група в градската среда. Концентрацията е относително измерение на сегрегацията. В повечето случаи малцинствата са съсредоточени в малък брой квартали, които взети заедно, съставляват малък дял от градското пространство. Индексът на концентрация взема средното количество физическо пространство, заето от група X по отношение на група Y , и сравнява това количество със съотношението, което би се получило, ако групата X е максимално концентрирана и групата Y

е максимално дисперсирана. В повечето случаи полученият индекс варира от минус 1 до плюс 1; резултат нула означава, че двете групи са еднакво концентрирани в градското пространство, резултат от минус 1 означава, че концентрацията на Y надхвърля X в максималната възможна степен; резултат +1 означава обратното. При определени обстоятелства обаче, когато броят на членовете X е много малък и областите, в които живеят, са много големи, индексът става неограничен в отрицателна посока. По този начин, като цяло трябва да се внимава при измерване на концентрацията на групи с много малко членове.

– **централизация** (*centralization*) – степента на отдалеченост на етническата група от центъра на града. Теоретично концентрацията и централизацията са сходни, но се различават при тяхната интерпретация. Централизацията се свързва с групи, които се установяват в близост до центровете на градовете. Най-лесния начин за измерване на централизацията е да се вземе броят на членовете на група, който живее в границите на централния град и се съотнесе към общия им брой в целия градски район. Централизацията се измерва чрез индекс, който отразява степента, до която групата е ситуирана близо до или далеч от централната градска част. Индексът на централизация варира

между плюс едно и минус едно. Положителните стойности отразяват концентрацията на членовете на група X в близост до центъра на града, а отрицателните стойности – отразяват локализацията им в отдалечените райони. Стойност нула се получава в случаите, в които групата е разпределена равномерно в градското пространство. Индексът посочва съотношението на членовете на X, които ще трябва да променят своята област на пребиваване, за да се постигне равномерно разпределение около централната градска част.

- **групиране** (*clustering*) – степента, до която членовете на дадена група са разположени близо едни до други. Високата степен на групиране се получава в случаите, в които ареалите населявани от един и същ етнос се намират в близост един до друг. Групирането е тясно свързано с проблема с шахматната дъска. Високата степен на групиране предполага пространствена структура, в която групите са разположени близо една до друга, докато ниското ниво на групиране, предполага дисперсното им разположение в градската тъкан, наподобяващо шахматна дъска. Използват се няколко индекса, които характеризират групирането: индекс на пространствена близост (индекс на групиране), индекс на различие, основан на разстояни-

ето (*distance-based index of dissimilarity*). Индексът на групиране, препоръчан от Massey и Denton, е този на White (1983) за пространствена близост (SP). Той се формира, от средното разстояние между членовете на една и съща група и средното разстояние между членовете на различни групи, след което се изчислява среднопретеглената стойност на тези стойности. SP е равен на единица, когато няма диференцирано групиране между X и Y и е по-голямо от едно, когато X-членовете живеят по-близо един до друг, отколкото до Y-членовете.

Учените, в своите изследвания се стремят да измерят едно, няколко или всички измерения на пространствената сегрегация, идентифицирани от Massey и Denton (1988). Целта на изследването определя вида и броя на индексите, които ще бъдат използвани в изследването. Според Massey и Denton е безсмислено показателите да се категоризират на „най-правилни“ или „най-добри“, тъй като всеки един от тях измерва различни аспекти на пространствената сегрегация. В случаите, в които изследването има за цел да направи анализ на непространствените характеристики на сегрегацията се използва индекса на различие и индексът на взаимодействие. Останалите три измерения на сегрегацията и отнасящите се към тях индекси са подходящи, когато целта на изследването е да се установи точното местоположение на групата в пространството. В случаите, в които е важно да се знае местоположението на групата спрямо центъра на града ще се използва индексът на централизация; в случаите в които

се поставя акцент върху площта, която заема групата в градското пространство ще се използва индексът на концентрация или изолация и т.н. Авторите смятат, че всяка една от тези характеристики има различни социални последици, които взети в своята съвкупност представят комплексния характер на пространствената сегрегация. Според Massey и Denton равномерността и експозицията са непространствени измерения, тъй като се определят от предварително очертани граници на изследваната територия, а концентрацията, групирането и централизацията са пространствени измерения, тъй като те изискват информация за местоположението на изследваната група и размера на заетата от нея територия. Най-задълбочен анализ на пространствената сегрегация се постига, когато всичките пет измерения се вземат предвид едновременно. Такъв многоизмерен подход дава най-пълна картина на сегрегацията, което не може да се постигне с използването на един индекс. Възможно е една група да се отличава с висока степен на сегрегация само по един или няколко от посочените измерения. Така Massey и Denton (1993) установяват, че чернокожите в някои американски градове са силно сегрегирани и по петте измерения едновременно. Пространствен модел, при който и петте измерения на пространствената сегрегация показват високи стойности, е дефиниран от Massey и Denton (1993) като *хиперсегрегация*.

Reardon и O'Sullivan (2004) твърдят, че не са необходими и петте характеристики на сегрегацията предложени от Massey и Denton. Според тях равномерността е тясно свързана с групирането, тъй като и двете зависят от размера на пространствената единица, за която се правят изчисленията. Reardon и O'Sullivan (2004)

представят алтернатива на петте характеристики на сегрегацията приети от Massey и Denton през 1988 г. и определят само два концептуални компонента на сегрегацията. Те опростяват схемата на пространствената сегрегация, като обединяват две нейни измерения (равномерност и групиране) в едно. Първата е пространствената експозиция, или с други думи казано пространствена изолация. Според Reardon и O'Sullivan тя се определя като възможността, индивидите от една група да срещнат членове на друга група в рамките на тяхната „местна пространствена среда“. Втората е пространствената равномерност или пространственото групиране, която се изразява като степента, до която представителите на една група се разпределят равномерно в пространството.

Друг подход при оценка на различните измерения на пространствената сегрегация са въведени от James и Taeuber (1985). Те се опитват да сравнят различни методи по един набор от критерии. Въведените от тях критерии включват: организационна еквивалентност и инвариантност на размерите (Organization Equivalence and Size Invariance), трансфер (Transfers), композиция (Composition) Инвариантност (Invariance) и критерий Лоренц (Lorenz Criterion). През 2004 г. Reardon и O'Sullivan разширяват критериите, като те включват:

- scale interpretability (*интерпретируемост на мащаба*) – всяка мярка да бъде мащабирана. Индексът трябва да е равен на 0, в случаите в които пропорциите на групите са еднакви и с максимална стойност (обикновено 1), в случаите, в които ареалът има хомогенен характер.

- arbitrary boundary independence (*произволна гранична независимост*) – мерките за пространствена сегрегация не трябва да зависят от границите на възприетите пространственствени единици. При изчисляването на всеки индекс трябва да се взема предвид точното местоположение на членовете на изследваната група в пространството. Тези изисквания трябва да се спазват, за да могат да се разрешат споменатите проблеми с MAUP.
- location equivalence (*еквивалентност на местоположението*) – ситуация, при която има две точки, p и q , които имат еднакъв състав на населението и еднаква гъстота за разлика от всички останали точки в близост и ако двете точки се комбинират в една точка тогава сегрегацията трябва да остане непроменена. James и Taeuber за пръв път въвеждат този елемент като споменават случай, при който две единици имат еднакъв състав и се комбинират, тогава сегрегацията трябва да бъде непроменена (1985).
- population density invariance (*инвариантност на гъстотата на населението*) – ако гъстотата на населението в дадена точка се умножава с постоянен коефициент, сегрегацията трябва да остане непроменена в рамките на групата. Това е свързано и с понятието за пространствено генерализация, което е първо въведено от

James и Taeuber.

- composition invariance (*съставна инвариантност*) – ако пропорциите на групите се променят в рамките на дадено население, докато относителното разпределение на тези групи остава постоянно, сегрегацията трябва остане непроменена.
- transfers and exchanges (трансфер и обмен) – ако член от група m се прехвърля от една точка в друга (p до q), докато делът на точките по-близо до p , отколкото q е по-голямо от пропорцията на точките q до p , тогава сегрегацията е намалена. Първият критерий за обмен е, ако обменът се осъществява от двама души от различни групи на места, където е по-малко вероятно да се срещнат със свои членове сегрегацията трябва да се намали. Вторият тип обмен е свързан със ситуация, при която двама души от две отделни групи сменят местата си. Тази ситуацията на обмяна води до среда с повишена сходство и намаляване на сегрегацията между двете групи.
- additive spatial decomposability (*адитивна пространствена декомпозиция*) – ако X подзоните са агрегирани в по-големи области Y , след това мярката за сегрегация трябва да се разложи. Това разлагане трябва да бъде съставено в рамките на компонентите на зоната.
- Additive grouping decomposability (адитив-

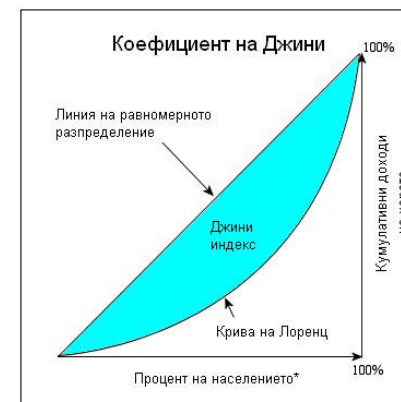
на групова декомпозиция) – е алтернативен случай на адитивна пространствена декомпозиция. Ако M групи са групирани в N по-големи групи, тогава една сегрегационна мярка трябва да се раздели на компонентите на по-големите групи

Тези критерии са използвани от много изследователи за сравняване на непространствени мерки (James & Taeuber, 1985; Morrill, 1991; Reardon & O'Sullivan, 2004 и др.). Въпреки че тези критерии не са установени като правила или закони, много изследователи са открили, че някои мерките нямат някои от най-важните компоненти на набора от критерии, ограничавайки тяхната приложимост. Индексът на различията не отговаря на принципа на трансферите, за разлика от индекса на етропия. Индексът на различията, така и Джини индекса, отговарят на принципа на композиционната инвариантност. Джини индексът, индексът на различията, индексът на ентропията отговарят на принципите на организационната еквивалентност и размер инвариантност (James, Taeuber, 1985). Не е намерен индекс, който отговаря на всички принципите на описаните критерии. Въпреки това, комбинация на различни мерките могат да бъдат използвани за обяснение на ситуации с по-големи подробности.

Крива на Лоренц

Първият индекс, който е разработен с цел да се измери количествено пространствената сегрегация, е индексът на различия (D) от Duncan и Duncan, (1955). С него се поставя началото на непространствените мерки за сегрегация. По-късно се установява, че този индекс е много чувствителен към размера на възпри-

етата териториална единица, за която се изчислява (Morgan, 1982). Проблемът е частично решен, като той е заменен с различни негови модификации. Индексът на несходство (D) е представен за първи път чрез кривата на Лоренц, известна още като крива на сегрегацията. Най-често тя се използва главно за представяне на разпределението на доходите (фиг. 9).

Фиг.9. Крива на Лоренц и Джини индекс

Източник: http://kosnos.net/issue03/gini_index.html

Кривата на Лоренц е графика, която показва степента на неравенство в обществото, индустрията, разпределението на доходите и богатството. В края на XIX – началото на XX век неравенството на доходите са обект на изследване от много водещи икономисти от Западна Европа и Америка. Основният проблем на проучването е оценката на ефективността и справедливостта на разпределението на богатството и доходите, преобладаващи в пазарната икономика. През 1905 г. американският статистик Макс Лоренц разработва свой собствен начин за оценка на разпределението на

дохода, който става известен като „крива на Лоренц“. На абсцисата се изобразява делът на населението, а на ординатната ос – делът на приходите като процент от общия доход. От графиката се вижда, че неравенството в разпределението на доходите неизменно съществува в обществото. Например, първите 20% от населението формират само 5% от доходите, 30% – 15%; 50% – 30% и т.н. Равномерно разпределение на дохода, което е възможно само на теория, се получава в случаите, в които кривата на Лоренц сключва ъгъл от 45° спрямо абсцисната ос, или това означава, че 20%, 50%, 70% от населението получават съответно 20%, 50%, 70% от общия доход. В случаите, в които всички доходи се формират от 1% от населението, графиката ще представлява вертикална линия (която ще сключва ъгъл от почти 90° спрямо абсцисната ос). По този начин се изобразява абсолютно неравенство.

Чрез кривата на Лоренц се изчислява още един коефициент – коефициент на Джини. Той отразява степента на неравенството на различните опции за разпределение на дохода. Резултат 1 съответства на абсолютно неравенство, колкото повече се доближава до 0, толкова е по-голямо равенството между отделните групи от население.

Кривата на Лоренц е приложима и при изобразяване на показателите, характеризиращи пространствената сегрегация (освен индекса на различията, по същество всички останали индекси на сегрегацията могат да се изобразят на графиката).

В едно свое изследване James и Taeuber (1985) дават пример за прилагане на кривата на Лоренц, което се отнася до училищната сегрегация при белите и афроамериканците. В опростен пример, кумулативната част

от учениците, които са бели, могат да бъдат начертани като функция на кумулативното съотношение на чернокожите. Стойността на индекса на несходство представлява максималното вертикално разстояние между кривата и диагоналната линия, сключваща ъгъл от 45° с абсцисната ос (Massey, Denton, 1988). Интерпретирането на кривата на сегрегация е подобна на интерпретирането на кривата на Лоренц. Диагоналната линия показва ситуация, при която липсва сегрегация между бялото и чернокожото население. Ситуация на пълна сегрегация ще се получи в случаите, при които кривата на сегрегация ще бъде изобразена с линия по оста x от 0 до 1 и втора линия, която се издига по оста y . Всеки индекс на сегрегация може да се изобрази чрез подобна крива на сегрегация. Така например, индексът Джини е равен на площта, очертана между диагонала и кривата на сегрегация. Индексът на несходство е равен на максималното разстояние между кривата на сегрегация и диагонала (James, Taeuber, 1985).

Индекс на различие

Индексът на различие е един от най-популярните показатели, които характеризират процесите на пространствена сегрегация.

$$D = \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{w_i}{W} - \frac{b_i}{B} \right| \quad (4)$$

D е индексът на различие, w_i и b_i са броят на бялото и чернокожото население, преброяно в териториална единица i . W и B са съответно бялото и чернокожото население в цялата изследвана територия. Този индекс може да се приложи не само при изследване на

расовата принадлежност на жителите, но и ако се вземат предвид и други признаци – етнически, религиозни, икономически, социални и т.н.

Duncan и Duncan демонстрират, че D е равен на максималното вертикално разстояние от линията, която сключва 45° (или това е линията, изобразяваща липса на сегрегация) до кривата на Лоренц. Този индекс може да се интерпретира като дял от населението от една област, което трябва да промени местоживееенето си, за да се постигне равномерно разпределение на тази група в изследваната територия. Числителят във формула (4) изобразява броя на преместванията, които трябва да се осъществят, за да се получи равномерно разпределение между отделните пространствени единици, т.е. всяка една пространствена единица да бъде обитавана от еднакъв брой от членовете на малцинството (Morrill, 1991, 1995; Wong, 2003). Промяната на местоживееенето ще се изисква в териториалните единици, където малцинствената група има по-висок дял спрямо общия ѝ брой (White, 1986).

Индексът на различие има няколко положителни страни, които са причина за широкото му прилагане. Едно от основните предимства на показателя е свързано с лесния начин на изчисляване, като се използват данни, които се събират обикновено по време на преброяване на населението. Данните, които са необходими, са броят и делът на групите от население във всяка териториална единица (White, 1983). Показателят се използва при анализа на степента на равномерност. Стойностите на индекса варират от 0 до 1, като нулата показва липса на сегрегация, а 1 – пълна сегрегация. Основният недостатък, който се посочва, е свързан с това, че той оразмерява степента на рав-

номерност само между две групи и се изчислява за предварително очертани териториални единици. Както отбелязва Morrill (1991), „това не е мярка за сегрегация в географски смисъл“, тъй като индексът спада към непространствените показатели и не отразява пространственото разпределение на отделните групи от населението (Wong, 2003). Следователно един от основните недостатъци на индекса е свързан с проблема на „шахматната дъска“. Така например, ако всяка изследвана териториална единица е доминирана от една етническа група, независимо от нейното вътрешно разпределение в пространството, $D=1$, което показва пълна сегрегация. Друг проблем при използване на индекса на несходство е свързан с ефекта на мащаба и с MAUP. Разглежданият показател много силно се влияе от размера на разглежданата териториална единица, т.е., ако индексът се изчислява за голяма по площ териториална единица, например на една държава, нивото на сегрегация е ниско. Ако тези изчисления се направят за част от територията на страната, стойностите на индексът на несходство могат да достигнат стойности близо до 1. Може да се даде още по-лесен за разбиране пример. В случай, че индексът се изчислява за целия свят, то $D=0$. Алтернативно, $D=1$, ако всеки индивид се разглежда като самостоятелно наблюдение или всяка териториална единица е доминирана само от една група, т.е. в случаите, в които тя е вътрешно хомогенна. Малките по площ териториални единици са винаги по-хомогенни от големите.

D също не отговаря и на други критерии за приемлив индекс – „трансфер и обмен“ (White, 1983). Влияние върху индекса оказват единствено случаите, в които има преместване на членове на изследваната

група от териториални единици с много висока концентрация на групата към такива с ниска концентрация (White, 1986).

Модификации на индекса на различията

През 1991 г. Morrill представя модифициран показател за индекса на различията (D), наречен **индекс на различие, базиран на съседство** (*neighbor-adjusted index*) $D(adj)$. Авторът подчертава, че сегрегацията е функция на интензивността на взаимодействие между отделните групи от население. Поради тази причина индексите, които отразяват степента на пространствена сегрегация, не следва да разглеждат единствено вътрешната хомогенност на изследваната територия, а и външните взаимодействия. Модификацията на индекса се налага от изводите, които се правят от получените резултати при индекса на различие. Morrill (1991) пояснява, че високата стойност на D не означава непременно, че малцинствените групи са пространствено сегрегирани и не взаимодействат с мнозинството, от една страна, и не се наблюдава подобно взаимодействия между две съседни териториални единици, от друга. Поради тези причини авторът включва един много важен компонент при измерване на сегрегацията, а именно общата, споделена граница между териториалните единици, като възможна линия за контакт между две групи и като важен елемент на пространственото взаимодействие. Чрез приложението на този показател се взимат предвид различните групи от населението, които са разположени в непосредствена близост. В случаите, в които групите имат обща граница, стойностите на индекса ще показват ниско ниво на сегрегация. Този индекс също пре-

търпява известни промени, които са последователно разгледани.

$$D(adj) = D - \frac{\sum_i \sum_j |c_{ij} \times (z_i - z_j)|}{\sum_i \sum_j c_{ij}} \quad (5)$$

където $D(adj)$ е индекс на несходство, базиран на съседство, z_i и z_j – дяловете на малцинството или мнозинството между териториалните единици i и j ; c_{ij} – стойността на клетката в ред i и колона j ; $c_{ij}=0$ в случаите, в които i и j нямат съседи, и $c_{ij}=1$ в случаите, в които те имат съседи (Wong, 2003).

През 1993 г. Wong допълнително модифицира индекса, като твърди, че интензивността на взаимодействие между териториалните единици не са само функция на съседство, а и на размера, формата, компактността на две съседни териториални единици, както и на дължината на споделената граница. Той възприема $D(adj)$ като индекс на несходство, модифициран, за да се включи компонентът граница. Въпреки направените от Wong промени в индекса на различие, с новопредложения $D(adj)$ се отчитат други слабости. Като недостатък Massey и Denton (1988) посочват дългото време, необходимо за изчисление. В това отношение напредък се наблюдава с използването на географските информационни системи (ГИС) (Wong, 1993).

Индексът $D(adj)$ впоследствие е модифициран, като е взето предвид обстоятелството, че интензивността по общата граница не е единствено функция на близостта, на съседството, но зависи най-вече от дължината на общата граница. Това е причината да се раз-

работи нов, т.нар. **граница-близост индекс** (*boundary-adjusted*) $D(w)$ индекс (6):

$$D(w) = D - \frac{1}{2} \sum_i \sum_j w_{ij} |z_i - z_j|$$

$$w_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sum_j d_{ij}}$$

(6) (7)

където d_{ij} е дължината на общата граница между териториалните единици i и j , а знаменателят е дължината на границата на i (Wong, 2003). Изчисляването на w_{ij} може да бъде по-често срещано и може да обхваща различни аспекти на пространственото съседство, включително топологични измерения или разстояния.

Последната модификация на индекса на различие е свързана с предпоставката, че нивото на взаимодействие също е функция на размера, формата и компактността на две съседни териториални единици. Новият **индекс на компактност** $D(s)$ е изчислен като (8):

$$D(s) = D - \frac{1}{2} \sum_i \sum_j w_{ij} |z_i - z_j| \times \frac{\frac{1}{2} \left[\left(\frac{P_i}{A_i} \right) \left(\frac{P_j}{A_j} \right) \right]}{\max \left(\frac{P}{A} \right)}$$

(8)

където $\frac{P_i}{A_i}$ е съотношението между периметъра на

териториална единица i и $\max \left(\frac{P}{A} \right)$ е максималния пе-

риметър на всички териториални единици в изследваната територия (Wong, 2003).

Всички разгледани модификации на индекса на различия имат един и същ недостатък – сравняват се само две групи от населението.

Алтернативен индекс за измерване на сегрегацията е въведен и от Jakubs през 1981 г. като продължение на индекса за несходство и е наречен **индекс, базиран на разстояние** (*Dbi*) (*distance-based index*). Положителният момент в този индекс е свързан с по-малкото количество данни, необходими за неговото изчисление. Авторът включва компонента местоположение и разстояние при изследване на различните пространствени модели. Този индекс разглежда усилията, необходими за постигане на равномерност в пространствената сегрегация и на минимално общо разстояние, което човек или домакинство трябва да измине, за да се получи тази равномерност (Jakubs, 1981). Например, ако има n премествания от място i към място j , общото усилие за преместване се равнява на n пъти разстоянието между двете места (Waldorf, 1993). Следователно формата на териториалната единица оказва директно влияние върху стойностите на сегрегацията. Разглежданият индекс определя сегрегацията единствено по отношение на разделянето и разстоянието между отделните териториални единици, което донякъде смекчава проблемите, свързани с MAUP и с тези на „шахматната дъска“, които най-остро се проявяват при традиционния индекс на несходство (Jakubs, 1981; Waldorf, 1993). Основните слабости на индекса са свързани с това, че при него не се отчитат разходите и усилията при преместването, които не са еднакви за членовете на дадено малцинство от точка i

до j и за членовете от мнозинство от j на i , както и цените на жилища и различията в качеството на живот (Waldorf, 1993).

Описаните дотук индекси се прилагат само на две групи от населението. Днешните общества обаче са мултиетнически (Wong, 2003). Morrill през 1995 г. твърди, че за многокомпонентните сравнения могат да бъдат използвани индексите за две или повече групи чрез няколко малки изменения.

Формула 9 и 10 изобразяват индекса на несходство (D) за мултигрупата (m) и са версия, въведена от Morgan през 1975 г., доразработена от Wong през 1998 г. и 2003 г.

$$D(m) = \frac{1}{2} \frac{\sum_i \sum_j |N_{ij} - E_{ij}|}{\sum_j NP_j (1 - P_j)} \quad (9)$$

където:

$$E_{ij} = \frac{N_i - N_j}{N} \quad (10)$$

където: N_{ij} – броят на населението на етническата група j в териториална единица i ; N_i – общият брой на населението в i ; N_j – общият брой на населението на етническата група j ; N – общият брой на населението в изследваната територия; P_j – делът на етническата група j от общото население; E_{ij} – очакваният размер на населението на етническата група j в i с предположе-

ние за равномерно разпределение (Wong, 1998).

Предимството на този индекс е, че се отнася за повече от две групи. Въпреки това и при него са налице някои ограничения, свързани с индекса на различие. Основният недостатък е, че преместването на отделни групи от населението между обособените териториални единици може да не доведе до промени в общото ниво на пространствена сегрегация (Wong, 1998; Wong, 2003). Wong (1998) се опитва да реши частично този проблем, като предлага да се вземе предвид „съставната численост на населението“, вместо действително преброеното население в мултигруповия индекс $D(m)$. „Съставната численост на населението“, или това е общото население в квартала, а не само броят на включените в него групи (Wong, 1998; Wong, 2002). $D(m)$ не отчита очевидния пространствен аспект на разпределението на населението чрез неговия брой. Поради тази слабост $D(m)$ по-късно е модифициран, за да включва пространствения аспект, и е известен като $SD(m)$ (Wong, 1998a). Този мултигрупов индекс, точно както D , варира между 0 и 1, където 0 означава липса на сегрегация и 1 се отнася до пълна сегрегация (Wong, 1998). $SD(m)$ е показател, който отразява начина за постигане на по-голяма равномерност на разпределение на населението и съответно по-ниска степен на сегрегация.

Индексът на различията (D), заедно с индексите Джини и P^* (известен като индекс на изолация), обикновено се използва за остойностяване на равномерността. Тези индекси имат непространствен характер.

Индекс на изолация (P^*)

Индексът на изолация е тясно свързан с индекса

на експозиция (взаимодействие). Тези два индекса са много подобни в своята същност и се опитват да оразмерят степента на взаимодействие на член от групата с други членове от същата група, както и с членове на други групи. Индексът на изолация (P^*) е най-често използваният и е допълнен (Bell, 1954) след въвеждането на други индекси, групирани като индекси на взаимодействие. При първото приложение на този индекс се вземат предвид две основни предположения. Според първото срещите между хората се осъществяват само между лица от една териториална единица, а второто се отнася до това, че всеки индивид в териториалната единица има равен шанс за среща с всеки друг (Bell, 1954). Следователно индексът на изолация (P^*) може да бъде посочен като минимално вероятно взаимодействие между членовете на една група (Bell, 1954), или е вероятността за вътрешногрупов контакт. Индексът на изолация има екстремни стойности между 0 и 1, които отговарят съответно на липса на сегрегация и пълна сегрегация (Bell, 1954, Morgan, 1983). Уравнението на Morgan, предложено през 1983 г., е, както следва:

$${}_aP^*_b = \sum_i \left(\frac{a_i}{\sum_i a_i} \right) \left(\frac{b_i}{t_i} \right) \quad (11)$$

където: ${}_aP^*_b$ – вероятност за взаимодействие на група А с член от група В; a_i – брой на членовете на група А в териториална единица i ; b_i – брой на членовете на група В в i ; t_i – общ брой на населението в i .

Индекс на ентропия (H)

Друг индекс с непространствен характер, въведен от Theil и Finezza (1971), е известен като **индекс на ентропия**. Индексът измерва вариация на равномерност на пространствената сегрегация чрез оценка на отклонението на териториалната единица от груповата ентропия. Ентропията на един град отразява степента на неговото расово и етническо разнообразие. Индексът на ентропията варира от 0 до 1, като резултатът е 0 в случаите, които всички териториални единици в града имат еднакъв състав, т.е. липсва сегрегация, а 1 – когато е налице само една група (пълна сегрегация) (Massey & Denton, 1988).

Този индекс (H) рядко се използва в литературата за изследване на сегрегацията, но има няколко много важни особености, които характеризират сегрегацията (Morrill, 1995). Той се изчислява по следния начин:

$$H = \sum_{i=1}^n \left[t_i (E - E_i) / ET \right]$$

$$E = (P) \log \left(\frac{1}{p} \right) + (1 - P) \log \left[\frac{1}{1 - P} \right]$$

$$E_i = (p_i) \log \left(\frac{1}{p_i} \right) + (1 - p_i) \log \left[\frac{1}{1 - p_i} \right]$$

(12) (13)

където: t – общият брой на населението; p – броят на малцинственото население в териториалната единица i ; P – броя на малцинственото население, разделено на n териториални единици (Massey, Denton, 1988). Чрез първото уравнение се изчислява среднопретеглената стойност за всяка група от населението в града

обща ентропия. Уравнението ясно показва сегрегация между групите и сегрегация в рамките на една група (Zoloth, 1976). Като цяло, индексът на ентропия е оценен от White (1986) като най-добър при характеристиката на равномерността. Този показател също така отговаря на принципа на трансферите, но не отговаря на принципа на композиционна инвариантност (Zoloth, 1976; Massey, Denton, 1988; White, 1986)

Джини индекс (G)

Джини индекс (G) е въведен от италианския статистик Corrado Gini и се използва като мярка за неравномерност на дадено статистическо разпределение. Нека допуснем, че всички работещи хора в една държава получават еднакви заплати. Тогава кривата за техния кумулативен (натрупван) доход би изглеждала като правата линия, означена като „линия на равномерното разпределение“ (фиг.9). На абсцисата е означен процентът на лицата, чиито доходи са отчетени заедно, а на ординатата – самите доходи. Ясно е, че при равни доходи кумулативната крива ще нараства линейно с увеличаване на процента на лицата, чиито доходи се отчитат заедно (кумулятивно).

В ситуация на неравномерно разпределение на доходите линията се променя. При значителен дял на лица с по-ниски доходи кумулативната крива ще расте плавно, а при лица с по-високи доходи – стръмно и в този случай тя се нарича „крива на Лоренц“. Ако цялата площ под правата линия (триъгълникът, ограничен от нея, абсцисата и ордината) се вземе за 1, то G е частта от тази площ, която се намира между правата линия и кривата на Лоренц (маркираната площ на фигурата). Ясно е, че при едно фиктивно общество, където

то доходите са еднакви, G ще е 0 и ще липсва площно измерение, тъй като двете линии ще съвпадат. Ако само един човек получава всички доходи, реалната кумулативна крива ще се движи по абсцисата и накрая ще има скок по ординатата, т.е. $G=1$. Разбира се, това са фиктивни (теоретични) случаи, които се дават, за да се изясни смисълът на индекса.

Индексът G се изчисля по следната формула:

$$G = \frac{1}{2N^2 P_k (1 - P_k)} \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J n_i n_j |p_{ik} - p_{jk}| \quad (14)$$

където i и j са дефиниционно множество на териториалния индекс, $i \neq j$ и P_k е делът на група k . Индексът отговаря на всичките четири критерия за благонадеждност (инвариантност на мащаба, принцип на трансферите, инвариантност на размера на системата и критерий на Лоренц), което се изисква за подходящ индекс при измерване на сегрегация.

Пространствени индекси

Първите проучвания, посветени на измерването на сегрегацията, датират от края на 40-те и началото на 50-те години на XX век, когато в Съединените щати са предложени и обсъдени няколко индекса. Тези мерки обаче не са насочени към пространственото разпределение на групите от населението в отделните териториални единици (Reardon, Firebaugh, 2002; Rodríguez, 2001). През 80-те години започват да се разработват пространствени мерки за оразмеряване на сегрегацията (Morgan, 1981; Reardon, O'Sullivan, 2004; White, 1983; Wong, 2003a). Въпреки това в повече-

то емпирични изследвания се използват непространствени индекси, тъй като те не изискват събирането на географска информация, която е много по-трудна за намиране и изчисление. Въз основа на пространствената концепция за измерване на сегрегацията Reardon и O'Sullivan (2004) приемат две основни концептуални измерения на пространствената сегрегация: равномерност (или групиране) и експозиция (или изолация). Равномерността или групирането се отнася до баланса на разпределението на групите от населението и е независима от състава на населението на града. Експозицията, или изолацията, се отнасят до възможността членовете на различни групи (или една и съща група, ако се вземе предвид изолация) да живее в териториална близост. Експозицията, за разлика от равномерността, зависи от цялостния състав на населението на града (Reardon, O'Sullivan, 2004).

Feitosa и др. (2005) предлагат някои пространствени индекси, които се основават на разширяването на два традиционни индекса на сегрегация: мулти-груповия индекс на различия – $D(m)$ (Morgan, 1975; Sakoda, 1981) и индекс на експозиция – P^* (Bell, 1954). Индексът $D(m)$ измерва равномерността/групиране, а индексът P^* – експозицията/изолацията на групите от населението. Процедурата за съставяне на пространствени версии на индексите на сегрегация, представена в Feitosa et al. (2004), се основава на подходи, въведени от Wong (2003) и Reardon и O'Sullivan (2004). Тези подходи обхващат анализи на различни видове данни: Wong взема предвид териториални единици с различен брой на населението, а Reardon и O'Sullivan – с различна гъстота, като отчитат съседството или взаимодействията между семействата. Тези кварта-

ли, наричани още „местна среда“ (local environment), са установени чрез функциите за близост (Reardon, O'Sullivan, 2004). Индексите се изчисляват въз основа на данни за броя на населението и броя на населението в териториалната единица i за група m (Wong, 2003):

$$\check{N}_{im} = \sum_{i=1}^I d(N_{im}) \quad (15)$$

където: $\check{N}_{im}$ – населението на група m в териториална единица i ; $d(N_{im})$ – функция за близост, определяща съседството на i . Броят на населението в i се дефинира като сума от населението на всички териториални единици, които са претеглени от близостта им до i .

Следвайки същите разсъждения, Feitosa et al. (2004) определя дела на групата m в съседната териториална единица i ($\check{\rho}_{im}$) като съотношение на броя на населението в група m в съседство с териториална единица i към общия брой на населението в i :

$$\check{\rho}_{im} = \frac{\check{N}_{im}}{\check{N}_i} \quad (16)$$

На базата на концепцията за броя на население-то в съседство индексите $D(m)$ и P^* са модифицирани, за да включат пространствената информация в техните формулировки. Пространствените версии на $D(m)$ и P^* , използвани в тази работа, са много подобни на индексите, предложени от Reardon и O'Sullivan (2004). В последния случай обаче индексите са разработени

за данни за гъстотата на населението, докато всички показатели, използват данни за броя на населението. Пространствената версия на обобщения индекс на различията $\check{D}(m)$ се определя като (Feitosa et al., 2004):

$$\check{D}(m) = \sum_{i=1}^I \sum_{m=1}^M \frac{N_i}{2NI} |\check{\rho}_{im} - \rho_m|$$

където

$$I = \sum_{m=1}^M (\rho_m)(1 - \rho_m)$$

(17) и (18)

В уравнение (17) и (18), N е общото население на града, N_i е общото население в площ i , ρ_m е делът на групата m в града, а $\check{\rho}_{im}$ е делът на група m в квартал i . Символът I представлява индекса на взаимодействие, мярка за разнообразието на населението (White, 1986). Индексът $\check{D}(m)$ може да се интерпретира като мярка за това, колко различен е съставът на населението на всички квартали средно от състава на населението на града като цяло (Reardon, O'Sullivan, 2004).

Пространствената версия на индекса на експозиция на група m на група n (${}_m\check{P}_n^*$) се определя като средното съотношение на група n в съседство на всеки член на група m (Feitosa et al., 2004):

$${}_m\check{P}_n^* = \sum_{i=1}^I \frac{N_{im}}{N_m} \check{\rho}_{in}$$

(19)

Също така индексът на пространствената изо-

ляция на група m може да бъде дефиниран като пространствена експозиция на група m към себе си:

$${}_m\check{P}_m^* = \sum_{i=1}^I \frac{N_{im}}{N_m} \check{\rho}_i$$

(20)

Локални индекси на сегрегация

Всички представени досега индекси се разглеждат като общи измервания, които обобщават степента на жилищна сегрегация на цял град. Въпреки това нивата на пространствена сегрегация, варират в границите на града. Ето защо е важно да се разработят местни индекси.

Feitosa и др. (2005) предлагат два локални индекса на сегрегация, получени чрез разлагане на общите индекси $\check{D}(m)$ и $\check{P}^*$. Тези локални индекси показват доколко всяка единица и нейният квартал допринасят за сегрегацията на града и се определят като:

$$\check{d}(m) = \sum_{m=1}^M \frac{N_i}{2NI} |\check{\rho}_{im} - \rho_m|$$

$${}_m\check{P}_m^* = \frac{N_{im}}{N_m} \check{\rho}_{im}$$

(21) (22)

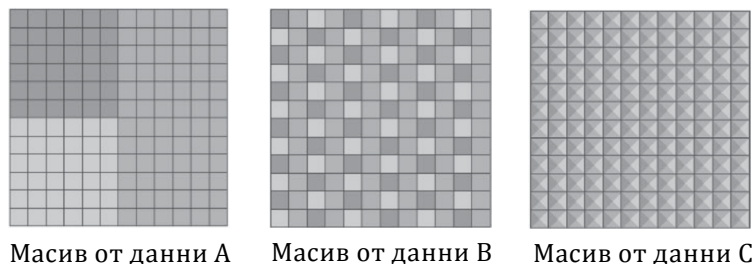
За да се илюстрира използването на представените индекси за сегрегация и неговите предимства, Feitosa и др. (2005) използват три изкуствени масива от данни (Фиг.10). Те се състоят от 144 териториални единици с еднакви размери (10m x 10m) и четири групи от населението също с еднакво съотношение (0.25 от

всяка група). Във всеки набор от данни групите от населението са разпределени по различен начин (фиг.9):

А) наборът от данни А представлява случай на крайна сегрегация, където всяка териториална единица има членове само от една група;

В) наборът от данни В представлява случаи, при който всяка териториална единица има само индивиди от една група, но тези единици са разпределени по равномерен начин;

С) набор от данни С представлява случай на пълна интеграция, където всяка териториална единица има един и същ състав на населението.

Фиг.9. Изкуствени масиви от данни

Източник: Feitosa et al. (2005)

За всеки набор от данни са изчислени непространственият индекс $D(m)$ и пространственият индекс $\bar{D}(m)$. Гаусовите разпределения на двата индекса са представени в таблица 1 според дължината на честотната им вълна – 10m и 30m, за изкуствените масиви от данни В и С.

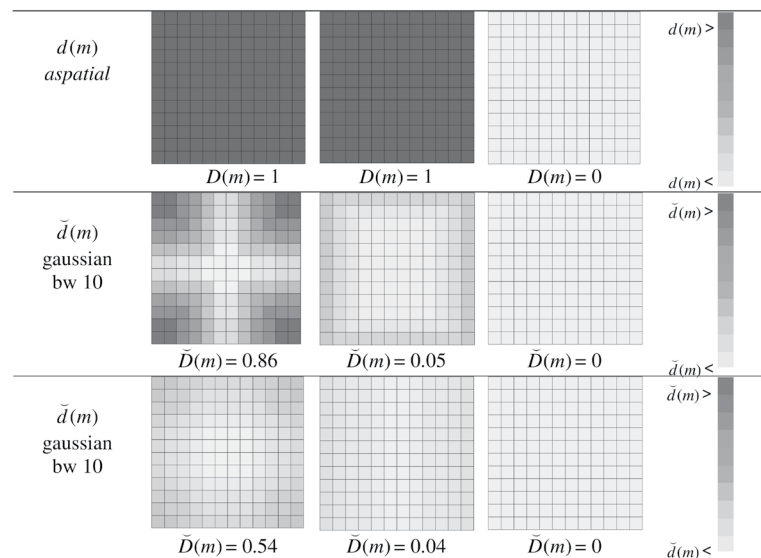
Таблица 1

Сравнение между непространствен индекс на различие $D(m)$ и пространствен индекс на различие $\bar{D}(m)$.

	Индекс на разлики с дефиниционно множество (0;1)		
	$D(m)$ непространствен индекс на различие	$\bar{D}(m)$ гаусово разпределение, дължина на честотната вълна – bw 10 m	$\bar{D}(m)$ гаусово разпределение, дължина на честотната вълна – bw 30 m
Изкуствен масив от данни А	1	0.86	0.54
Изкуствен масив от данни В	1	0.05	0.04
Изкуствен масив от данни С	0	0	0

Източник: Feitosa et al. (2005)

След изчисляване на общия индекс, е изчислен локалният индекс за трите масиви от данни, използвайки същите функции на разпределение (Гаусова функция) (фиг. 10).

Фиг.10. Локален индекс на различия приложен в изкуствени масиви от данни, при гаусово разпределение, с различни дължини на честотните вълни

Източник: Feitosa et al. (2005)

Резултатите от тези тестове, представени в Таблица 1 и Фиг. 10, показват следното:

- Непространствените индекси при масиви от данни А и В отчитат максимални нива на сегрегация ($D(m) = 1$), въпреки факта, че масивът от данни А има в действителност по-високи нива на сегрегация от В. Този недостатък е свързан с проблема на шахматната дъска (Reardon, O'Sullivan, 2004; Wong, 2003).
- Пространствените индекси показват високо ниво на сегрегация в набор от данни А, но не и максималната ѝ стойност.

Това може да бъде оправдано от наличието на някои интегрирани териториални единици, като тези, разположени в централната зона, където различните групи от населението са близо един до друг. Този недостатък може да бъде избегнат чрез използването на локални индекси на сегрегация.

- За разлика от пространствените индекси, непространствените не показват сегрегация в набор от данни В поради разнообразието в разпределението на всички териториални единици. Този недостатък е преодолян чрез използването на пространствените индекси на сегрегация.
- Всички индекси разпознават масива от данни С като случай на екстремна интеграция.
- Локалните индекси са полезни в случаите, в случаите в които се анализира степента на сегрегация в различните териториални единици (фиг. 10).
- Териториални единици, за които се изчислява индекса на различия, и гаусово разпределение с по-голяма честота на честната лента, обикновено показват по-ниски индекси на сегрегация (Feitosa et al., 2005).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От прегледа на литературата, стана ясно, че проучванията на пространствената сегрегация са насочени към три основни направления: фактори, последици и пространствени модели. Може да се каже, че в България все още не са разглеждани в детайли основните теоретични и методологични въпроси, свързани с това как и защо етническите, социалните и културните пространствени конфигурации се развиват и се отнасят един към друг, както и последиците от тях. Въпреки големия интерес към ромското население, особено по време на десетилетието на ромското включване, емпиричните изследвания на ромските махали и мястото им в градското пространство са сравнително слабо застъпени. В българската научна литература съществува склонност да се генерализират получените резултати и автоматично да се прехвърлят особеностите на една ромска група върху друга или на една ромска гетоизирана градска структура върху друга, което води до погрешни и заблуждаващи резултати. Ромските групи се отличават със своето голямо културно разнообразие, а групиранията в пространството са резултат от комплексното влияние на различни по своя характер фактори и са строго специфични за всяка ромска махала.

Сериозните трудности, които среща България с интеграцията на ромите, засилената „гетоизация“ в градовете и произтичащите от това опасности от социални катаклизми обуславят необходимостта от провеждане на изследвания, които се реализират в три етапа и чиито резултати ще бъдат представени в три самостоятелни монографии.

В първата (настоящата) монография въз основа на прегледа на литературата, като са разгледани различни теории, концепции и гледни точки, най-вече на европейски и американски учени, са очертани теоретичните аспекти в същността на пространствената сегрегация, факторите, влияещи върху нейното формиране и развитие, многоаспектните измерения на пространствената сегрегация, положителните и отрицателните последици, формираните под нейното въздействие пространствени модели, методите за измерване на нивата на пространствена сегрегация, различните политически подходи за намаляване на високите нива на пространствена сегрегация.

Като заключение можем да обобщим, че пространствената сегрегация е многомерен пространствен феномен на териториална концентрация на група от хора с определена класова, етническа и/или расова принадлежност. Тази сегрегация е резултат както от доброволни решения (вътрешни фактори), възприети като стратегия за оцеляване и съхраняване на собствената култура и идентичност, така и от пряка или непряка принуда (външни фактори), от пряка или непряка дискриминация, икономически ограничения, социално изключване, институционални политики и др., или е резултат от комбинация от тези два вида фактори. Близостта на голям брой домакинства в неравностойно положение утежнява и удължава недостатъците на пространствената сегрегация, като се търсят такива форми на социално взаимодействие, които да водят до устойчиво икономическо състояние и активно гражданско участие. Оценявайки положителните и отрицателните резултати от пространствената сегрегация, може да се заключи, че отрицателни-

те последствия са значително повече. В съвременните дискусии преобладава мнението че, пространствената сегрегация засилва съществуващите социални неравенства и води до много други негативни последици, свързани с ограничения в участието на жителите в социалния живот на града, ниско качество на образованието, ниска степен на интеграция в пазара на труда, влошени здравни показатели и др. Близостта на етническите групи определят моделите на социално взаимодействие и пространствен достъп до социални услуги (етническите групи, които живеят отдалечено една от друга, е малко вероятно да си взаимодействат помежду си и да използват едни и същи социални институции – здравни, образователни заведения, паркове, социални центрове и др.). С увеличаване на пространствената близост вероятността и степента на социално взаимодействие се увеличава. Пространствената изолация и сегрегация се проявява под действието на специфични механизми през различните исторически условия и при различни идеологически влияния. Социалните неравенства, както и дългосрочните етнически взаимодействия рано или късно се отразяват върху структурата на пространството. В тази връзка са изяснени отделните категории фактори, оказващи решаващо влияние върху формирането на гетоизирани градски структури, и степента, до която новите градски реалности оказват влияние върху различните категории население, ежедневно им пространствено поведение, тяхното включване или изключване от обществото. Изясняване на връзките „пространство-време“ и „пространство-население“ са изключително важни и формират централния фокус на научните изследвания в тази област. Те са резултат

от продължителното взаимодействие между специфични пространствени модели и социалните, икономическите, политическите, природногеографските и институционалните трансформации, от една страна, и от поведението на различните участници и предоставените им възможности, от друга. От направения преглед на литературата и различните теории, концепции и гледни точки е изяснен понятийният апарат, обособени са основните категории фактори, влияещи върху формирането на различни модели на пространствена сегрегация, като по този начин е осигурена теоретичната основа на изследването. Съставената методика за изследване на тези фактори ще бъде приложена конкретно за определяне на степента на влиянието им върху процесите на пространствена сегрегация и формирането и развитието на сегрегирания градска структура на гр. Пловдив (на примера на Арман махала).

Във *втората монография* се проследяват възникването и развитието на градската гетоизирана структура – с конкретен пример Харман махала, гр. Пловдив, чрез емпирични изследвания, които предоставят важна информация за формираните модели на пространствена сегрегация. Анализира се локализацията ѝ в градската морфологична структура, както и взаимовръзките на населението с останалите ромски махали в града и отделните функционални зони на градското пространство, очертават са т.нар. „твърди“ и „размити“ граници на махалата, проследява се и се оценява въздействието на различни по своя характер фактори в пространствено-времеви аспект и как тези процеси се отразяват на пространствената структура на ромската махала. Оценяват се многоаспектните от-

ношения между етническите общности, прави се оценка на достъпа до различни градски ресурси, оценява се степента на изолираност, групиране, концентрация, централизация и равномерност на ромското население в изследваната гетоизирана градска структура, което дава важна информация за сложността на формите на социална поляризация и пространствена организация на формирания модел на сегрегация в градската структура. Оценяват се водените политики през отделните периоди за намаляване на пространственото неравенство между отделните етнически групи.

В *третата монография* се разглеждат взаимовръзките между социалното и пространственото неравенство, които взаимно се подсилват. Докато във втората монография се изяснява пространствената структура на тези неравенства, то целта на третата монография е да се отговори на въпроса как пространствените модели на сегрегацията се отразяват и засягат социалните процеси. Доминиращият въпрос в третата монография е как процесите на пространствена сегрегация се отразяват върху интеграцията в образованието, трудовия пазар, обитаването, здравеопазването и другите функционални системи.

ЛИТЕРАТУРА

- Alkay, E. (2018). Socio-spatial distribution of urban residents in a small-sized city. *Journal of European Real Estate Research*, 11 (3), 399-426.
- Amersfoort, H. Van. (1982). *Immigration and the Formation of Minority Groups: The Dutch Experience 1945-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersen, H. S. (2002). Excluded Places: the Interaction between segregation, urban decay and deprived neighbourhoods. *Housing, Theory and Society*, 19, 153-169.
- Andersson, R. (1998). Segregation dynamics and urban policy issues in Sweden. Paper presented at the Metropolis Inter Conference on "Divided cities and strategies for undivided cities", Göteborg, Sweden, 25-26 May 1998. <http://www.international.metropolis.net/events/goth/segregation.html>
- Andersson, R. (1998). Socio-spatial dynamics: ethnic divisions of mobility and housing in post-Palme Sweden. *Urban Studies*, 35(3), 397-428.
- Andersson, R. (2008). Neighbourhood Effects and the Welfare State. *Towards a European Research Agenda Schmollers Jahrbuch*, 128(1), 49-63.
- Andersson, R., S. Musterd. (2005). Housing mix, social mix and social opportunities. *Urban Affairs Review*, 40, 761-790.
- Atkinson, R., K. Kintrea. (2001). Disentangling area effects: Evidence from deprived and non-deprived neighbourhoods. *Urban Studies*, 38

- (12), 2277-2298.
- Barbosa, E. M. (2001). Urban spatial segregation and social differentiation: foundation for a typological analysis. Lincoln Institute of Land Policy Conference Paper CP01A03 for the International Seminar on Segregation in the City, Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, Massachusetts, 26-28 July 2001. http://www.lincolnst.edu/pubs/dl1595_barbosa.pdf.
- Bell, W. (1954). A probability model for the measurement of ecological segregation. *Social Forces*, 43, 357-364.
- Boal, F. W. (1981). Ethnic Residential Segregation, Ethnic Mixing and Resource Conflict: A Study in Belfast, Northern Ireland. In C. Peach, V. Robinson, & S. Smith (Ed.), *Ethnic Segregation in Cities* (p. 235-251). London: Croom Helm.
- Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7(1), 14-25.
- Bourlessas, P. (2013). Spatial proximities and social distances in cases of vertical segregation: Evidence from Athens. 4CITIES UNICA Euromaster in Urban Studies.
- Briggs, X. de S. (1997). Moving up versus moving out: Neighbourhood effects in housing mobility programmes. *Housing Policy Debates*, 8, 195-234.
- Brun, J. (1994). Essai critique sur la notion de ségrégation et sur son usage en géographie urbaine. In Brun, J and Rhein, C. (eds.). "La ségrégation dans la ville". Paris: L'Harmattan, 21-57.
- Busetta, A., A. Mazza, M. Stranges. (2015). Residential segregation of foreigners: an analysis of the Italian city of Palermo. *Genus*, LXXI (2-3), 177-198.
- Caldeira, T. (2000). *City of Walls: Crime, Segregation and Citizenship in São Paulo*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Caponio et al. (2010). *The Local Dimension of Migration Policymaking*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press.
- Cassiers, T., Ch. Kesteloot. (2012). Socio-spatial Inequalities and Social Cohesion in European Cities. *Urban Studies*, 49 (9), 1909-1924.
- Castells, M. (1972). *La question urbaine*. Paris: Maspéro.
- Castells, M. (2000). *The information age: Economy, society and culture, volume I: The rise of the network society* (second edition). Oxford: Blackwell.
- Castles, S., M. Miller (2003). *The age of migration* (3rd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Clark, K. B. (1965). *Dark Ghetto*. New York: Harper and Row.
- Clark, W. A. V. (1986). Residential segregation in American cities. *Population Research and Policy Review*, 5, 95-127.
- Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020, European Commission, Brussels, 5.4.2011 COM(2011) 173 final. Available

- at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0173:FIN:EN:PDF>
For a summary see Working together for Roma inclusion - The EU Framework explained, European Union, (2011), available at: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/working_together_for_roma_inclusion_en.pdf
- Cutler, D. M., Glaeser, E. L., J. L. Vigrod. (1999). The rise and decline of the American ghetto. *Journal of Political Economy*, 107, pp. 456–506.
- Drake, C., H. Cayton. (1993; first published 1945). *Black Metropolis: A Study of Negro Life in a Northern City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Drake, S., H. Cayton. (1993, first published 1945). *Black metropolis: a study of Negro life in a northern city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Duncan, O., S. Lieberman. (1959). Ethnic segregation and assimilation. *American Journal of Sociology*, 64, 364–374.
- Duncan, O.D., B. Duncan. (1955). A methodological analysis of segregation indexes. *American Sociological Review*, 20 (2), 210–217.
- Durkheim, É., M. Mauss. (1963). *Primitive Classification*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ellen, I.G. and M.A. Turner. (1997). Does neighborhood matter? Assessing recent evidence. *Housing Policy Debate*, 8 (4), 833– 66.
- Espino, A. N. (2001). Inequality, segregation and housing markets: a theoretical overview and a qualitative profile of the U. S. case. Lincoln Institute of Land Policy Conference Paper, CP01A08, for the International Seminar on ‘Segregation in the city’, 26–28 June 2001.
- European Union, (2011), ISBN: 978-92-79-21307-6; DOI:10.2776/41803, “Cities of tomorrow (Challenges, visions, ways forward)” http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf
- Fainstein, S. S., Gordon, I., M. Harloe. (1992). *Divided cities: New York & London in the contemporary world*. Oxford: Blackwell.
- Farley, J. (1982). *Majority-minority relations*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Feitosa, F.F., Câmara, G., Monteiro, A.M.V., Koschitzki, T., Silva, M.P.S. (2005). *Residential Segregation Indices as Tools for Identifying Socially Vulnerable Families*. Research Report. Human Dimensions of Global Environmental Change in Urban Areas of Latin America –a Network Approach, National Institute for Space Research, São José dos Campos.
- Foley, D.L. (1950). The use of local facilities in a metropolis. *The American Journal of Sociology*, 56, 238–246.
- Forrest, J., M. F. Poulsen, R. J. Johnston. (2003). A ‘multicultural model’ of the spatial assimilation of ethnic minority groups in Australia’s major immigrant receiving cities. *Urban Geography*.
- Francini, M. Ch. (2013). Master Thesis. Segregation policies in Sweden & Italy Supervisor: Prof. Jan Evert Nilsson, pp. 40 <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:832901/FULLTEXT01.pdf>

- Friedrichs, J. (1998) Ethnic segregation in Cologne, Germany, 1984–94. *Urban Studies*, 35 (10), 1745–1764.
- Galster, G. (2001). On the nature of neighbourhood. *Urban studies*, 38 (12), 2111–2124.
- Galster, G., A.Zobel. (1998). Will dispersed housing programmes reduce social problems in the US? *Housing Studies*, 13 (5), 605–622.
- Galster, G., S. Killen. (1995). The geography of metropolitan opportunity: a reconnaissance and conceptual framework. *Housing Policy Debate*, 6 (1), 7–44.
- Gelman, A., Hill, J. (2007). *Data analysis using regression and multilevel/hierarchical models*. New York: Cambridge University Press.
- Gidley, B., M. L. Caputo. (2014). *Residential Integration – Towards A Sending Country Perspective* Technical Report. Interact – researching third country nationals’ integration as a three-way process - immigrants, countries of emigration and countries of immigration as actors of integration, pp.41 https://www.researchgate.net/publication/276315881_Residential_integration_-_towards_a_sending_country_perspective
- Goetz, E. G. (2002). Forced relocation vs. voluntary mobility: The effects of dispersal programmes on households. *Housing Studies*, 17(1), 107–123.
- Golledge, R. G., R. J. Stimson. (1997). *Spatial behavior: A geographic perspective*. New York: The Guilford Press.
- Grbic, D., H. Ishizawa, C. Crothers. 2010. Ethnic residential segregation in New Zealand, 1991– 2006. *Social Science Research*, 39, 1, 25-38.
- Gultekdn, N. (2009). The Impact of Social Exclusion in Residential Segregation: A gipsy Neighbourhood Fevzi Pasa in Turkey. *G.U. Journal of Science*, 22(3), 245–256.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. London: Arnold.
- Harvey, D. (1982). *The limits to capital*. Oxford: Blackwell publishing.
- Harvey, D. (2006). *Limits to Capital*. London; New York: Verso.
- Harvey, D. (2006). *Limits to Capital*. London; New York: Verso.
- Hashemnezhad, H., A. Heidari, P. Hosein. (2012). “Sense of Place” and “Place Attachment”. *International Journal of Architecture and Urban Development*, 3 (1), 5-12
- Haussermann, H. (2005). The end of the European city? *European review*, 13 (2), 237-249.
- Heckmann, F. (2009). *The CLIP Module on Housing and Segregation. Discussion Paper on Methods*. efms paper -2, Bamberg, 1-25.
- Hirsch, A. (1983). *Making the Second Ghetto: Race and Housing in Chicago 1940-1970*. Cambridge: University of Chicago Press.
- Holifield, R. (2001). Defining environmental justice and environmental racism. *Urban geography*, 22 (1), 78–90.
- Hoyt, H. (1939) : *The Structure and Growth of*

- Residential Neighbourhoods in American Cities. Washington D.C.: Fedral Housing Administration.
- Huttman, E. D. (1991). Housing segregation in Western Europe: an introduction. In Huttman, E.D., Blauw, W. and Saltman, J. (eds.). "Urban housing segregation of minorities in Western Europe and the United States". Durham/London: Duke University Press: 21-42.
- Jacquier, C. (2001). Urban fragmentation and revitalization policies in France: A new urban governance in the making. In H. T. Andersen & R. van Kempen (Eds.), *Governing European cities: Social fragmentation, social exclusion and urban governance* (pp. 321-346). Aldershot: Ashgate.
- Jakubs, J.F. (1981). A distance-based segregation index. *Journal of Socioeconomic Planning Sciences*, 15, 129-136.
- James, D.R., K.E. Taeuber. (1985). Measures of segregation. In N.B Tuma (Eds.), *Sociological methodology* (pp. 1-32). San Francisco: Jossey-Bass.
- Johnson, M. P., H. F. Ladd, J.Ludwig. (2002). The benefits and costs of residential mobility programs for the poor. *Housing Studies*, 17, 125-138.
- Johnston, R. J. (1983) .The dictionary of human geography. Oxford: Basil Blackwell.
- Johnston, R. J., D.Gregory, D.M.Smith. (1986). The Dictionary of Human Geography. Oxford: Basil Blackwell.
- Johnston, R. J., S. Burgess, D. Wilson, R. Harris. (2007). School and residential segregation: an analysis of variations across England's Local Education Authorities. *Regional Studies*, 40, 973-990.
- Johnston, R., J. Forrest, M. Poulsen. (2002). Are there ethnic enclaves/ghettos in English cities? *Urban Studies*, 39 (4), 591-618.
- Johnston, R., M. Poulsen, J. Forrest. (2007). The Geography of Ethnic Residential Segregation: A Comparative Study of Five Countries. *Annals of the Association of American Geographers*, 97 (4), 713-738.
- Kain, J.F. (1968). Housing segregation, Negro employment, and metropolitan decentralization. *Quarterly Journal of Economics*, 82(2), 175-97.
- Kearns, A. (2002). Response: from residential disadvantage to opportunity? Reflections on British and European policy and research. *Housing Studies*, 17, 145-150.
- Kempen, R. Van, S. Özüekren. (1998). Ethnic segregation in cities. *Urban Studies*, 35 (10), 27-46.
- Kinloch, G. (1979). The sociology of minority group relations. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Massey, D. S. (2001) Residential segregation and neighborhood conditions in U.S. metropolitan areas. In: Smelser, N. J., Wilson, W. J. and Mitchell, F. (eds.) *America becoming: racial trends and their consequences*, vol. I, 391-434. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Klafl, V. (1987). The Urban Ecology of Jewish Populations: A Comparative Analysis. Springer, 343-361.
- Knox, P. L. (1994). Urbanisation: An introduction to urban social geography. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- Knox, P., S. Pinch. (2000). *Urban social geography: An introduction* (4th ed.). Harlow, England; New York: Prentice Hall.
- Kogan, I. (2004). Last Hired, First Fired? The Unemployment Dynamics of Male Immigrants in Germany. *European Sociological Review*, 20 (5), 445-461.
- Koopmans, R., P. Statham. (2000). *Challenging Immigration and ethnic relations politics: comparative European perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Ladanyi, J. (2002). Residential Segregation among Social and Ethnic Groups in Budapest during the Post-Communist Transition. In *Of States and Cities: the Partitioning of Urban Space*, ed. P. Marcuse, R. van Kempen, 170-182. Oxford: Oxford University Press.
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit a la ville*. Paris: Anthropos.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Leontidou, L (1990), *The Mediterranean City in Transition. Social change and urban development*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. In R.T. Le Gates and F. Stout (eds.), *The city reader*, Routledge, London and New York.
- Lieberson, S. (1980). *A Piece of the Pie: Blacks and White Immigrants Since 1880*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lieberson, S. (1981). An Asymmetrical Approach to Segregation. Pp. 61-82 in *Ethnic Segregation in Cities*, edited by Ceri Peach, Vaughn Robinson, and Susan Smith. London: Croom Helm.
- Lippai C., L. Strnadová, L. Toušek. (2011). RESPECT Project Working Paper. 13, 1-44.
- Lucas, k. et al. (2004). *Environment and social justice: rapid research and evidence review*. Policy studies institute: Westminster.
- Mahnig, H. (2004). 'The politics of minority-majority relations: How immigrant policies developed in Paris, Berlin and Zurich', in R. Penninx, K. Kraal, M. Martiniello & S. Vertovec (eds.), *Citizenship in European cities. Immigrants, local politics and integration policies*, 17-37. Aldershot: Ashgate.
- Malheiros, J. M. (2002). Ethnicities: residential patterns in the Northern European and Mediterranean metropolises – implications for policy design. *International Journal of Population Geography*, 8(2), 107-134.
- Maloutas, T. (2003). Segregation and residential mobility. The spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens, Draft Paper submitted for publication to "European Urban and Regional Studies"
- Maloutas, T. (2007). Segregation, social polarization and immigration in Athens during the 1990s: theoretical expectations and contextual difference. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(4), 733-758.
- Marcińczak, S. (2007). The socio-spatial structure of post-socialist Łódź, Poland. Results of national census 2002. University of Łódź bulletin of

- geography (Socio-economic series), 8, 64-82.
- Marcuse, P. (1989). Dual city: a muddy metaphor for a quartered city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 13, 697-708.
- Marcuse, P. (1993). What's so new about divided cities? *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 355-365.
- Marcuse, P. (1997). The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U.S. City. *Urban Affairs Review*, 33, 228-264.
- Marcuse, P. (2005). Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and the State. In *Desegregating The City: Ghettos, Enclaves, And Inequality*, ed. P. Varady, 15-30. New York: State University of New York Press.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: SAGE Publications Ltd.
- Massey, D. S. (1985). Ethnic residential segregation : a theoretical synthesis and empirical review. *Sociology and social research*, 69, 315-350.
- Massey, D. S. N. A. Denton. (1987). Trends in the residential segregation of Blacks, Hispanics, and Asians. *American Sociological Review*, 52, 802-825.
- Massey, D. S., & Denton, N.A. (1993). *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Cambridge, MA: Harvard Univ.
- Massey, D. S., N. A. Denton. (1987). Trends in the residential segregation of Blacks, Hispanics, and Asians. *American Sociological Review*, 52, 802-825.
- Massey, D. S., N.A. Denton. (1988). The dimensions of residential segregation. *Social Forces*, 67, 3, 281-315.
- Massey, D. S., N.A. Denton. (1992). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Massey, D., N. A. Denton. (1993). *American Apartheid*. Harvard University Press: Cambridge.
- Massey, D.S., N.A. Denton. (1988). The dimensions of residential segregation. *Social Forces*, 67, 281-315.
- Massey, D.S. (1989). Hypersegregation in U.S. Metropolitan Areas: Black and Hispanic Segregation along Five Dimensions." *Demography* 26:373-93.
- Matoušek, R., I.Šýkora. (2011). Environmental justice and residential segregation in Czechia: the case of roma resettlement in the town of Vsetín. *AUC Geographica*, 46, 2, pp. 81-94
- Matthews, S. A. (2008). The salience of neighborhood: Some lessons from sociology. *American Journal of Preventive Medicine*, 34(3), 257-259.
- Mechmet, Ch. (2012). Urban Development of Komotini: Mapping of Multiculturalism and Social Segregation of the Urban Area. *Megaron*, 7(1), 15-26.
- Megbolugbe, I. F., H.-Smit, M. C., P. D. Linnenman. (1996). Understanding neighbourhood dynamics: A review of the contribution of William G. Grisby. *Urban Studies*, 33, 1779-1795.
- Mionel, V. (2010). The Urban Segregation Concept.

- In Popova, J. (ed.), *Methodology of Interdisciplinary Studies in the Area of Social Sciences*, Ruse: 120-130.
- Mionel, V., S. Negut. (2011). The socio-spatial dimension of the Bucharest ghettos. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 33, 197-217.
- Mollenkopf, J., M. Castells. (Eds.). (1991). *Dual city: Restructuring New York*. New York: Russell Sage Foundation.
- Morgan, B. S. (1975). The segregation of socioeconomic groups in urban areas: A comparative analysis. *Urban Studies*, 12, 47-60.
- Morgan, B. S. (1981). A distance-decay interaction index to measure residential segregation. *Demography*, 18, 251-255.
- Morgan, B.S. (1982). An assessment of some technical problems in the comparative study of residential segregation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 7, 227-232.
- Morrill, R. (1995). Racial segregation and class in a liberal metropolis. *Geographical Analysis*, 27, 22-41.
- Morrill, R.L. (1991). On the measure of spatial segregation. *Geography Research Forum*, II, 25-36.
- Musterd, S., R. Andersson . (2006). Employment, Social Mobility and Neighbourhood Effects: The Case of Sweden. *International journal of urban and regional research*, 30 (1), 120-140.
- Musterd, S. (2002). Response: Mixed housing policy: A European (Dutch) perspective. *Housing Studies*, 17, 139-143.
- Musterd, S. (2005). Social and Ethnic Segregation in Europe: Levels, Causes, and Effects. *Journal of Urban Affairs*, 27 (3), 331-348.
- Musterd, S. (2006). Segregation, urban spaces and resurgent city. *Urban studies*, 43 (8), 1325-1340.
- Musterd, S., M. de Winter. (1998). Conditions for spatial segregation: some European perspectives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 22 (4), 665-73.
- Musterd, S., A. Fullaondo. (2008). Ethnic segregation and the housing market in two cities in northern and southern Europe: the cases of Amsterdam and Barcelona. *Architecture, City and Environment*, 3 (8), 93-115.
- Musterd, S., W. Ostendorf and Sjoerd De Vos. (2002). Neighbourhood Effects and Social Mobility: A Longitudinal Analysis. *Housing Studies*, 18 (6), 877-892.
- Oakley, R. (2005). Promoting Roma Integration at the Local Level. *European Dialogue* of British Department for International Development. London, 90 p.
- Ostendorf W., S. Musterd and S. de Vos (2001). Social mix and the neighbourhood effect. *Policy ambitions and empirical evidence. Housing Studies* 16 (3), 371-80.
- Özüekren, A. S. , R. van Kempen. (eds) (1997). *Turks in European cities: housing and urban segregation. Comparative Studies in Migration and Ethnic Relations*. Utrecht: Ercomer
- Park, R. E., E.W. Burgess. (1925). *The city: suggestions*

- for the investigation of human behavior in the urban environment. Chicago, Ill.: The University of Chicago Press.
- Peach, C. (2006). The mosaic versus the melting pot: Canada and the USA. *Scottish Geographical Journal*, 12, 3-27.
- Peach, C. (1992). Urban concentration and segregation in Europe since 1945, in: M. CROSS (Ed.) *Ethnic Minorities and Industrial Change in Europe and North America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peach, C. (1996). Does Britain have ghettos? *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22, 216-235.
- Peach, C. (1999). London and New York: contrasts in British and American models of segregation. *International Journal of Population Geography*, 5, 319 – 351.
- Peach, C. (2001). The ghetto and the ethnic enclave. Lincoln Institute of Land Policy Conference Paper, presented at the “International Seminar on Segregation in the City” Lincoln Institute, 26–28 July 2001. http://www.lincolninst.edu/pubs/dl/610_peach.pdf.
- Peach, C. (ed.) (1975). *Urban social segregation*. London: Longman.
- Petrovic, M. (2005). Cities after socialism as a research issue. LSE Research Online Documents on Economics 23378, London School of Economics and Political Science, LSE Library.
- Petsimeris, P. (1998). Urban Decline and the New Social and Ethnic Divisions in the Core Cities of the Italian Industrial Triangle. *Urban Studies*, 35 (3), 449-465.
- Poole, W. C. Jr. (1927). Distance in Sociology. *American Journal of Sociology*, 33, 99-104.
- Portes, A., M. Zhou. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants, *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 530, 74-96.
- Poulsen, M. F., Johnston, R. J. and Forrest, J. (2004). Is Sydney a divided city ethnically?, *Australian Geographical Studies*, 42, pp. 356–377.
- Poulsen, M. F., Johnston, R. J., J. Forrest. (2002). Plural cities and ethnic enclaves: introducing a measurement procedure for comparative study. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26, 229–243.
- Quinn, J.A. 1940. The Burgess zonal hypothesis and its critics. *American Sociological Review*, 5, 210-218.
- Reardon, S. F., D. O’Sullivan. (2004). Measures of Spatial Segregation. Population Research Institute, Working Paper 04-01, Pennsylvania State University.
- Reardon, S.F., D.O. O'Sullivan. (2004). Measures of spatial segregation. In R.M. Stolzenberg (Ed.), *Sociological methodology* (pp. 121-162). Boston, MA: Blackwell Publishin
- Reardon, S.F., G. Firebaugh, (2002). Response: Segregation and social distance - A generalized approach to segregation measurement. In R. M. Stolzenberg (Ed.), *Sociological methodology* (pp. 85-101). Boston, MA: Blackwell Publishing.

- Reardon, S.F., G. Firebaugh. (2002). Measures of multi group segregation. In R.M. Stolzenberg (Ed.), *Sociological methodology* (pp. 33-67). Boston, MA: Blackwell Publishing.
- Rodríguez, J. (2001). *Segregación Residencial Socioeconómica: Que És?, Cómo se Mide?, Que Está Pasando?, Importa?*. CELADE/UNFPA, Santiago de Chile.
- Rosado, C. (1996). Toward a Definition of Multiculturalism. [online] Available at: http://rosado.net/pdf/Def_of_Multiculturalism.pdf.
- Rosenbaum, J. (1995). Changing the geography of opportunity by expanding residential choice: Lessons from the Gautreaux program. *Housing Policy Debate*, 6(1), 231-269.
- Rosenbaum, J.E., L. Reynolds, S. Deluca. (2002). How do places matter? The geography of opportunity, self-efficacy and a look inside the black box of residential mobility. *Housing Studies*, 17 (1), 71-82.
- Sabatini, F., Cáceres, G., & Cerdá, J. (2001). *Segregación residencial en las principales ciudades chilenas: Tendencias de las tres últimas décadas y posibles cursos de acción*. EURE (Santiago), 27, 21-42. SakodaRon Johnston,
- Sakoda, J. (1981). A generalized index of dissimilarity. *Demography*, 18, 245-250.
- Saltman, J. (1991). Theoretical orientation: residential segregation. In: E. D. Huttman, W. Blauw & J. Saltman (eds.), *Urban housing segregation of minorities in Western Europe and the United States*, 1-17. Durham/London: Duke University Press.
- Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2006). *Cities in a world economy* (third edition). Thousands Oaks: Pine Forge Press.
- Schnore, L.F. (1965): On the spatial structure of cities in the two Americas. In Hauser, P.M. and Schnore, L.F. (eds.). *The Study of Urbanisation*. New York, Wiley. 347-98.
- Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: Norton & Co.
- Simmel, G. (1997). *Simmel on Culture: Selected Writings*. edited by David Patrick Frisby and Mike Featherstone. London: Sage Publications Ltd.
- Slater,T. (2009). *Gettos International Encyclopedia of Human Geography*. 1st Edition Editor-in-Chiefs: Rob Kitchin Nigel Thrift. Imprint: Elsevier Science Published.
- Suttles, G. D. (1968). *The social order of the slum; ethnicity and territory in the inner city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sýkora, I. (1996). The Czech republic. in: Balchin, p. (ed.): *housing policy in Europe*. London, Routledge, 272-288.
- Sýkora, L. (2009). "New socio-spatial formations: places of residential segregation and separation in Czechia." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 100, 417-435.
- Szelenyi, I. (1983). *Urban inequalities under state*

- socialism. Oxford university press: Oxford.
- Taylor, P. J. (2000). World cities and territorial states under conditions of contemporary globalization. *Political Geography*, 19(5), 5–32.
- Telles, E. (1992). Residential segregation by skin color in Brazil. *American Sociological Review*, 57, 186–198.
- Theil, H., Finezza, A. J. (1971). A note on the measurement of racial integration of schools by means of informational concepts. *Journal of Mathematical Sociology*, 1, 187–194.
- Toušek, L. (2009). Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. *GeoJournal*, 49, 79–89.
- Toušek, L. (2011). Purification of Space: Spatial Segregation of the Roma in the Czech Republic https://www.academia.edu/428790/Purification_of_Space_Spatial_Segregation_of_the_Roma_in_the_Czech_Republic
- Van Kempen R., A. S. Özüekren. (1998). Ethnic minority housing in the European Union: a case study of Turks. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89, 459–46.
- Van Kempen, R. (2003). Segregation and housing conditions of immigrants in Western Europe. *Eurex Lecture 7* (<http://www.shiva.uniurb.it/eurex/syllabus/lecture7/Lecture7-VanKempen.pdf>)
- Van Kempen, R. (2007). Divided cities in the 21st century: challenging the importance of globalization. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22 (1), 13–31.
- Van Kempen, R., P. Marcuse. (1997). A new spatial order in cities? *American Behavioral scientist*, 41 (3), 285–298.
- Van Kempen, R., R. B. J. Teule, J. Van Weesep. (1991). Volkshuisvestingsbeleid in de jaren negentig: perspectieven voor lage inkomens, in: R. Van Kempen, S. Musterd & W. Ostendorf (Eds) *Maatschappelijke verandering en stedelijke dynamiek* (Delft, Delftse Univeritaire Pers).
- Wacquant, L. (1997). Three Pernicious Premises in the Study of the American Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 20(3), 341–353.
- Wacquant, L. (1999). Achieving Racial Justice: What's Sprawl Got to Do With It? *Poverty & Race*, September/October 1999, 8, (5), 3.
- Wacquant, L. (2004). What is a ghetto? Building a sociological concept. *Revista de Sociologia e Política*.
- Wacquant, L. (2007). Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, 91, 66–77.
- Wacquant, L., W. J. Wilson. (1993). The cost of racial and class exclusion in the inner city, in: W. J. WILSON (Ed.) *The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City*, pp. 25±42. Newbury Park, CA: Sage.
- Waldorf, B.S. (1993). Segregation in urban space: A new measurement approach. *Urban Studies*, 30, 1151–1164.
- Webber, R. (2004). The Relative Power of Type of Neighbourhood Vis a Vis Person and

- Household Level Demographic Variables as Discriminators of Consumer Behaviour", ESRC Economic and Social Research Council, CNR-paper:22 Glasgow and Bristol
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. edited by Guenther Roth and Claus Wittich. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Weclawowicz, G. (1998). Social Polarisation in Post-Socialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw. In Enyedi, G. (ed), *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Budapest: Akademia Kiado, 55-66.
- Weclawowicz, G., (2002). From Egalitarian Cities in Theory to Non-egalitarian Cities in Practice: the Changing Social and Spatial Patterns in Polish Cities. In Marcuse, P. and R.van Kempen (eds), *Of States and Cities: the Partitioning of Urban Space*, Oxford: Oxford University Press, 183-199.
- Wessel, T. (2000). Social Polarisation and Socioeconomic Segregation in a Welfare State: The Case of Oslo. *Urban Studies*, 37 (11), 1947-1967.
- White, MJ. (1983). The measurement of spatial segregation. *American Journal of Sociology*, 88, 1008-10.
- White, MJ. (1986). Segregation and diversity measures in population distribution. *Population Index*. 52, 198-221.
- Wilder, M. (2001). *Race, Ethnicity and Class: Facing the Limits of Community-based Development*. Danish Building and Urban Research/EURA Conference (presented paper) Copenhagen, <http://www.sbi.dk/aura/workshops/papers/worksho p4/wilder.htm>
- Wilder, M. (2001). *Race, Ethnicity and Class: Facing the Limits of Community-based Development*. Danish Building and Urban Research/EURA Conference (presented paper) Copenhagen, <http://www.sbi.dk/aura/workshops/papers/worksho p4/wilder.htm>
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged, the inner city, the underclass and public policy*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1991). Another look at the truly disadvantaged. *Political Science Quarterly*, 106 (4), 639-656.
- Wilson, W.J. (1987). *The truly disadvantaged: the inner city, the underclass, and public policy*. University of Chicago Press, Chicago.
- Wirth, L. (1928). *The Ghetto*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Wirth, L. (1956). 1964. *The Ghetto*. Chapter 5 in *On Cities and Social Life*. Edited by Albert J. Reiss, Jr. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 84-98.
- Wirth, L. (1998). *The Ghetto*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wong, D.W.S. (1997). Spatial dependency of segregation indices. *Canadian Geographer*, 41, 128-136.
- Wong, D.W.S. (1998). Measuring multiethnic spatial segregation. *Urban Geography*, 19, 77-87.
- Wong, D.W.S. (2003). Implementing measures of spatial

segregation in GIS. Computers, Environment and Urban Systems, 27, 53-70.

Yinger, J. (1995). Closed Doors, Opportunities Lost: The Continuing Costs of Housing Discrimination. New York: Russell Sage Foundation

York A. M., M. E. Smith, B. W. Stanley, B. L. Stark, J. Novic, Sh. L. Harlan, G. L. Cowgill, Ch. G. Boone. (2011). Ethnic and Class Clustering through the Ages: A Transdisciplinary Approach to Urban Neighbourhood Social Patterns. Urban Studies, 48 (11), 2399-2415

Young, I. M. (1990). Justice and the politics of difference. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Zoloth, B.S. (1976). Alternative measures of school segregation. Land Economics, 52, 278-298.

Асенов, К. (2018). Антропология на гетото – пространство и култура. Пловдив: Студио 18.

Богданов, Г., М. Методиева, М. и др. (2012). Доклад относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност, в рамките на проект „EU INCLUSIVE – Трансфер на данни и обмен на добри практики между Румъния, България, Испания и Италия, отнасящи се до включването на ромското население. С., 71с. http://osi.bg/downloads/File/2012/Final%20Report_FNS_26_Jan_2012.pdf

Градовете на бъдещето предизвикателства, визии, пътища напред. 2011. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_

summary_bg.pdf. I-XII

Зелена книга за териториалното сближаване, пътят напред. 2008. Info regio panorama. №28 ISSN 1830-9321, 1-20